ชื่นชมรมณีย์ สู่สี่ภาวนา

(*บทนำสู่* พุทธธรรม)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

งานทำบุญประจำปี

“พระพุทธประธานญาณเวศกวโนดม”

และ

กิจกรรมการกุศลเพื่อส่งเสริมงานวันเด็กแห่งชาติ

ชื่นชมรมณีย์ สู่สี่ภาวนา

(*บทนำสู่* พุทธธรรม)

© สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 978-616-7585-17-8

o *บทนำสู่* ***พุทธธรรม:*** *ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติเป็นรมณีย์*

– รวมทั้งสิ้น พิมพ์ ๖ ครั้ง

ขนาดใหญ่ พิมพ์ครั้งแรก - *๒๔ เม.ย. ๒๕๕๙;* พิมพ์ครั้งที่ ๒ - *๕ ธ.ค. ๒๕๕๙*

ขนาดเล็ก พิมพ์ครั้งที่ ๑ - *วิสาขบูชา, ๒๐ พ.ค. ๕๙;* พิมพ์ครั้งที่ ๔ - *๙ เม.ย. ๒๕๖๐*

o ***ชื่นชมรมณีย์ สู่สี่ภาวนา*** *(บทนำสู่ พุทธธรรม)*

พิมพ์ครั้งที่ ๑ — กรกฎาคม ๒๕๖๔

พิมพ์ครั้งที่ ๔ — มกราคม ๒๕๖๘ ๑,๐๐๐ เล่ม

- วัดญาณเวศกวัน พิมพ์เป็นธรรมทาน เนื่องในงานทำบุญประจำปี **"พระพุทธประธานญาณเวศกวโนดม"** และ กิจกรรมการกุศลเพื่อส่งเสริมงานวันเด็กแห่งชาติ ในวันอาทิตย์ที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๘

ภาพปก: คุณครูประทีป มีสกุล (ครูมด) รร. ปัญญาประทีป

พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์
ท่านผู้ประสงค์จัดพิมพ์ โปรดติดต่อขออนุญาตที่
วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๑๐
http://www.watnyanaves.net

พิมพ์ที่

คำปรารภ

ในวาระที่วัดญาณเวศกวันจะจัดงานทำบุญประจำปี "พระพุทธประธานญาณเวศกวโนดม" และ กิจกรรมการกุศลเพื่อส่งเสริมงานวันเด็กแห่งชาติ ในวันอาทิตย์ที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๘ พระภิกษุในวัดได้เสนอให้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือเรื่อง ***ชื่นชมรมณีย์ สู่สี่ภาวนา (บทนำสู่ พุทธธรรม)*** ซึ่งเป็นนิพนธ์ ของ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

บัดนี้ ที่ประชุมสงฆ์ได้พิจารณาเห็นควรพิมพ์หนังสือเล่มดังกล่าว จึงได้ตกลงให้นำทุนพิมพ์หนังสือธรรมทานของวัดญาณเวศกวันที่มีอยู่ มาใช้พิมพ์ เพื่อให้บุญกิริยาแห่งธรรมทานสัมฤทธิ์ผล เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนสืบต่อไป

วัดญาณเวศกวัน

๕ มกราคม ๒๕๖๘

ป้องกันอนาคตภัย

ภิกษุทั้งหลาย อนาคตภัย (ภัยในอนาคต) ๕ ประการนี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป เธอทั้งหลายพึงตระหนักทันการไว้ ครั้นตระหนักทันการแล้ว พึงพยายามเพื่อป้องกันอนาคตภัยเหล่านั้น; อนาคตภัย ๕ ประการเป็นไฉน? กล่าวคือ

ในอนาคตกาล จักมีเหล่าภิกษุ ผู้

- มิได้พัฒนากาย (ไม่เป็น**ภาวิตกาย**/ไม่มี**กายภาวนา**)
- มิได้พัฒนาศีล (ไม่เป็น**ภาวิตศีล**/ไม่มี**ศีลภาวนา**)
- มิได้พัฒนาจิต (ไม่เป็น**ภาวิตจิต**/ไม่มี**จิตตภาวนา**)
- มิได้พัฒนาปัญญา (ไม่เป็น**ภาวิตปัญญา**/ไม่มี**ปัญญาภาวนา**)

ภิกษุเหล่านั้น ทั้งที่ตนไม่ได้พัฒนากาย ไม่ได้พัฒนาศีล ไม่ได้พัฒนาจิต ไม่ได้พัฒนาปัญญา ก็จัก (เป็นอุปัชฌาย์) ให้อุปสมบทคนอื่นๆ และจักไม่สามารถแนะนำฝึกฝนผู้ที่ได้รับอุปสมบทเหล่านั้น ในอธิศีล (**ศีล**) ในอธิจิต (**สมาธิ**) ในอธิปัญญา (**ปัญญา**);

แม้เหล่าผู้ได้รับอุปสมบทนั้น ก็จักเป็นผู้ที่ไม่ได้พัฒนากาย ไม่ได้พัฒนาศีล ไม่ได้พัฒนาจิต ไม่ได้พัฒนาปัญญา

เหล่าผู้ได้รับอุปสมบทนั้น ทั้งที่ตนมิได้พัฒนากาย มิได้พัฒนาศีล มิได้พัฒนาจิต มิได้พัฒนาปัญญา ก็จักให้อุปสมบทคนอื่นๆ และจักไม่สามารถแนะนำเหล่าคนที่ได้รับอุปสมบทเหล่านั้น ในอธิศีล (**ศีล**) ในอธิจิต (**สมาธิ**) ในอธิปัญญา (**ปัญญา**)

แม้เหล่าผู้ได้รับอุปสมบทนั้น ก็จักเป็นผู้ที่ไม่ได้พัฒนากาย ไม่ได้พัฒนาศีล ไม่ได้พัฒนาจิต ไม่ได้พัฒนาปัญญา.

ภิกษุทั้งหลาย โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยก็เลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมก็เลอะเลือน.

ภิกษุทั้งหลาย อนาคตภัยข้อที่ ๑ นี้ ยังมิได้เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักบังเกิดในกาลต่อไป ภัยข้อนั้นอันเธอทั้งหลายพึงตระหนักรู้ไว้ ครั้นรู้ตระหนักแล้ว พึงพยายามเพื่อป้องกันภัยนั้น *(ธง.ปญฺจก.๒๒/๗๙/๑๒๑)*

สารบัญ

อนุโมทนา ก

ป้องกันอนาคตภัย ข

ชื่นชมรมณีย์ สู่สี่ภาวนา

(บทนำสู่ พุทธธรรม) ๑

๑. ณ ถิ่นรมณีย์ ที่ฝั่งเนรัญชรา ๑

ถิ่นรมณีย์ คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา ๑

ดูตัวอย่างรมณีย์ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๕

อริยชนมีชีวิต มีสังคม ในบรรยากาศที่รมณีย์ ๑๑

ยามใจสดชื่นแจ่มใส จะทำงานการกิจอย่างใด
ความเพียรก็ได้ผลสัมฤทธิ์อย่างดี ๑๗

ไม่ทำมโนกรรมยินดียินร้าย แต่มีใจร่าเริงสดใสเป็นประจำ ๒๐

รมณีย์นี้รื่นรมย์ชมสภาวะ มิใช่จะรื่นเริงเหลิงไปตามกามอามิส ๒๕

วิเวกชํ ปีติสุขํ...มคฺโค โพธิยา – มรรคาแห่งโพธิญาณ ๓๑

วิถีของพลังจิตสุดแค่นี้ ก้าวเข้าสายปัญญาสว่างโล่งต่อไปได้ ๓๔

ให้กระแสสืบต่อ ดำเนินไปด้วยดี ในระบบปัจจัยสัมพันธ์อันนี้ ๔๓

เกณฑ์ต่ำสุดของถิ่นรมณีย์ คือ มีน้ำอุดม ร่มรื่นด้วยพฤกษา ๕๒

เบ็ดเตล็ด - บางแง่ของ "รมณีย์" ที่ต้องมองไว้ ๕๖

การพัฒนาคน เริ่มต้นที่คุมอินทรีย์ ให้ตาหูรู้จักดูฟังเป็น
ใช้อินทรีย์เพื่อศึกษา นำหน้าเพื่อเสพ ๖๔

๒. ทำบุญ สร้างหมู่บ้านให้รมณีย์ ๖๙

ชาวพุทธผู้นำ ทำบุญแรก คือทำถิ่นให้รมณีย์
บุญใหญ่อันสำคัญ คือช่วยกันทำชุมชนให้อยู่กันดี ๖๙

จากหลักธรรมในคาถา เอามาปฏิบัติกันให้เป็นประเพณี ๗๕

ในวัฒนธรรมประเพณีที่ได้สืบสาน
ชาวบ้านสร้างทางสวรรค์ พระสงฆ์ตรงไปในมรรคาสู่นิพพาน ๗๘

หมู่บ้านอยู่กันดี มีวัดไว้เติมธรรม
พระอวยธรรม ชาวบ้านอวยทาน ข้ามกันดารไปตามกัน ๘๑

๓. พัฒนาคน จนกว่าเป็นภาวิต ๔ ๘๕

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา ๘๕

ศึกษาครบทั่วทั้งตัวคน คือ ไตรสิกขา ๘๗

พัฒนาการทางกาย มิใช่ดูแค่ร่างกายแข็งแรงเติบโต *(๑.**กายภาวนา**)* ๙๒

พัฒนาการทางสังคม...ใช้กาย-วาจาในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ *(๒.**ศีลภาวนา**)* ๙๖

ศีลกำกับอาชีวะให้เป็นแดนพัฒนาคนอย่างสำคัญ ๙๗

พัฒนาการทางจิตใจ ดูได้ ๓ ด้าน
ข้อสำคัญให้มีจิตดี เป็นที่พัฒนาปัญญา *(๓.**จิตตภาวนา**)* ๑๐๑

สมาธิสำคัญไฉน จึงเรียกชื่อเป็นตัวแทนของการพัฒนาจิตใจ ๑๐๖

ปัญญามา ปัญหาหาย ทุกข์มลาย มีสุขในอิสรภาพ *(๔.**ปัญญาภาวนา**)* ๑๑๑

จบ ๔ ภาวนา เป็นภาวิต ๔ ๑๑๔

ผนวก: ๑. รมณีย์ ที่ ๓ มูล มาบรรจบ ๑๑๗
๒. ไตรสิกขา - ไตรพิธบุญกิริยา ๑๑๘
๓. ภาวนา - พัฒนา (Development) ๑๒๐

นิทานพจน์ ในการพิมพ์ครั้งแรกเริ่ม ๑๒๒

ชื่นชมรมณีย์ สู่สี่ภาวนา

(บทนำสู่ พุทธธรรม*)*

~ ๑ ~

ณ ถิ่นรมณีย์ ที่ฝั่งเนรัญชรา

ถิ่นรมณีย์ คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา

เรื่องราวตอนสำคัญในพุทธประวัติและประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ที่เป็นจุดตัดเข้าสู่การตั้งต้นของพระพุทธศาสนา คือเมื่อพระพุทธเจ้า แต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ หลังเสด็จออกบรรพชา ได้ไปทรงศึกษาทดลองลัทธิของสำนักสำคัญๆ จบแล้วตัดสินพระทัยว่ามิใช่ทางที่จะให้ถึงจุดหมาย จึงทรงละเลิก หันมาดำเนินมรรคาของพระองค์เอง โดยเสด็จไปทรงหาถิ่นสถานที่จะทรงปฏิบัติการค้นคว้าทดลอง

ณ จุดนี้ มีพุทธพจน์ที่ตรัสเล่าไว้เอง ซึ่งบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกถึง ๔ แห่ง *(ใน ๔ พระสูตร คือ ปาสราสิสูตร, มหาสัจจกสูตร, โพธิราชกุมารสูตร และสคารวสูตร)* มีความว่า ในที่สุดทรงพบที่เหมาะเช่นนั้น ณ อุรุเวลาเสนานิคม บนฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ดังที่ตรัสในวาระนั้นว่า

"รมณีโย วต ภูมิภาโค"

> ผืนแผ่นดินถิ่นนี้ รมณีย์จริงหนอ มีไพรสณฑ์ร่มรื่น น่าชื่นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใส เย็นชื่นใจ ชายฝั่งท่าน้ำก็ราบเรียบ ทั้งโคจรคาม (แหล่งอาหาร) ก็มีอยู่โดยรอบ เป็นถิ่นฐานอันเหมาะจริงหนอที่จะบำเพ็ญเพียร...

> ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแล ได้นั่งลงแล้ว ณ ที่นั้น โดยตกลงใจว่า 'ที่นี่ละ เหมาะที่จะบำเพ็ญเพียร'

ที่อุรุเวลา ณ ถิ่นอันรมณีย์นี้ ในที่สุด พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้ ซึ่งถือว่าเป็นจุดตั้งต้นของพระพุทธศาสนา ดังความที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกเล่ม ๔ *(วินย.๔/๑/๑)* ว่า

> โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า แรกตรัสรู้ ประทับอยู่ที่อุรุเวลา ณ โพธิรุกขมูล ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งคู้บัลลังก์เดียว ณ โพธิรุกขมูล เสวยวิมุตติสุข ตลอดสัปดาห์
>
> คราวนั้น ตลอดปฐมยามแห่งราตรี ทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาท ทั้งอนุโลม และปฏิโลม ว่า: เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี...

ตรงนี้เป็นเหตุการณ์จุดสำคัญที่จิตรกรนิยมวาดภาพพุทธประวัติ ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งในร่มโพธิพฤกษา ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา อันมีบรรยากาศเป็นรมณีย์ ในถิ่นนิคมอุรุเวลา หลังเสวยวิมุตติสุข ณ ที่นั้นแล้ว การประกาศพระพุทธศาสนาก็เริ่มต้น

ต่อมาไม่นาน เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปประกาศพระศาสนาที่เมืองราชคฤห์ นครหลวงของแคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใส ได้ถวายราชอุทยานเวฬุวันให้เป็นที่ประทับของพระองค์ และเป็นที่อยู่อาศัยบำเพ็ญสมณธรรมของภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า "อนุชานามิ ภิกฺขเว **อารามํ**" (ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม, *วินย.๔/๖๓/๗๑*) พระสงฆ์จึงเริ่มมีวัดอยู่

คำว่า "วัด" ที่ทรงอนุญาตก็คือ "**อาราม**" ตรงกับคำว่าสวน (โดยทั่วไปแบ่งเป็น ***บุปผาราม*** – สวนดอกไม้ กับ ***ผลาราม*** – สวนผลไม้) ซึ่งเป็น "**รมณีย์**" (**อาราม** เป็นคำนาม **รมณีย์** เป็นคุณศัพท์ มาจากรากศัพท์ "รมฺ" อันเดียวกัน)

ในคราวนั้น เวฬุวันอุทยาน คือสวนไผ่ที่พระเจ้าพิมพิสารทรงถวาย ได้เป็นอาราม คือวัดแรกในพระพุทธศาสนา ดังที่เรียกว่า เวฬุวนาราม

ต่อจากนั้นก็มีผู้สร้างวัดถวาย หรือถวายวนะ เป็นอาราม คือเป็นวัดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ มากมาย ทุกวัดมีลักษณะสำคัญว่าเป็นรมณีย์ ที่สดชื่นรื่นรมย์ น่าชื่นชมยินดี

"**รมณีย**" (รมณีย์) ที่สดชื่นรื่นรมย์นี้ ถ้าใช้ในบทร้อยกรองกลายเป็นคำที่ยาว ไม่สะดวก ในคาถา จึงมักใช้ "**รมฺม**" (รัมมะ) แทน ลดจาก ๔ เหลือ ๒ พยางค์ รัมม ก็ว่า รื่นรมย์ คือรมณีย์นั่นเอง

นี่ก็คืออย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสอนุโมทนา ทั้งในวาระเริ่มแรกที่ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์มีที่อยู่อาศัย เมื่อเศรษฐีเมืองราชคฤห์มีศรัทธาสร้างกุฎีวิหารถวาย และในคราวที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายเชตวันเป็นพระอาราม พระองค์ตรัสว่า "วิหาเร การเย รมฺเม" (พึงสร้างที่พระอยู่อาศัย อันรมณีย์; *วินย.๗/๒๐๓/๘๗; ๒๗๑/๑๒๑*)

หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เมื่อวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งมคธ ได้พบกับพระอานนท์ ก็ถามท่านว่า *(ม.ฺ.๑๔/๑๑๕/๙๗)* "กจฺจิ ปน โภ อานนฺท เวฬุวนํ รมณียญฺเจว...?" - "ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ เวฬุวัน ยังเป็นที่รมณีย์อยู่หรือ?"

วัดพระเชตวันก็มีรมณียภาพเป็นที่อ้างอิงในคัมภีร์ เช่นที่ว่า *(สํ.ฏี.๑/๑๓๒)* "อติรมณียํ ตํ เชตวนํ..." - "วัดพระเชตวันนั้น รมณีย์ยิ่งนัก..."

รวมความว่า รมณีย์เป็นคุณลักษณะทั่วไปอันเป็นสามัญแก่วัดทั้งหลาย ที่สมนามว่าเป็นอาราม แม้แต่จะเล่าเรื่องราวเหตุการณ์บางอย่าง บางทีท่านจะเอ่ยชื่อวัด ก็อ้างอิงสภาพรมณีย์ไว้ด้วย ดังที่ว่า *(ขุ.เถรี.๒๖/๔๗๒/๔๙๐)* "ชีวกมฺพวนํ รมฺมํ, คจฺฉนฺตึ ภิกฺขุนึ สุภํ, ธุตฺตโก สนฺนิวาเรสิ..." – "นักเลงยืนขวางกั้นพระสุภาภิกษุณีที่กำลังเดินไปยังวัดอัมพวันของหมอชีวก อันรมณีย์..."

ญาติโยมนิมนต์พระให้อยู่จำพรรษาที่วัดของตัว ก็พูดอย่างจิตรคฤหบดีว่า *(สํ.สฬ.๑๘/๕๕๒/๓๕๕)* "อภิรมตุ ภนฺเต อยฺโย อิสิทตฺโต มจฺฉิกาสณฺเฑ รมณียํ อมฺพาฏกวนํ" – "พระคุณท่านผู้เจริญ! ขอพระผู้เป็นเจ้าอิสิทัตต์จงอภิรมย์อัมพาฏกวัน อันรมณีย์ ในถิ่นมัจฉิกาไพรสณฑ์เถิด"

ในสมัยก่อนโน้น ตั้งแต่พุทธกาลสืบมา พระภิกษุมีชีวิตแห่งการเที่ยวจาริกไป จนใกล้จะเข้าพรรษา จึงหาถิ่นเหมาะที่จะพักอาศัย และถิ่นเหมาะสำหรับชีวิตแห่งการบำเพ็ญเพียรในธรรมปฏิบัติ ก็คือถิ่นรมณีย์ จึงเป็นธรรมดาที่พระภิกษุจะเที่ยวหาที่เช่นนั้น อย่างในเรื่องหนึ่ง*(เปต.อ.๔๕)* ภิกษุราว ๑๒ รูป เรียนกรรมฐานในสำนักของพระพุทธเจ้าแล้ว คิดหาที่เหมาะจะจำพรรษาจนจวนเจียนถึงวันเข้าพรรษา ได้พบถิ่นป่าอันรมณีย์ ที่พร้อมด้วยร่มไม้และสายน้ำ และมีโคจรคามไม่ไกลไม่ใกล้เกินไป จึงเข้าพักอาศัยและได้จำพรรษา ณ ที่นั้น

พระบางรูปเที่ยวหาที่จำพรรษา จนถึงวันเข้าพรรษายังหาที่ตกลงไม่ได้ แต่จำเป็นต้องยุติ พอเจอวัดแห่งหนึ่ง จึงเข้าไปขอที่อยู่ แต่เป็นธรรมดาว่าเมื่อถึงวันเข้าพรรษา วัดทั้งหลายก็ได้จัดแจกเสนาสนะกุฏิวิหารกันเสร็จไปแล้ว ท่านว่าพระเจ้าหน้าที่พึงบอกแจ้งแก่พระรูปนั้นว่า "ท่านขอรับ เสนาสนะจัดกันเสร็จแล้ว สงฆ์เข้าพรรษาแล้ว วัดเป็นรมณีย์ บรรดาที่ต่างๆ เช่นโคนไม้ ท่านชอบอยู่ที่ใด ก็จงอยู่ที่นั้นเถิด" *(วินย.อ.๓/๓๗๓)*

"รมณีย์" เป็นคำที่ใช้พูดจาเอ่ยอ้างบ่อยๆ โดยมีความหมายสัมพันธ์กับชีวิต ทั้งด้านความเป็นอยู่ และการปฏิบัติที่เป็นปฏิปทาตามหลักพระพุทธศาสนา อย่างที่ได้เล่าเรื่องและยกตัวอย่างมาให้ฟังไปบ้างแล้ว แต่ยังมีเรื่องราวที่ควรเรียนรู้เพื่อให้เห็นคุณค่าและความสำคัญมากขึ้นไปอีก

ดูตัวอย่างรมณีย์ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้

ชาวพุทธรู้กันว่านิพพานเป็นจุดหมายของชีวิต ที่จะดำเนินไปให้ลุถึงภาวะบำราศทุกข์ ได้อยู่ในวิชชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ สุข เกษม ที่จริงแท้สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าก็คือท่านผู้ลุถึงภาวะนั้นเองแล้ว มาบอกเล่าแนะนำชี้ทางแก่คนทั้งหลายให้รู้เข้าใจที่จะดำเนินไปให้ถึงภาวะนั้นด้วย

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระติสสะ ซึ่งเป็นโอรสของพระปิตุจฉาของพระองค์ *(สํ.ข.๑๗/๑๙๗/๑๓๑)* เป็นความอุปมาว่า พระองค์ทรงทำหน้าที่เหมือนเป็นผู้ชำนาญทางที่บอกทางไปสู่แดนรมณีย์ ที่เปรียบเหมือนนิพพาน ดังนี้

> ดูกรติสสะ เปรียบเหมือนว่า มีบุรุษ ๒ คน คนหนึ่งไม่ฉลาดในหนทาง คนหนึ่งฉลาดชำนาญทาง บุรุษที่ไม่ฉลาดในหนทาง จึงถามทางกะบุรุษผู้ฉลาดชำนาญทาง บุรุษผู้ฉลาดชำนาญทางนั้น พึงบอกอย่างนี้ว่า
>
> ดูกรบุรุษผู้เจริญ ทางนี้นะ ท่านจงไปตามทางนั้นสักครู่หนึ่งแล้ว จักพบทาง ๒ แพร่ง ในทาง ๒ แพร่งนั้น ท่านละทางซ้ายเสีย จงถือเอาทางขวา ท่านไปตามทางขวานั้นสักครู่หนึ่งแล้ว จักพบดงไม้ที่แน่นทึบ จงไปตามทางนั้นสักพักหนึ่งแล้ว จักพบที่ลุ่มเป็นโคลนเลนกว้างใหญ่ จงไปตามทางนั้นสักพักหนึ่งแล้ว จักพบหุบเหวลึกชันเวิ้งว้าง จงไปตามทางนั้นสักพักหนึ่งแล้ว ท่านจักพบภูมิภาคที่เรียบรื่นรมณีย์

ดูกรติสสะ อุปมานี้แล เราได้กระทำเพื่อให้เข้าใจความหมาย ในคำอุปมานี้ มีอธิบายดังนี้ คำว่าบุรุษผู้ไม่ฉลาดในหนทาง เป็นชื่อเรียกปุถุชน คำว่าบุรุษผู้ฉลาดชำนาญทาง เป็นชื่อเรียกตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

คำว่าทาง ๒ แพร่ง เป็นชื่อเรียกวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) คำว่าทางซ้าย เป็นชื่อเรียกมรรคาที่ผิด อันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ มิจฉาสมาธิ. คำว่าทางขวา เป็นชื่อเรียกอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ.

คำว่าดงไม้แน่นทึบ เป็นชื่อเรียกอวิชชา. คำว่าที่ลุ่มเป็นโคลนเลนกว้างใหญ่ เป็นชื่อเรียกกามทั้งหลาย. คำว่าหุบเหวลึกชันเวิ้งว้าง เป็นชื่อเรียกความโกรธขึ้งคับแค้นใจ. คำว่า ภูมิภาคอันเรียบรื่นรมณีย์นี้แล เป็นชื่อเรียกนิพพาน.[๑]

ในเหตุการณ์สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงปลงพระชนมายุสังขารก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๓ เดือน เมื่อตรัสความให้เป็นโอกาสแก่พระอานนท์ที่จะอาราธนาให้ดำรงพระชนม์อยู่ต่อไปจนครบอายุกัปคือเต็ม ๑๐๐ ปี ก็ตรัสโดยอ้างอิงแดนเขาราวป่าถิ่นสถานบ้านเมืองที่เป็นรมณีย์ ดังมีเรื่องบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก *(เช่น ที.ม.๑๐/๙๔/๑๑๙)* ว่า

---

[๑] อีกแห่งหนึ่ง *(สํ.นิ.๑๖/๒๕๓/๑๒๘)* พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระองค์ทรงเป็นเหมือนผู้ค้นพบทางเก่าไปยังถิ่นแดนที่ตั้งเมืองโบราณ อันเป็นรมณีย์ พรั่งพร้อมด้วยสวน ป่า สระโบกขรณี แล้วมาบอกเล่าแก่พุทธบริษัท ๔ ให้พากันไปตั้งเมืองขึ้นใหม่ คือวิถีชีวิตอันประเสริฐ ที่รุ่งเรืองเจริญแพร่หลาย และอีกแห่งหนึ่ง *(ม.มู.๑๒/๑๗๖/๑๕๔)* ตรัสอุปมาว่า ผู้ที่ปฏิบัติถูกต้อง ก็เหมือนดังว่าได้ดำเนินมรรคามาจนถึงสระโบกขรณี อันรมณีย์ มีน้ำใสสะอาด เย็นชื่นฉ่ำ พร้อมด้วยมีไพรสณฑ์อยู่เคียงใกล้ ได้ลงไปแหวกว่ายอาบน้ำดื่มน้ำในสระโบกขรณีนั้น ระงับความกระวนกระวายหายร้อนหายเหน็ดเหนื่อยแล้ว ขึ้นไปนั่งหรือนอนในแนวป่านั้น ได้เสวยแต่สุขเวทนาเป็นสุขอย่างเดียว

ครั้งนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครองสบง ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองเวสาลี ครั้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาตแล้ว ในเวลาปัจฉาภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูกรอานนท์ เธอจงถือเอาผ้านิสีทนะ เราจักเข้าไปยังปาวาลเจดีย์ เพื่อพักผ่อนตอนกลางวัน ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว ถือเอาผ้านิสีทนะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปทางเบื้องพระปฤษฎางค์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังปาวาลเจดีย์ ครั้นเสด็จเข้าไปแล้ว ประทับนั่งบนอาสนะที่ท่านพระอานนท์ปูลาดถวาย แม้ท่านพระอานนท์ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นท่านพระอานนท์นั่งข้างหนึ่งแล้ว พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า รมณีย์นะอานนท์ เมืองเวสาลี อุเทนเจดีย์ก็รมณีย์ โคตมกเจดีย์ก็รมณีย์ สัตตัมพเจดีย์ก็รมณีย์ พหุปุตตเจดีย์ก็รมณีย์ สารันททเจดีย์ก็รมณีย์ ปาวาลเจดีย์ก็รมณีย์ อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจมียานพร้อมจะแล่นไป ทำให้เป็นหลักที่มั่นแน่ว ให้เด็ดเดี่ยว จัดเจน ระดมพร้อมดีแล้ว ผู้นั้น เมื่อจำนง พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป (อายุกัป = เต็ม ๑๐๐ ปี) หรือเกินกว่ากัป ดูกรอานนท์ อิทธิบาททั้ง ๔ ตถาคตเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว...ตถาคตนั้น เมื่อจำนงจะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป

> แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทำนิมิตโต้งๆ ทรงทำโอภาสโจ่งแจ้งอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ก็มิอาจเจาะนัย จึงมิได้ทูลขอพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป เพื่อประโยชน์ของชนจำนวนมาก เพื่อความสุขของชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขของเทวะและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งนี้เป็นอย่างได้ถูกมารป่วนจิต แม้ครั้งที่ ๒...แม้ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคก็รับสั่งกะท่านพระอานนท์ ฯลฯ ท่านพระอานนท์ก็มิอาจเจาะนัย...เป็นอย่างได้ถูกมารป่วนจิต

เมื่อพระอานนท์ออกไปจากที่นั้นแล้ว พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาทบทวนความที่ได้ทรงวางกำหนดไว้ว่า พระองค์จะยังไม่ทรงปรินิพพานจนกว่าจะถึงเวลาที่พุทธบริษัท ๔ ทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา มีคุณสมบัติต่อไปนี้ *(ที.ม.๑๐/๑๐๒/๑๓๑)* คือ

- (ด้านประโยชน์ตน) ได้ฝึกได้ศึกษาแกล้วกล้ามั่นใจในธรรม โดย
  ๑) รู้เข้าใจหลักธรรมคำสอน เป็นพหูสูต ทรงธรรม
  ๒) ปฏิบัติตามธรรมได้ถูกต้อง (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ)
- (ด้านประโยชน์ผู้อื่น) เรียนได้หลักอาจารย์เป็นของตนเองแล้ว ก็บอกเล่ากล่าวแสดงแจกแจงอธิบายธรรมให้เข้าใจได้ง่ายชัดเจน (อย่างง่ายๆ เป็นบิดามารดาก็นำธรรมไปสั่งสอนอบรมบุตรธิดา เป็นครูอาจารย์ก็สั่งสอนศิษย์ เป็นผู้ใหญ่ก็แนะนำผู้น้อยผู้ใต้บังคับบัญชา เป็นเพื่อนก็บอกเล่าแก่เพื่อน)
- (ด้านหลักการ) เมื่อมีการพูดจาสั่งสอนถือปฏิบัติผิดเพี้ยนธรรมวินัย เกิดวาทะกล่าวร้ายต่อพระพุทธศาสนา ก็สามารถชี้แจงแก้ไขระงับได้ สั่งสอนแสดงธรรมได้ชัดเจนเห็นผลจริง เรียกว่า กำราบปรัปวาทได้

เมื่อได้ทรงพิจารณาความตามที่ได้ตรัสวางกำหนดไว้ ก็ทรงมองเห็นว่า เวลานั้น พุทธบริษัททั้ง ๔ มีคุณสมบัติดีพร้อมตามกำหนดนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าจึงทรงปลงพระชนมายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ว่าโดยล่วงไปสามเดือนแต่นั้น จักเสด็จดับขันธปรินิพพาน

หลังจากนั้น เมื่อพระอานนท์กลับเข้ามาอีก ท่านได้ทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ต่อไปให้ตลอดครบกัป คือเต็ม ๑๐๐ ปี แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระองค์ได้ประทานโอกาสแล้ว พระอานนท์ทำเสียโอกาสพลาดไปเอง และได้ตรัสเล่าทวนความเก่าว่า พระองค์ได้ตรัสอย่างนี้แก่พระอานนท์มากมายหลายครั้งแล้ว เมื่อประทับอยู่ในถิ่นสถานรมณีย์ต่างๆ ไม่เฉพาะในแคว้นวัชชีที่ได้กล่าวข้างต้น แต่ในแคว้นมคธก็ได้ตรัส ณ ถิ่นสถานรมณีย์หลายแห่ง ดังที่ว่า

> รมณีย์นะอานนท์ นครราชคฤห์ เขาคิชฌกูฏ ก็รมณีย์ โคตมนิโครธก็รมณีย์ หน้าผาเหวทิ้งโจร ก็รมณีย์ ถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภารบรรพต ก็รมณีย์ กาฬศิลาข้างเขาอิสิคิลิ ก็รมณีย์ เงื้อมเขาสัปปโสณฑิก ในป่าสีตวัน ก็รมณีย์ ตโปทาราม ก็รมณีย์ เวฬุวัน สวนสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต ก็รมณีย์ อัมพวันของหมอชีวก ก็รมณีย์ มัททกุจฉิอุทยาน ถิ่นอภัยทานแก่มวลมฤค ก็รมณีย์...

เมื่อได้ตรัสทบทวนความตามเรื่องราวยืดยาวที่ผ่านมาแล้ว ก็ทรงให้พระอานนท์ยอมรับตามที่ได้ทรงปลงอายุสังขารไปแล้วนั้น

พุทธพจน์ก็ตาม พุทธกิจก็ตาม สอนให้รู้เข้าใจมองเห็นคุณค่าประโยชน์และความสำคัญของผืนแผ่นดินถิ่นสถานอันรมณีย์ ที่เกื้อกูลอุดหนุนชีวิตทั้งจิตและกาย ค้ำจุนความเป็นอยู่ และการทำกิจดำเนินงานการปฏิบัติธรรมทั้งปวง อย่างที่ได้เล่ามาตั้งแต่ผืนแผ่นดินถิ่นอุรุเวลา

พระพุทธเจ้า และเหล่าพระสาวก ประทับ พำนัก อยู่อาศัยในป่า ในเขา ในอาราม ที่เป็นรมณีย์ และถือเป็นหน้าที่ อย่างที่คำพระเรียกว่าเป็นวัตร ที่จะทำจะดูแลรักษาถิ่นที่นั้นให้รมณีย์ พร้อมทั้งนำพาประชาชีทั่วรอบ ให้ถนอมรักษาถิ่นอาศัยของมนุษย์ให้เป็นรมณีย์อย่างจริงจังยั่งยืน

อย่างน้อย แรกเริ่ม และในที่สุด ก็คือตัวมนุษย์แต่ละคนนี่เองเป็นแกนเป็นที่ตั้งที่แผ่ขยายความเป็นรมณีย์ ถ้าแม้นถึงแม้ถิ่นแดนที่ไหนจะห่างไกลรกแล้งล้าหลัง ถ้ามีคนที่พัฒนากายศีลจิตปัญญาเกิดขึ้น หรือเข้าไป ถิ่นแดนนั้นก็จะกลายเป็นรมณีย์ได้ เหมือนมีแสงอรุณฉายขึ้นมา ดังที่คาถานี้ว่าไว้ *(ขุ.ธ.๒๕/๑๗/๒๘)*

คาเม วา ยทิ วารญฺเญ นินฺเน วา ยทิ วา ถเล
ยตฺถ อรหนฺโต วิหรนฺติ ตํ ภูมิรามเณยฺยกํ

ไม่ว่าบ้าน ไม่ว่าป่า ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน
ผู้ไกลกิเลสอยู่ที่ไหน ที่นั้นไซร้เป็นถิ่นสถานอันรมณีย์

อริยชนมีชีวิต มีสังคม ในบรรยากาศที่รมณีย์

หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะโพธิสัตว์ได้พบถิ่นรมณีย์ ณ อุรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราแล้ว ก็ประทับอยู่ที่นั่น เพื่อบำเพ็ญเพียรในการค้นคว้าทดลองเพื่อโพธิของพระองค์ เป็นเวลายาวนาน และเมื่อเวลาผ่านไป ๖ ปี ก็ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

จากอุรุเวลาเสนานิคม พระพุทธเจ้าเสด็จออกจาริกไปประกาศธรรม จนในปีที่ ๒ ได้มาประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน ในเขตพระนครราชคฤห์[๑]

พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบสถานที่ประทับของพระราชโอรส จึงทรงส่งอำมาตย์มาทูลเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงเยี่ยมพระพุทธบิดา ที่พระนครกบิลพัสดุ์

อำมาตย์หลายชุดเดินทางไปแล้วเงียบหาย จนกระทั่งในที่สุด พระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งอำมาตย์ใหญ่ชื่อว่ากาฬุทายีไปทำหน้าที่นี้ จึงประสบความสำเร็จ

ท่านกาฬุทายีเดินทางถึงเมืองราชคฤห์ ได้ฟังธรรม บรรลุผลสูงสุดเป็นพระอรหันต์ และอุปสมบทแล้ว

ครั้งนั้น พอดีถึงกลางเดือน ๔ พระกาฬุทายีพิจารณาเห็นว่าเป็นระยะสิ้นฤดูหนาว เข้าสู่วสันต์ คือฤดูดอกไม้บาน อันเหมาะที่จะเดินทาง จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กล่าวคำร้อยกรองอัญเชิญเสด็จโดยพรรณนาหนทางดำเนินจากเมืองราชคฤห์ สู่เมืองกบิลพัสดุ์

---

[๑] เพื่อความสะดวก เนื้อความต่อจากนี้ไป จนจบคาถาของพระมหากัสสปะ ได้คัดตัดมาจากหนังสือ *มองธรรมถูกทาง มีสุขทุกที่* (พ.ศ. ๒๕๔๙)

คำประพันธ์อัญเชิญเสด็จ ของท่านพระกาฬุทายีนั้น พรรณนาความงดงามของป่าเขาลำเนาไพรบนทางเสด็จ ในภูมิประเทศที่เป็นรมณีย์ ถึง ๖๐ คาถา ตอนหนึ่งว่าดังนี้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ถึงฤดูที่ประดาต้นไม้ ซึ่งได้ผลัดใบเก่าทิ้งไป ต่างผลิดอกออกผลใหม่ ดอกสีแดงจัดจ้าสดใสวะวาวราวกะมีเปลวส่องประกาย ข้าแต่องค์พระมหาวีระ เป็นกาละอันเหมาะแล้วที่จะทรงอนุเคราะห์หมู่พระญาติวงศ์

ข้าแต่องค์พระวีระเจ้า หมู่ไม้ทั้งหลายมีดอกบานสะพรั่งน่ารื่นรมย์ใจ ส่งกลิ่นหอมฟุ้งตระหลบไปทั่วทิศโดยรอบ ทิ้งใบเก่าแล้ว กำลังออกผลใหม่ เป็นกาลสมัยอันเหมาะที่จะเสด็จจากที่นี้ออกทรงดำเนิน

ไม้ต้นมีผลขนาดย่อม อย่างมะพลับ และมะหาด รสชื่นใจ มีเปลือกสีเหลืองสวยดังสีทอง หาได้ตลอดทุกเวลา ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงมหายศชัย บัดนี้เป็นกาลสมัยอันเหมาะที่จะเสด็จครรไล

ไม้ผลนานาชนิด ที่เป็นคล้ายอย่างนี้ มากมายเป็นอเนก มีผลห้อยย้อยระย้าอยู่ทั้งสองข้างทาง ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงยศใหญ่ บัดนี้เป็นเวลาที่ควรจะเสด็จครรไล

จำปา ช้างน้าว กากะทิง ส่งกลิ่นหอม ยามลมรำพายพัดยอดที่มีดอกสะพรั่ง เด่นตา ดังว่ามีใจอาทร พากันน้อมกิ่งกรลงมา นบถวายบูชาด้วยกลิ่นสุคนธ์ ข้าแต่พระผู้ทรงมหายศชัย บัดนี้เป็นเวลาที่ควรจะเสด็จครรไล

เหล่านกแก้ว นกสาลิกา มีสีสันงามวิจิตร รูปสวย เสียงไพเราะ บินขึ้นบินลงไปมา กลุ้มรุมยอดไม้ ขันร้องอยู่สองข้างทาง พากันส่งเสียงกู่กันไปกู่กันมา บัดนี้เป็นเวลาที่พระองค์จะได้ทรงเห็นพระชนกแล้ว

> ประดาสระน้ำ ทะเลสาบ มีฟากฝั่งชายท่างามราบเรียบน่ารื่นรมย์ ดารดาษไปด้วยทรายสีขาว เต็มเปี่ยมด้วยน้ำที่มีรสสดชื่น เป็นที่ซึ่งหมู่ชนลงไปอาบและดื่มกิน งามโดดเด่นอยู่เสมอแก่สายตา เป็นสมัยอันเหมาะที่จะทรงทัศนาพระประยูรญาติ
>
> ถึงที่นั่น ถึงที่โน่น ก็มีสระโบกขรณี ที่ดารดาษด้วยดอกบุณฑริก ดาษดื่นด้วยดอกปทุม อยู่ทั้งสองข้างทาง สวยงาม มีน้ำที่ชนทั้งหลายลงไปสรงสนานได้ เป็นกาลสมัยอันเหมาะที่จะเสด็จไปทรงเยี่ยมเยียนพระประยูรญาติแล้ว
>
> ทั้งสองข้างแห่งหนทางดำเนิน ประชาชนที่อยู่กันเป็นชุมชนคับคั่ง เป็นคาม เป็นนิคม มีศรัทธา มีความเลื่อมใสนับถือพระรัตนตรัย ประชาชนเหล่านั้นก็จะได้สัมฤทธิ์ความคิดหวังอย่างสมบูรณ์ด้วย เป็นกาลสมัยอันเหมาะแล้วที่จะเสด็จไปทรงเยี่ยมพระญาติวงศ์...

พระพุทธเจ้าทรงสดับคำอาราธนาเป็นพจนประพันธ์อันไพเราะ รวมทั้งหมดประมาณ ๖๐ คาถา จบแล้ว ก็ได้ทรงรับนิมนต์

ครั้นแล้วเสด็จดำเนินทางไกลไปทรงเยี่ยมพระพุทธบิดาและพระญาติวงศ์ ที่เมืองกบิลพัสดุ์ นำความเจริญธรรมเจริญปัญญาและสันตินิรามิสสุขมาประทานแก่ถิ่นฐานพระชาติภูมิ ในปีที่ ๒ แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ สัมฤทธิ์พระราชประสงค์ของพระเจ้าสุทโธทนะ

พระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นพุทธสาวก ล้วนมีความบริสุทธิ์ไร้ความมัวหมองของกิเลสมาปิดกั้น ท่านจึงมีจิตใจที่ประณีตเข้าถึงสภาวะที่หมดจดงดงามเป็นรมณีย์ ดังที่พระไตรปิฎกได้บันทึกคาถาประพันธ์ของพระอรหันต์ไว้มากหลายองค์ อันกล่าวถึงความสุขของท่านท่ามกลางธรรมชาติ ในแดนป่าเขาลำเนาไพร

ในที่นี้ จะยกคาถาของพระมหากัสสปะมาให้ดูเป็นตัวอย่าง

พระมหากัสสปะนั้นถือข้อปฏิบัติขัดเกลา ที่เรียกว่าธุดงค์มากเป็นพิเศษ เริ่มตั้งแต่ข้ออยู่ป่า เป็นตัวอย่างของชีวิตที่เรียบง่าย

เมื่อใจไม่มีกิเลสเช่นคิดใฝ่จะเป็นนั่นจะเอานี่ ไม่มีความคิดติดกิเลสค้างคากั้นขวางบังไว้ ใจเปิด เป็นอิสระ ก็มีความพอใจได้ทันทีกับความดีความงามตามธรรมดาของมัน ซึ่งไม่จำเป็นต้องมาสนองความต้องการของตัวตน นี่ก็คือธรรมที่เรียกว่า “สภาวฉันทะ”

เมื่อมีความพอใจนี้ ความสุขซึ้งที่ถึงกันกับธรรมชาติก็มีขึ้นหรือเข้ามาเองทันที พระมหากัสสปะอยู่ในป่าบนเขา เช้าออกไปบิณฑบาต ครั้นกลับมา เดินขึ้นเขา ก็ชื่นชมรมณีย์ทั้งบนทั้งข้างริมทางไปตลอด ดังคาถาจากใจของท่าน ที่ยกมาบางส่วนเป็นตัวอย่าง ต่อไปนี้

> พระมหากัสสปะ ผู้บำราศอุปาทาน ไร้อาสวกิเลส ทำกิจเสร็จแล้ว กลับจากบิณฑบาต ขึ้นสู่ภูเขา เอาจิตพินิจธรรม
>
> ภาคพื้นภูผา เป็นที่ร่าเริงใจ มีต้นกุ่มมากมายเรียงราย เป็นทิวแถว มีเสียงช้างร้องก้องกังวาน เป็นรมยสถาน ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์
>
> ขุนเขาสีทะมึนดุจเมฆ งามเด่น มีธารน้ำเย็นใสสะอาด ดารดาษด้วยผืนหญ้าแผ่คลุม มีสีเหมือนแมลงค่อมทอง ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์
>
> ยอดภูผาสูงตระหง่านเทียมเมฆ เขียวทะมึน มองเห็นเหมือนเป็นปราสาท กัมปนาทด้วยเสียงช้างคำรนร้อง เป็นที่ร่าเริง ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์
>
> พื้นภูผาน่ารื่นรมย์ ชุ่มฉ่ำด้วยน้ำฝน เป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าฤาษี เซ็งแซ่ด้วยเสียงนกยูง ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์

> แดนดอยถิ่นไพร ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน มีแต่หมู่เนื้อเสพอาศัย ดื่นดาไปด้วยหมู่นกนานาหลากหลาย ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์
>
> ผืนแผ่นศิลาล้วนหนาใหญ่ เป็นแหล่งน้ำใสสะอาด เกลื่อนกล่นด้วยค่างและมฤคชาติ ดารดาษไปด้วยสาหร่าย ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์...

ยามมีกิจมีการมีงานจะพึงทำ ก็ปฏิบัติดำเนินการไปด้วยใจชื่นบาน เมื่อไม่มีเรื่องต้องทำ ก็อยู่กับความสุขที่มีอยู่ตลอดเวลาตามธรรมดาของสภาวะนั้นเอง

ยามเดินทางไปมาหาสู่ เมื่อพบปะทักทายกัน พระจะกล่าวคำปฏิสันถาร ถามถึงความเป็นอยู่ ก็นิยมกล่าวถึงที่พักอาศัยว่าเป็นรมณีย์ จะต้อนรับ ก็บอกว่าถิ่นที่นั้นเป็นรมณีย์

ดังในมหาโคสิงคสาลสูตร *(ม.มู.๑๒/๓๖๙/๓๙๗)* ที่พระสารีบุตรกล่าวธรรมปฏิสันถารแก่พระอานนท์ว่า

> ป่าสาละชื่อว่าโคสิงคะนี้ เป็นรมณีย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ต้นสาละผลิดอกบานสะพรั่งเต็มต้นทั่วทั้งป่า ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่ว ดุจดังกลิ่นทิพย์ก็ปานฉะนั้น ท่าน... เอย ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร?...

คำว่า “รมณีย์” สื่อแสดงภาพของวัดวาอาราม ที่ประทับของพระพุทธเจ้าและถิ่นพำนักอาศัยของเหล่าพระสงฆ์สาวกให้เห็นชัดเจน เป็นคำชินเหมือนติดปากขึ้นใจ จนกระทั่งเมื่อใครจะพูดถึงถามถึงวัด คำว่ารมณีย์ก็อาจจะตามติดมา อย่างที่ได้เล่าให้ฟังว่าวัสสการพราหมณ์ถามพระอานนท์ หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ว่าเวฬุวันยังเป็นที่รมณีย์อยู่หรือไม่ ถึงตรงนี้ขอเล่าให้ชัดขึ้นอีกหน่อยว่า

วันหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งมคธ เดินตรวจงานในนครราชคฤห์ และโดยบังเอิญ ได้พบกับพระอานนท์ เมื่อสนทนาไถ่ถามกัน ตอนหนึ่ง *(ม.ขุ.๑๔/๑๑๕/๙๗)* วัสสการ-พราหมณ์ถามว่า

วัสสการ: เวลานี้ ท่านพระอานนท์พำนักอยู่ที่ไหน?

อานนท์: ดูกรพราหมณ์ เวลานี้ อาตมาอยู่ที่เวฬุวัน

วัสสการ: ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ก็เวฬุวัน ยังเป็นรมณีย์ สงัดเสียง ไม่อึกทึก ไม่พลุกพล่าน เป็นที่ควรจะทำการส่วนตัวของคน เหมาะแก่การหลีกเร้นอยู่หรือ?

อานนท์: ดูกรพราหมณ์ แน่ละ เวฬุวัน จะเป็นรมณีย์ สงัดเสียง ไม่อึกทึก ไม่พลุกพล่าน เป็นที่ควรจะทำการส่วนตัวของคน เหมาะแก่การหลีกเร้นอยู่ ก็ด้วยมีผู้รักษาคุ้มครองเช่นท่าน.

มหาเวสสันดรชาดก ที่เราเรียกสั้นๆ ว่า "มหาชาติ" ซึ่งมี ๑๓ กัณฑ์ ยกเนื้อที่ ๒ กัณฑ์ให้เป็นคำพรรณนาความงดงามน่ารื่นรมย์ของป่าเขาลำเนาไพร คือ จุลพน และ มหาพน

ในวินัยของพระสงฆ์ มีพุทธบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของพระที่จะดูแลรักษาที่อยู่อาศัยให้สะอาด เรียบร้อย งดงาม คือให้เป็นที่รมณีย์ เรียกว่า "เสนาสนวัตร"

จึงเป็นธรรมดาที่ว่า ในวัด พระซึ่งมีชีวิตใกล้ชิดธรรมชาติอยู่กับหมู่ไม้ไพรสณฑ์ จะต้องหมั่นกวาดใบไม้ที่ร่วงหล่น โดยถือสำคัญ จนกระทั่งเป็นธรรมเนียมในวัฒนธรรมประเพณีไทย ดังเห็นได้ในหนังสือสวดมนต์ ซึ่งระบุการ "**กวาดลานวัด**" ไว้ในรายการกิจวัตรของพระ (การดูแลรักษาความสะอาดในวัดกวาดบริเวณวัด ถือว่าเป็นการดูแลอุปัชฌาย์อาจารย์ไปด้วยในตัว)

หน้าที่หรือกิจของพระสงฆ์ที่ต้องดูแลรักษาความสะอาดเรียบร้อยร่มรื่นให้วัดเป็นที่รมณีย์ ตั้งแต่ปัดถูแผ้วกวาดลานวัดเป็นต้นไปนี้ น่าจะได้เป็นวัตรปฏิบัติที่ชัดเจนจริงจังสืบกันมาอย่างยั่งยืนในประเพณีไทย จนทำให้ภาพวัดที่เป็นรมณีย์นั้นประทับตาประทับใจ และได้ประทับอยู่ในกวีนิพนธ์ตามกาลสมัย

ดังเช่นใน***นิราศนรินทร์*** ที่นรินทร์ธิเบศร์ เขียนโคลงชื่นชมบรรยากาศอันเป็นรมณีย์ของวัดวาอาราม ในยุคท้ายของกรุงศรีอยุธยา ต่อมายังรัตนโกสินทร์ ดังนี้ว่า

โบสถ์ระเบียงมรฑปพื้น	ไพหาร
ธรรมาสน์ศาลาลาน	พระแผ้ว
หอไตรระฆังขาน	ภายค่ำ
ไขประทีปโคมแก้ว	ก่ำฟ้าเฟือนจันทร์

ยามใจสดชื่นแจ่มใส จะทำงานการกิจอย่างใด ความเพียรก็ได้ผลสัมฤทธิ์อย่างดี

ภาวะจิตใจที่ชื่นบานผ่องใส มีปีติปราโมทย์นั้น ท่านย้ำอยู่เสมอว่าเป็นฐานของการพัฒนาจิตใจและเจริญปัญญา และความชื่นบานปลอดโปร่งแจ่มใสนั้นก็เกิดมีได้ง่ายๆ บางทีเหมือนเกิดขึ้นมาเองเมื่อได้มาอยู่ในบรรยากาศหรือสิ่งแวดล้อมที่รมณีย์

หลายคัมภีร์[๑]ว่าไว้ตามๆ กันถึงการเกิดมีสมาธิขึ้นได้ง่ายๆ ด้วยการได้สัมผัสสภาพของธรรมชาติที่ปลอดโปร่งสะอาดสดชื่น ดังความที่ท่านไขแสดงไว้สั้นๆ ว่า

---

[๑] ๕ คัมภีร์ คือ ที.อ.๑/๑๘๙; ม.อ.๒/๑๒๓; อง.อ.๒/๔๓๑; วิภงฺค.อ.๓๙๓; นิทฺ.อ.๙๕

เมื่อภิกษุใช้น้ำในแอ่งที่ภูเขานั้นทำอุทกกิจ (เช่น ล้างหน้า ล้างมือ ล้างเท้า อาบกาย) แล้ว นั่งลงภายใต้ร่มเงาของต้นไม้ที่เย็นสบาย มองเห็นโล่งไปในทิศทั้งหลาย มีสายลมเย็นพัดมา จิตก็สงบแน่วมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว

คัมภีร์เถรคาถา ได้รวบรวมถ้อยภาษิตของพระเถระมากหลาย ที่ออกไปอยู่ในเสนาสนะอันสงัด เช่น ป่า โคนไม้ และภูเขา ได้บำเพ็ญเพียรปฏิบัติจนเห็นธรรมแจ่มแจ้ง ประจักษ์นิพพานแล้ว มีใจน้อมไปในธรรมตามที่ปรากฏ เมื่อพิจารณาเห็นผลที่ตนบรรลุแล้ว ได้กล่าวเนื้อความแสดงความรู้สึกสงบประณีตในการบรรลุธรรมไว้ บางท่านได้เล่าการปฏิบัติบำเพ็ญธรรมตั้งแต่ก่อนบรรลุผลไว้ด้วย จะขอยกมาดูกันให้เห็นแนวธรรมสัก ๒ ท่าน

ท่านหนึ่ง นามว่าภูตเถระ กล่าวไว้ *(ขุ.เถร.๒๖/๓๖๙/๓๔๔)* ดังนี้

เมื่อใด กลองคือเมฆอันฉ่ำสายน้ำฝน คำรนกระหึ่มทั่วรอบไปในนภากาศ อันเป็นทางสัญจรของเหล่าวิหค ภิกษุไปเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ที่เงื้อมเขา (เมื่อนั้นคือความสมใจหมาย) จะหาความยินดีใดเกินกว่านั้นเป็นไม่มี

เมื่อใด แม่น้ำทั้งหลายมีดอกไม้นานาพรรณร่วงหล่นลงมา เป็นดังว่ามีช่อดอกไม้ป่าวิจิตรงดงามลอยเกลื่อนไป ภิกษุมีใจเบิกบาน นั่งเพ่งพิจารณาธรรมอยู่บนฝั่ง (เมื่อนั้นคือความสมใจหมาย) จะหาความยินดีใดเกินกว่านั้นเป็นไม่มี

เมื่อใด ฟ้าร้องครืนครางยามราตรี ฝูงสัตว์มีเขี้ยวคำรามเสียงดังก้องในป่าใหญ่ ภิกษุไปเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ที่เงื้อมเขา (เมื่อนั้นคือความสมใจหมาย) จะหาความยินดีใดเกินกว่านั้นเป็นไม่มี

เมื่อใด ภิกษุคุมความคิดทั้งหลายของตนได้ เข้าไปสู่ถ้ำในภูเขา ปราศจากความกระวนกระวายใจ ปลอดไร้กิเลสตรึงจิต เพ่งพินิจธรรมอยู่ (เมื่อนั้นคือความสมใจหมาย) จะหาความยินดีใดเกินกว่านั้นเป็นไม่มี

เมื่อใด ภิกษุมีความสุข ยังมลทินกิเลสที่ตรึงใจและความโศกให้พินาศ ไม่มีกลอนประตูคืออวิชชา ไม่มีป่าคือตัณหา ปราศจากลูกศรคือกิเลสทิ่มแทง ทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไป เพ่งพินิจธรรมอยู่ (เมื่อนั้นคือความสมใจหมาย) จะหาความยินดีใดเกินกว่านั้นเป็นไม่มี...

อีกท่านหนึ่ง นามว่าเอกวิหาริยะ ภาษิตไว้ *(ขุ.เถร.๒๖/๓๗๑/๓๔๘)* ดังนี้

เรานั้น มีใจใฝ่แน่วในธรรมอันเป็นประโยชน์แท้ที่มุ่งหมาย โดยลำพังผู้เดียวจักเข้าไปพลันสู่ป่าใหญ่ ที่หมู่ช้างชอบอาศัย อันน่ารื่นรมย์ เป็นที่ก่อให้เกิดปีติแก่ผู้บำเพ็ญเพียร

เรานั้น จักโสรจสรงกายในซอกเขาอันเยือกเย็น ในป่าอันยะเยือก ที่มีดอกไม้บานสะพรั่ง จักจงกรมอยู่ลำพังผู้เดียว

...เมื่อลมเย็นพัดมา พากลิ่นดอกไม้หอมฟุ้งไป เรานั่งอยู่บนยอดภูผา จักทลายอวิชชาให้มลายสลายไป

ครานั้น ที่ในป่า บนเงื้อมผาอันเยือกเย็น ดารดาษด้วยบรรดากุสุมชาติ เรานั้นมีความสุขด้วยสุขแห่งวิมุตติ จักรื่นรมย์อยู่ ณ ถิ่นในวงล้อมของขุนเขา โดยแน่แท้

เรานั้น (ในบัดนี้) เป็นผู้มีความดำริสมหมายเต็มเปี่ยมแล้ว เหมือนดังจันทร์เต็มดวงในวันเพ็ญ

ขอนำมาให้ฟังพอเป็นตัวอย่างเท่านี้ก่อน

ไม่ทำมโนกรรมยินดียินร้าย แต่มีใจร่าเริงสดใสเป็นประจำ

หลายคนได้ฟังเรื่องรมณีย์ที่รื่นรมย์น่าชื่นชมยินดี ที่พระพุทธเจ้า เหล่าพระอรหันต์ และบรรดาอริยชนนิยมอยู่อาศัยและปฏิบัติกิจทำการที่ดีงามเป็นประโยชน์ทั้งหลาย ก็สงสัยว่าพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลายไม่ยินดียินร้ายอะไรๆ แล้วมิใช่หรือ ท่านจะมารื่นรมย์ยินดีอะไรกันกับสิ่งทั้งหลายที่โน้นที่นี้

อีกหลายท่านก็สงสัยว่า พระพุทธเจ้า และเหล่าพระอรหันต์หมดกิเลสแล้ว ท่านไม่สนใจเรื่องรูปเสียง เรื่องความสวยความงามอะไรแล้ว จะมาดูมาฟังอะไรๆ ที่งดงามไพเราะไปทำไม

ที่ว่ามานี้เป็นตัวอย่างของความรู้เข้าใจที่สับสน พร่าๆ มัวๆ ซึ่งควรชี้แจง แต่เบื้องต้นนี้ ยังไม่อธิบาย เพียงพูดไว้สั้นๆ แค่ให้ได้หลัก

คนทั่วๆ ไปที่เรียกว่าปุถุชนนั้น เมื่อรับรู้ดูฟัง ได้เห็นได้ยินอะไร ถ้าถูกหูถูกตา ก็ยินดี ก็ชอบใจ ถ้าขัดหูขัดตา ก็ยินร้าย ก็ชัง ไม่ชอบใจ

นี่คือรับรู้ดูฟังโดยมีตัณหา เมื่อถูกหูถูกตาแล้วยินดีชอบใจ ก็คือเกิดโลภะ/ราคะ แต่ถ้าขัดหูขัดตาแล้วยินร้ายไม่ชอบใจหรือชัง ก็คือเกิดมีโทสะมีปฏิฆะ อย่างนี้เรียกว่ายินดียินร้าย

ยินดียินร้าย ชอบใจไม่ชอบใจ หรือชอบ-ชัง เป็นการกระทำของจิตต่ออารมณ์คือต่อรูปเสียงสิ่งที่รับรู้ได้เห็นได้ยินเป็นต้น นั้นๆ เป็นอาการแสดงที่เป็นการทำกรรมของจิต (คือมโนกรรม) ตามอำนาจของราคะ/โลภะ หรือโทสะ แฝงด้วยโมหะ

ส่วนพระอรหันต์รับรู้ดูฟังอะไรๆ โดยมีสติสัมปชัญญะ มีใจเป็นกลาง มองดูรู้เห็นตรงเต็มตามสภาวะ ถ้าจะมีท่าทีจะปฏิบัติจัดการอะไร ก็ว่าไปตามที่รู้ชัดเจนมองเห็นด้วยปัญญา ในใจที่สมดุลเป็นอุเบกขา ไม่ไปตามความถูกใจ-ขัดใจ ชอบหรือชัง จึงว่าไม่ยินดียินร้าย

แล้วอีกด้านหนึ่ง ภายในจิตใจนั้น ทีนี้ไม่ใช่เรื่องการแสดงอาการของจิตใจ ไม่ใช่การทำกรรมทำการอะไรของจิตใจที่ว่ายินดียินร้ายชอบใจไม่ชอบใจเอา-ไม่เอาอย่างที่พูดไปแล้ว แต่เป็นเรื่องของภาวะจิต หรือสภาพจิตใจ ที่เป็นอยู่ตามปกติของพระอรหันต์

ในแง่นี้ ชัดเจนว่าพระอรหันต์คือผู้มีความสุขที่แท้จริง มีความสุขเป็นชีวิต และในความเป็นสุขของท่านนั้น ภาวะจิตที่เด่นซึ่งปรากฏขึ้นมาในใจของท่านง่ายๆ เรื่อยๆ ก็คือ **ปราโมทย์** – ความสดชื่นเบิกบานปลอดโปร่งโล่งแจ่มใส และ **ปีติ** – ความอิ่มใจ ปลื้มใจ อย่างในคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า *(สํ.ส.๑๕/๔๖๘/๑๖๗)*

สุสุขํ วต ชีวาม เยสนฺโน นตฺถิ กิญฺจนํ
ปีติภกฺขา ภวิสฺสาม เทวา อาภสฺสรา ยถา

พวกเราผู้ไม่มีของเสียอะไรค้างใจเลยนี้ มีชีวิตเป็นสุขจริงๆ หนอ
พวกเราจักมีปีติเป็นภักษา ดุจดังเหล่าเทวาอาภัสสรพรหม

เป็นธรรมดาของผู้ที่ก้าวมาในวิถีของอริยธรรม สู่ความเป็นพระอรหันต์ผู้ศึกษิตนี้ เมื่อได้เริ่มเข้ามาในทางแล้ว (ตั้งแต่ก่อนได้ปฐมฌาน) ก็จะมีภาวะจิต คือสภาพของจิตใจ ที่ประณีตด้วยธรรมคือคุณสมบัติ ๕ อย่าง ได้แก่ **ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ** (ความผ่อนคลาย รื่นสบายกายใจ) **สุข** และ**สมาธิ**

การปฏิบัติธรรมที่ก้าวไปได้ผลจนบรรลุจุดหมายสูงสุด โดยมีธรรมที่เป็นภาวะจิต ๕ อย่างนี้เกิดขึ้นตามลำดับ เป็นขั้นตอนสำคัญนั้น พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้บ่อยครั้งมาก ปรากฏถึง ๕๕ ครั้ง ในพระไตรปิฎก ๙ เล่ม การมีภาวะจิตใจอย่างนี้เป็นเครื่องแสดงความได้ผลก้าวหน้าไปในการปฏิบัติ จะว่าเป็นเครื่องวัดผลการปฏิบัติธรรมในขั้นพื้นฐานก็ได้

ขอยกตัวอย่างพุทธพจน์แสดงหลักปฏิบัติชุดหนึ่ง เรียกว่า วิมุตตายตนะ ๕ (๕ แดนการปฏิบัติอันให้ถึงวิมุตติ, *องฺ.ปญฺจก.๒๒/๒๖/๒๒*) ซึ่งแสดงให้เห็นการปฏิบัติที่ได้ผลก้าวหน้าไปโดยมี **ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข** และ**สมาธิ** เกิดขึ้นอย่างที่ว่าแล้วนั้น มีความดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย แดนการปฏิบัติให้ถึงวิมุตติ ๕ แดนนี้ ที่จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมุ่งแน่วเด็ดเดี่ยว ที่ยังไม่หลุดพ้น ก็จะหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้น ก็จะถึงความสิ้นไป เธอก็จะบรรลุโยคเกษมธรรมอันเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ.

แดนการปฏิบัติให้ถึงวิมุตติ ๕ แดน เป็นไฉน?

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนี้ พระศาสดา หรือเพื่อนสพรหมจารีผู้อยู่ในฐานะครูรูปใดรูปหนึ่ง แสดงธรรมแก่ภิกษุ เธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรม ในธรรมนั้น อย่างที่พระศาสดา หรือเพื่อนสพรหมจารีผู้อยู่ในฐานะครู แสดงแก่เธอ

เมื่อเธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรม ก็เกิดปราโมทย์ เมื่อปราโมทย์แล้ว ก็เกิดปีติ เมื่อมีใจปีติ กายก็ผ่อนคลายรื่นสบาย ผู้มีกายผ่อนคลายรื่นสบาย ก็ได้เสวยสุข เมื่อมีสุข จิตก็เป็นสมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นแดนการปฏิบัติให้ถึงวิมุตติ อย่างที่ ๑ ที่จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมุ่งแน่วเด็ดเดี่ยว ที่ยังไม่หลุดพ้น ก็จะหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็จะถึงความสิ้นไป เธอก็จะบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ

ภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง...(เธอไม่ได้โอกาสในข้อแรก)...ก็แต่ว่าภิกษุย่อมแสดงธรรมตามที่ได้สดับ ตามที่ได้เล่าเรียนมา แก่คนเหล่าอื่นโดยพิสดาร เธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรม ในธรรมนั้น อย่างที่เธอแสดง...

เมื่อเธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรม ก็เกิดปราโมทย์...จิตก็เป็นสมาธิ ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นแดนการปฏิบัติให้ถึงวิมุตติ อย่างที่ ๒...

ภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง...(เธอไม่ได้โอกาสใน ๒ ข้อแรก)...ก็แต่ว่าภิกษุย่อมทำการสาธยายธรรม ตามที่ได้สดับ ตามที่ได้เล่าเรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรม ในธรรมนั้น อย่างที่เธอสาธยาย...

เมื่อเธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรม ก็เกิดปราโมทย์...จิตก็เป็นสมาธิ...นี้เป็นแดนการปฏิบัติให้ถึงวิมุตติ อย่างที่ ๓...

ภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง...(เธอไม่ได้โอกาสใน ๓ ข้อแรก)...ก็แต่ว่า ด้วยใจ ภิกษุย่อมตรึก ย่อมตรอง ย่อมพินิจธรรม ตามที่ได้สดับ ตามที่ได้เล่าเรียนมา เธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรม ในธรรมนั้น อย่างที่เธอตรึก ตรอง พินิจ...

เมื่อเธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรม ก็เกิดปราโมทย์...จิตก็เป็นสมาธิ...นี้เป็นแดนการปฏิบัติให้ถึงวิมุตติ อย่างที่ ๔...

ภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง...(เธอไม่ได้โอกาสใน ๔ ข้อแรก)...ก็แต่ว่า สมาธินิมิต (สิ่งที่เอาจิตจับเพ่งพินิจแน่ว) อย่างใดอย่างหนึ่ง เธอเรียนมาแม่นยำอย่างดี มนสิการด้วยดี ทรงความไว้เข้าที่เข้าลำดับอย่างดี (ไม่สับสน) รู้เข้าใจปรุโปร่งอย่างดีด้วยปัญญา เธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรมในธรรมนั้น อย่างที่เธอเรียนสมาธินิมิต...รู้เข้าใจปรุโปร่งอย่างดีด้วยปัญญา

> เมื่อเธอรู้ซึ้งถึงอรรถ รู้ซึ้งถึงธรรม ก็เกิดปราโมทย์ เมื่อปราโมทย์แล้ว ก็เกิดปีติ เมื่อมีใจปีติ กายก็ผ่อนคลายรื่นสบาย ผู้มีกายผ่อนคลายรื่นสบาย ก็ได้เสวยสุข เมื่อมีสุข จิตก็เป็นสมาธิ ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นแดนการปฏิบัติให้ถึงวิมุตติ อย่างที่ ๕...
>
> ภิกษุทั้งหลาย แดนการปฏิบัติให้ถึงวิมุตติ ๕ แดนนี้แล ที่จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมุ่งแน่วเด็ดเดี่ยว ที่ยังไม่หลุดพ้น ก็จะหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้น ก็จะถึงความสิ้นไป เธอก็จะบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ

เป็นอันว่า ธรรมที่เป็นภาวะจิต ๕ อย่าง คือ **ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข** และ**สมาธิ** นี้ เป็นเหมือนสัญญาณบอกความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมตั้งแต่เบื้องต้น และตัวเริ่มแรกหรือตัวนำหน้าของ ๕ อย่างนั้น ก็คือ **ปราโมทย์** ดังนั้น ในการปฏิบัติจึงจำง่ายๆ โดยจับเอาปราโมทย์นี้ตั้งเป็นหลักที่จะทำให้เกิดให้มีให้ทำขึ้นมา เป็นตัวนำเหมือนเป็นตัวแทนของทั้งชุดนั้น

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้เป็นหลักในการปฏิบัติให้เรามีชีวิตเป็นอยู่ทำกิจทำการที่จะทำให้ตนเองเป็นผู้ที่ท่านเรียกว่า “มากด้วยปราโมทย์” (ปาโมชฺช-, ปามุชฺชพหุโล) โดยเฉพาะที่ตรัสไว้เป็นหลักสรุปความว่า *(ม.มู.๑๒/๓๙๑/๔๒๑, ฉบับสยามรัฐเขียนเป็น “ปามุชฺชพหุลา”, ความเกษม=นิพพาน)*

ปาโมชฺชพหุลา โหถ เขมํ ปตฺเถถ ภิกฺขโว

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มากด้วยปราโมทย์
จงปรารถนาความเกษมเถิด

ธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมที่เป็นรมณีย์มีคุณค่าความดีที่สำคัญ ก็คือนำใจให้เกิดมีปีติปราโมทย์นี้ เหมือนในคาถาของพระเอกวิหาริยะที่ได้ยกมาให้ดูข้างต้น ที่ว่า "อันน่ารื่นรมย์ เป็นที่ก่อให้เกิดปีติแก่ผู้บำเพ็ญเพียร" (โยคิปีติกรํ รมฺมํ) หรือจะพูดตามความหมายของคำอย่างที่บอกไว้ในคัมภีร์ ก็ว่า "ที่ว่าเป็นรมณีย์ ก็ด้วยความหมายว่า ทำให้เกิดปีติโสมนัสแก่ผู้ที่เข้าไปข้างใน" *(อนฺโต ปวิฏฺฐานํ ปีติโสมนสฺสชนนฏฺเฐน จิตฺตํ รเมตีติ รมณียํ, อุ.อ.๒๓๐)*

รมณีย์นี้รื่นรมย์ชมสภาวะ มิใช่จะรื่นเริงเหลิงไปตามกามอามิส

ภาวะจิตที่เบิกบานผ่องใส กับใจที่ทำกรรมยินดียินร้ายต่างกันไกล เป็นคนละเรื่องกัน อย่างที่ว่ามาแล้ว ทีนี้ก็ยังเหลือความสงสัยอีกแง่หนึ่งที่ว่า พระพุทธเจ้า และเหล่าพระอรหันต์หมดกิเลสแล้ว ท่านไม่สนใจเรื่องรูปเสียง เรื่องความสวยความงามอะไรแล้ว จะมาดูมาฟังอะไรๆ ที่งดงามไพเราะไปทำไม

ความงามความไพเราะเป็นต้นนี้ จะต้องเข้าใจความหมายที่มีในใจของคนให้ชัดสักหน่อย ตรงนี้จะต้องพูดถึงความรู้เข้าใจธรรมที่เป็นหลักวิชาเล็กน้อย

รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย ที่น่าใคร่น่าชอบใจคนอยากได้ติดใจปรารถนา ๕ อย่างนี้ เรียกว่า **กามคุณ ๕** (แปลอย่างหนึ่งว่า สิ่งที่ติดใคร่อยากได้ ซึ่งผูกรัดมัดคนไว้) แยกออกไปก็คือ รูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสกายเย็นร้อนอ่อนแข็ง บางทีก็เรียกสั้นๆ แค่ว่า "**กาม**" (กามวัตถุ กามอามิส ก็เรียก)

ทีนี้ ในภาษาไทย คนเข้าใจและใช้คำว่า "กาม" กันผิดพลาดโดยมองเป็นเรื่องของความติดใคร่ใฝ่ปรารถนาทางเพศ ซึ่งเป็นความหมายที่คับแคบคลาดเคลื่อน ต้องทำความเข้าใจให้ถูกให้ชัด

ที่จริง กามคุณที่แยกออกไปเป็น รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งจับต้อง ที่น่าใคร่น่าชอบใจนั้น มีความหมายกว้างชัดอยู่แล้ว คือเป็นเครื่องบำรุงบำเรอผัสสะ/สัมผัส (การรับรู้-รู้สึก) ทั้ง ๕ ได้แก่ ผัสสะทางตา-ทางหู-จมูก-ลิ้น-กาย สิ่งเสพต่างๆ สิ่งที่ดูที่ฟังดมชิมลิ้มดื่ม ของกินของใช้ ผ้าผ่อน เงินทอง เรือกสวน ไร่นา สุรา สัตว์เลี้ยง เป็นกามวัตถุทั้งนั้น

จะเห็นว่า ผัสสะ/สัมผัส ๕ อย่างที่ว่านั้น เป็นสัมผัสที่มี "ปฏิฆะ" คือการกระทบแตะต้องถึงกันอย่างเป็นรูปธรรมจริงๆ ของสิ่งที่ถูกรับรู้-รู้สึก กับประสาทตา ประสาทหู เป็นต้น จึงเกิดความรู้-รู้สึกขึ้น เช่นเห็น ได้ยิน จึงเรียกสัมผัส ๕ อย่างนั้นว่าเป็น "**ปฏิฆสัมผัส**"

เป็นอันว่า กามเป็นเรื่องของผัสสะ ๕ อย่างนี้ กามคุณอยู่ที่ผัสสะ ๕ อย่างนี้ คือผัสสะทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางกาย ซึ่งมีการแตะต้องกระทบถึงกันกับสิ่งที่ถูกรับรู้-รู้สึกนั้น อันแสดงออกมาในการกิน การเสพ บริโภค อุปโภค ตลอดจนการสนุกสนาน บำรุงบำเรอ ปรนเปรอต่างๆ

แต่นอกจากผัสสะ ๕ นี้แล้ว ยังมีอีกผัสสะหนึ่งซึ่งสำคัญมาก เป็นผัสสะที่ ๖ คือผัสสะทางใจ เรียกว่ามโนสัมผัส ซึ่งเป็นการรับรู้-รู้สึกที่รับช่วงต่อจากผัสสะ ๕ อย่างแรกนั้น และเป็นชุมนุมที่รวมของความรู้-รู้สึกที่ผ่านผัสสะทั้ง ๕ นั้น แถมเป็นที่ที่จะนำความรู้-รู้สึกทางผัสสะทั้ง ๕ นั้นไปสืบสานใช้การต่างๆ ต่อไปด้วย

ผัสสะที่ ๖ คือมโนสัมผัสนี้ เป็นการรับรู้-รู้สึกทางใจ เกิดขึ้นโดยไม่ต้องมี "ปฏิฆะ" คือไม่มีการกระทบหรือการแตะต้องกันของใจกับอารมณ์อย่างเป็นรูปธรรม จึงไม่เป็นปฏิฆสัมผัส แต่เรียกว่า "**อธิวจนสัมผัส**" (สัมผัสโดยชื่อเรียก หรือสัมผัสตามคำบัญญัติเรียก)

เมื่อพ้นเลยผัสสะ ๕ ไปถึงมโนสัมผัส คือรับรู้-รู้สึกทางใจ ตอนนั้นก็ไม่ใช่ตัวกามคุณเอง แต่ในใจนั้นจะมีกามฉันทะ กามสัญญา กามสังกัป กามวิตก ฯลฯ ที่ทำงานเป็นเบื้องหน้าเบื้องหลังของกามที่เข้ามาทางผัสสะทั้ง ๕ นั้น อีกชั้นหนึ่ง

เมื่อผัสสะ ๕ อย่างแรก คือของตา หู จมูก ลิ้น และกาย ได้รับกามคุณ ก็แสดงอาการออกมาว่าถูกหู ถูกตา ถูกปากถูกลิ้น สวย ไพเราะ หอม อร่อย นุ่มนิ่ม เป็นต้น หรือไม่

ถ้าถูกหู ถูกตา อร่อยลิ้น เป็นต้น ก็ชอบใจ อยากได้อยากเอาให้แก่ตน อยากให้ตัวได้เสพ ถ้าขัดหู ขัดตา ไม่อร่อย ก็ไม่ชอบใจ ขัดใจ ก็ชัง อยากให้มันพ้นมันหายไปจากตัว เรียกว่ายินดียินร้าย ชอบใจ ไม่ชอบใจ นี่คือกามมากับตัณหา แล้วก็แสดงออกมาเป็นโลภะ/ราคะ หรือไม่ก็โทสะ ตามที่ว่าจะชอบหรือชัง จะเอาหรือไม่เอา

เป็นอันว่า สิ่งที่รับรู้ดูฟังเห็นได้ยินดมลิ้มจับต้องถูกตัว ที่ว่าสวย ไพเราะ อร่อย ฯลฯ น่าใคร่ ใฝ่ปรารถนา อยากได้อยากเอามาให้แก่ตัว ให้ตัวได้เสพ เป็นกาม เรียกว่ากามคุณ ๕ นั้น ที่มันเป็นกามขึ้นมา ก็เพราะเป็นการรับรู้ดูฟังเป็นต้น โดยมีตัณหากำกับ

ขอให้ดูพุทธพจน์ต่อไปนี้ *(สํ.ส.๑๕/๑๐๓/๓๑)*

> สิ่งทั้งหลายในโลก ที่วิจิตรงดงาม หาใช่เป็นกามไม่
> ความอยากย้อมใจด้วยสังกัปป์ที่นึกคิดไปของคนต่างหาก
> เป็นกาม สิ่งที่วิจิตรงดงามทั้งหลายก็ดำรงอยู่ในโลกอย่างนั้น
> ธีรชนจึงบำราศความอยากได้ใคร่เอาในสิ่งทั้งหลาย

สิ่งทั้งหลายในโลกก็เป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้น แต่กามเกิดขึ้นในใจของคนนี่เอง ตัวที่ทำให้สิ่งทั้งหลายกลายเป็นกามนี้ มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น ราคะ โลภะ ฉันทะ (หมายถึงตัณหาฉันทะ) พูดจำเพาะลงไป ก็คือตัณหา

ลักษณะสำคัญของตัณหาก็คือ พอตัณหาเกิดขึ้น ก็เกิดมีตัวตนขึ้นมาตั้งท่ารอรับจะเอา เช่นว่าอยากให้ตัวได้ อยากให้ตัวได้เสพ อยากเอาให้แก่ตัว อยากเอามาบำรุงบำเรอตัว แต่ถ้าไม่ตรงตามที่อยาก ก็ไม่ชอบใจ ก็ชัง อยากให้มันหมดมันหายไปจากตัว กลายเป็นเกิดโทสะ อยากทำลายมันเสีย อย่างที่พูดแล้วข้างต้น

แต่ทีนี้ ความอยากมิใช่มีแค่ที่เป็นตัณหาอย่างเดียว เช่นอยากให้ลูกเจริญเติบโตแข็งแรงเป็นคนดีมีความสุข หรืออยากให้คนทั้งโลกอยู่กันดีมีความสุข อยากอย่างนี้เป็นคุณธรรม คือเป็นเมตตา

ความอยากทั้งหลายที่เป็นคุณธรรม เช่นอย่างเมตตานี้ มีต้นทาง มีต้นกำเนิด มีมูลมาจาก "**ฉันทะ**" ที่เป็นสภาวฉันทะ หรือธรรมฉันทะ (เรียกว่ากุศลธรรมฉันทะ กุศลฉันทะ หรือกัตตุกัมยตาฉันทะ ก็ได้, ตรงข้ามกับตัณหาฉันทะ คือฉันทะที่เป็นตัณหา)

"**ฉันทะ**" คือความอยากที่ตรงไปตรงมาตามสภาวะ ได้แก่ความพอใจ ชื่นชม ยินดี อยากให้และอยากทำให้คนสัตว์สิ่งนั้นๆ ให้เขาให้มันอยู่ในภาวะดีงามหมดจดสดใสสุขสันต์ดีเยี่ยมเต็มเปี่ยมสมบูรณ์[๑]

พ่อแม่มองเห็นลูกเติบโตขึ้นมา มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์สดสวยงามสง่า ก็ปลื้มใจอนุโมทนาชื่นชมยินดีมีปีติปราโมทย์ อยากให้เขาอยู่ในภาวะที่ดีงามนั้นต่อไปและยิ่งขึ้นไป – นี่ไม่เป็นตัณหา ไม่ใช่กาม แต่เป็นฉันทะ ที่แสดงออกเป็นมุทิตา[๒]

---

[๑] ฉันทะที่เป็นกัตตุกัมยตา อยู่ในองค์มรรค ข้อที่ ๖ คือ สัมมาวายามะ (= ในสัมมัปปธาน ๔) ตามพุทธพจน์ว่า "...ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ..." *(เช่น ที.ม.๑๐/๒๙๙/๓๔๙)*

[๒] กัตตุกัมยตาฉันทะ เป็นต้นกำเนิดของเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา *(วิสุทฺธิ.๒/๑๒๕)*

ชาย ๒ คน ขึ้นเขาเดินผ่านท้องทุ่งเข้าไปในเขตป่า ซึ่งมีต้นไม้มากมาย ทั้งไม้พุ่ม ไม้ยืนต้นใหญ่น้อย บ้างสูงชะลูด บ้างแผ่กิ่งก้านออกไปให้ร่มเงากว้างใหญ่ มีนกเกาะที่นั่นที่นี่ บ้างก็โผผินบินไปบินมา

คนหนึ่งเห็นต้นไม้ที่มีมากมายหลากหลายชนิด ตาก็สอดส่ายไปมองหาว่าต้นไหนงามสมบูรณ์มีผลดก น่ากินตรงใจ ก็จะได้แวะเก็บเอาไปกิน ถ้ามีรวงผึ้ง ก็จะได้ปีนขึ้นไปตีเอามา หรือเห็นว่าต้นไหนแข็งแรงเป็นไม้เนื้อดี ก็หมายตาไว้ว่าจะได้ตัดได้โค่นเอาไม้ไปขาย

ส่วนอีกคนหนึ่งมองกว้างไปทั่วๆ เดินดูไป ใจก็ชื่นชมความสวยสดงดงามของต้นไม้ กิ่งใบดอกผล เสียงนกร้อง และสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ รู้สึกสดชื่นรื่นรมย์เบิกบาน พร้อมทั้งมีใจปรารถนาอยากให้บรรดาต้นไม้ รวมทั้งป่านั้น มีสภาพที่ดีงามอุดมสมบูรณ์ยั่งยืนต่อไป

เห็นได้ชัดว่า ป่า ต้นไม้ ในการรับรู้ของชายคนแรก เป็นกามวัตถุที่เขาเพ่งจ้องมองด้วยปฏิฆสัมผัสของตา โดยที่ใจถูกตัณหาครอบงำกำกับจูงไปให้อยากได้อยากเอามุ่งจะเอามาเป็นของตน เมื่อเห็นต้นไม้ ก็ต้นนั้นถูกตา ต้นนี้ไม่ถูกตา จิตใจอยู่กับแดนรับรู้ที่คับแคบค้างคา ยินดียินร้าย อยู่กับความชอบ-ชัง ติดใจ-ขัดใจ จะเอาหรือไม่เอา

แต่สำหรับชายคนที่สอง ใจของเขาไม่ติดค้างอยู่กับการรับรู้ในแดนปฏิฆสัมผัสของตาเป็นต้น แต่ใจนั้นอยู่กับตัวมันเองที่รับรู้ผ่านสัมผัสของตาเป็นต้นเข้ามาแล้ว สิ่งทั้งหลายในโลกที่วิจิตรงดงาม ไม่เป็นกามวัตถุแก่เขา แต่มันเป็นสภาพของมันเองอยู่อย่างนั้น ใจของเขาไม่ได้ติดขัดค้างคาเกาะแกะอยู่กับกามวัตถุอันใดที่ไหน ใจนั้นมีฉันทะก็ชื่นชมรื่นรมย์โปร่งโล่งทั่วตลอดปลอดโปร่งไป เรียกว่ามีปีติปราโมทย์

ว่าโดยทั่วไป คนที่เข้าไปในป่า หลายคนก็มีสภาพจิตใจทั้งสองอย่างแทรกซ้อนหรือสลับกันไป แต่อีกหลายคนหรือบางพวกก็มีสภาพจิตใจอย่างใดอย่างหนึ่งแบบเดียว หรือหนักไปข้างเดียว

ชายคนแรกนั้น ถ้าเรียกง่ายๆ ก็บอกว่ามีสภาพจิตใจของคนหาของป่า ซึ่งท่านก็ไม่ว่าอะไร แต่จะเห็นว่าคนในกลุ่มนี้เองก็ต่างๆ กันไป หลายคนมีตัณหาครองใจและทำกรรมในระดับที่ยอมรับได้ ยังถือเป็นสุจริต แต่บางคนบางกลุ่มทำการถึงขั้นร้ายแรง เช่นบางคนเข้าไปในป่า มองเห็นรวงผึ้งบนต้นไม้ที่สูงใหญ่มาก (อาจจะมีอายุถึง ๕๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี) คิดว่าปีนขึ้นไปเอายาก แล้วเพื่อจะเอารวงผึ้งรวงเดียว ก็ตัดโค่นต้นไม้ใหญ่นั้นทั้งต้น อีกบางคนบางกลุ่มพบต้นไม้ใหญ่เนื้อดีที่ไหนเมื่อไร ก็จะตัดเอาไปขายหาเงินอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงความเสียหายของธรรมชาติและนิเวศวิสัย

สำหรับสภาพจิตใจแบบนี้ ในสังคมมนุษย์จึงต้องจัดให้มีการศึกษาสั่งสอนจนถึงดูแลควบคุมบังคับด้วยวินัย ให้คนอยู่ในศีล ให้รักษากฎหมาย และให้ประพฤติธรรม เช่น ให้มีมัตตัญญุตา รู้จักประมาณ มีปัญญาที่จะรู้จักกินใช้เสพบริโภคแต่พอดี

ส่วนคนอย่างชายคนที่สอง เรียกง่ายๆ ว่ามีสภาพจิตของคนชมป่า ก็อย่างที่ว่าแล้ว คือในใจมองเห็นสภาพที่สดใสงดงามน่าชื่นชมเป็นรมณีย์ ก็พอใจยินดีมีปีติปราโมทย์ไปด้วยกับป่ากับต้นไม้เป็นต้นที่พบเห็นผ่านไป ใจโปร่งโล่งคล่องเบา ไม่คับแคบติดข้องค้างคาอย่างคนพวกแรกที่มองป่ามองต้นไม้เป็นกามนีย์ (น่าใคร่น่าเอา)

สภาพจิตใจอย่างที่เรียกว่าชื่นชมรมณีย์นี้ เป็นคุณเกื้อหนุนชีวิต ช่วยให้เจริญกุศลได้ดี ในภาวะอย่างนี้ จิตเหมาะที่จะใช้งาน ไม่ว่าจะทำกิจกรรมอะไรๆ จะพัฒนาจิตใจ จะทำงานทางปัญญา จะปฏิบัติธรรม ก็ก้าวไปได้ดี เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกถิ่นรมณีย์ เป็นที่ทรงบำเพ็ญเพียร ดังได้เล่าไว้ตั้งแต่เริ่มต้น

ถิ่นฐานสิ่งแวดล้อมเดียวกันหลายแห่งมีความพรั่งพร้อมที่คนหนึ่งชอบใจว่าจะได้กามนีย์ และอีกคนหนึ่งก็พอใจว่าเป็นรมณีย์

แต่ก็มีบางถิ่นเป็นรมณีย์ที่พอใจสำหรับท่านผู้มีใจถึง ซึ่งคนมากมายไม่ชอบใจเพราะห่างไกลกามนีย์ เช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นธรรมบทคาถาว่า *(ขุ.ธ.๒๕/๑๗/๒๘)*

รมณียานิ อรญฺญานิ ยตฺถ น รมตี ชโน
วีตราคา รเมสฺสนฺติ น เต กามคเวสิโน

ป่าอรัญอันรมณีย์ ที่คนไม่ชื่นชมยินดี
เป็นที่ซึ่งท่านผู้บำราศราคะจะรื่นรมย์
สมที่ท่านไม่เป็นผู้เที่ยวหากาม

อย่างที่ว่าแล้ว การชื่นชมรมณีย์ มีใจปีติปราโมทย์ เป็นภาวะจิตที่ดีงามประณีต มิใช่เป็นอย่างกามนีย์ที่เสพอยู่แค่ปฏิฆสัมผัส ดังมีคำที่มักแถมมาด้วย หรือบางทีใช้แทนรมณีย์ ว่า "มโนรม" คือรื่นรมย์ใจ (เช่นเดียวกับ "รัมมะ" หรือ "รมย์") ภาวะจิตนี้จะพัฒนายิ่งขึ้นไปในวิถีของโพธิ แต่แม้เพียงที่พูดมานี้ก็เป็นความก้าวหน้าของจิตใจในทางของความสุขที่บริสุทธิ์ผ่องใสขึ้นมาได้ในระดับสำคัญ ถ้าใช้ภาษาพระอภิธรรมก็ว่าจ่อแดนรูปาวจร

วิเวกชํ ปีติสุขํ...มคฺโค โพธิยา – มรรคาแห่งโพธิญาณ

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงได้รับนิมนต์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ไปเสวยภัตตาหาร ที่ปราสาทโกกนุท ของโพธิราชกุมาร ในเมืองสุงสุมารคีรี ภายหลังภัตมีการสนทนา *(ม.ม.๑๓/๔๘๘/๔๔๓)* เจ้าชายโพธิกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า พระองค์มีความเห็นว่า คนจะถึงความสุขด้วยความสุขหาได้ไม่ ความสุขต้องลุถึงได้ด้วยความทุกข์ยาก

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ครั้งก่อนโน้น เมื่อยังไม่ตรัสรู้ พระองค์ก็เคยคิดอย่างนั้น คือมีความเห็นว่า คนจะถึงความสุขด้วยความสุขหาได้ไม่ ความสุขต้องลุถึงได้ด้วยความทุกข์ยาก

ต่อมา พระองค์ก็ได้เสด็จออกผนวช ทรงเที่ยวค้นคว้าว่าอะไรดีจริงแท้ แสวงหาสันติวรบท และได้ทดลองลัทธิวิธีต่างๆ ตลอดจนการบำเพ็ญตบะทรมานร่างกายอย่างรุนแรงมากมาย รวมแล้วนานถึง ๖ ปี จนในที่สุดทรงสรุปได้ว่าทั้งหมดนั้นมิใช่ทางให้ลุถึงจุดหมาย และได้ตรัสแก่พระองค์เองชัดลงไปว่า "มรรคาแห่งโพธิพึงเป็นอย่างอื่น"

เมื่อทรงละเลิกตัดความคิดในแนวทางของการทดลองที่ผ่านมาทิ้งโล่งไป ก็เกิดความนึกได้ชัดขึ้นมาในพระทัยถึงประสบการณ์เมื่อครั้งยังทรงเป็นกุมารน้อย ในวันมีพระราชพิธีวัปปมงคล พระราชบิดาทรงประกอบพิธีแรกนา

ตอนใกล้ถึงตัวพิธีสำคัญ คนทั้งหลายรวมทั้งชาววังที่ดูแลใกล้ชิด พากันไปดูอยู่ที่บริเวณพิธีทั้งหมด ทิ้งให้เจ้าชายน้อยอยู่องค์เดียวในร่มต้นหว้า เมื่อทรงนั่งอยู่ลำพังในบรรยากาศสงบสงัดภายใต้ร่มไม้ที่เย็นสบาย จิตของพระองค์ได้สนิทแน่วเป็นสมาธิ ทรงได้ประสบการณ์ชีวิตที่จิตเข้าถึงฌานเริ่มแรก (ปฐมฌาน) ดังที่ทรงบรรยายไว้ว่า

> สีตายํ ชมฺพุฉายายํ นิสินฺโน วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตา
>
> เรานั่งอยู่ใต้ร่มไม้หว้าที่เย็นสบาย ปลอดจากกาม ปลอดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตักกะ มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่

ปลอดจากกามก็อย่างที่ว่าแล้ว ใจโล่งไม่มีเรื่องของอยากของใคร่อะไรๆ มาหน่วงเหนี่ยวดึงรั้งกักกั้นจิตให้ติดข้องค้างคา ตลอดจนไม่คิดหวงห่วงกังวลว่าจะมีใครมายุ่งมาแย่ง ฯลฯ ใจก็ปลอดโปร่ง

พร้อมกันนั้น จิตก็ปลอดจากบรรดาอกุศลธรรม นอกจากไม่มัวคิดอยากได้นั่นอยากเอานี่แล้ว ก็ไม่มีความขัดเคืองขุ่นใจ ไม่หดหู่ง่วงเหงา ไม่ซึมเซาท้อแท้ ไม่ฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ ไม่ว้าวุ่นสับสนคลางแคลงข้องใจสงสัยลังเล[๑] ใจจึงปลอดโปร่งโล่งเบาเบิกบานแจ่มใส

จุดรวมของเรื่องก็คือ ทรงเข้าถึงฌาน ซึ่งรู้กันว่ามีสมาธิเป็นแกน เป็นตัวตั้ง ในกรณีนี้เป็นฌานที่ ๑ ซึ่งพร้อมด้วยปีติและความสุข ที่เกิดจากความปลอดโปร่งโล่งเบาไม่มีอะไรกดทับจิตปิดบังปัญญาดังว่านั้น

เมื่อเหตุการณ์และประสบการณ์ที่ประจักษ์แก่พระองค์เองนี้ผุดชัดขึ้นมาในพระทัย ก็ทำให้ทรงพระดำริว่า มรรคาแห่งโพธิคงจะใช่นี่ละ! (สิยา นุ โข เอโส มคฺโค โพธิยา) และโดยความรู้ตามที่สติทวนระลึกให้ ก็ทรงมั่นพระทัยว่าใช่แน่อย่างนั้น

จากนั้นยังได้ทรงตรวจสอบพระองค์เองด้วยว่า ทรงมีความหวาดพระทัยกลัวความสุขที่ปลอดกาม ปลอดอกุศลธรรมอยู่หรือไม่ (ถ้ายังติดใจห่วงการบำเพ็ญตบะ ก็จะหวาดต่อการปฏิบัติที่สุขสบาย) และก็ทรงชัดแก่พระองค์เองว่า ไม่ทรงกลัวความสุขที่ปลอดโปร่งเป็นอิสระ ซึ่งไม่ต้องขึ้นต่อกาม ปลอดจากอกุศลธรรม

พระโพธิสัตว์ทรงเลิกอดอาหาร และเสวยอาหารให้ร่างกายมีกำลัง โดยดำเนินตามทางสายกลาง ทรงเข้าถึงฌานที่ ๑ ขึ้นไปจนถึงฌานที่ ๔ แล้วใช้จิตที่เป็นกัมมนีย์จากฌานนั้น ทำงานเพื่อปัญญา ได้บรรลุวิชชา ๓ ตรัสรู้อริยสัจ ๔ สิ้นอวิชชา หมดอาสวะ ลุถึงวิมุตติ อันเป็นวิสุทธิ เกษม สันติ สุข คือนิพพาน เป็นอันถึงโพธิที่เป็นจุดหมายของมรรคา ซึ่งเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทานั้น

---

[๑] มีคำอธิบายว่า ที่ว่าปลอดจากอกุศลธรรมทั้งหลายนั้น คือ ปราศจากนิวรณ์ ๕ อันได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา *(วินย.อ.๑/๑๕๕)*

การที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องการค้นคว้าทดลองจนสำเร็จผลของพระองค์ทั้งหมดนี้ ก็คือเป็นการตอบแก่โพธิราชกุมารว่าความเห็นว่า "คนจะถึงความสุขด้วยความสุขหาได้ไม่ ความสุขต้องลุถึงด้วยความทุกข์ยาก" นั้น เป็นความเห็นความคิดความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง ที่แท้นั้น คนจะลุถึงความสุขได้ด้วยความสุข แต่หมายถึงความสุขที่ปลอดโปร่งโล่งอิสระ ไม่ต้องขึ้นต่อกาม ปลอดไร้อกุศลที่ทำให้จิตเป็นโรคและทำปัญญาให้ทุรพล

พร้อมกันนั้น ในพระดำรัสตรัสเล่านี้ ได้เชื่อมโยงให้เห็น

- ต้นทางสู่โพธิ ที่พระกุมารน้อยสิทธัตถะประทับนั่ง ในชมพูฉายา คือร่มเงาต้นหว้า อันรมณีย์ ในเขตเมืองกบิลพัสดุ์ และได้เข้าถึงปฐมฌาน
- ปลายทางถึงจุดหมายคือโพธิญาณ ที่เจ้าชายสิทธัตถะประทับนั่ง ณ โพธิรุกขมูล ในร่มเงาต้นโพธิ์ใหญ่ ที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา อันรมณีย์ ในถิ่นอุรุเวลาเสนานิคม และได้ตรัสรู้

วิถีของพลังจิตสุดแค่นี้ ก้าวเข้าสายปัญญาสว่างโล่งต่อไปได้

เรื่องที่ได้เล่ามานั้น บอกชัดถึงการที่พระโพธิสัตว์ทรงละเลิกการบำเพ็ญตบะทรมานร่างกาย ซึ่งเป็นทุกรกิริยาที่ทุกข์ยากแสนสาหัส ทรงหันมาดำเนินมัชฌิมาปฏิปทา ที่เป็นสายกลาง ความแตกต่างระหว่างมรรคา ๒ อย่างนี้ ชัดเจน เห็นง่าย

แต่ย้อนหลังไป ก่อนจะทรงมาทดลองบำเพ็ญตบะ พระโพธิสัตว์ได้ทดลองการบำเพ็ญสมาบัติในสำนักของ ๒ ดาบส (อาฬารดาบส และอุททกดาบส) จนจบสิ้นแล้ว และทรงตัดสินว่าไม่ใช่ทางแห่งโพธิ (น สมฺโพธาย...) จึงได้เสด็จออกมา

ตรงนี้ก็ควรพูดถึงความแตกต่างระหว่างทางของสมาบัติ กับทางแห่งโพธิ พอให้เข้าใจเรื่องราวเกี่ยวข้องที่ผ่านเข้ามา

ดูง่ายๆ แค่ถ้อยคำหรือศัพท์แสงที่ใช้เรียก ก็จะพอเข้าใจมองเห็นความแตกต่างได้

"**สมาบัติ**" หมายถึงภาวะที่จิตสนิทแนบเข้าถึงสิ่งหรือสภาวะอันประณีตลึกซึ้งดีเยี่ยมยอดยิ่งหรือสูงสุด เป็นความสำเร็จทางจิต

ส่วน "**โพธิ**" (โพธะ, สัมโพธะ, สัมโพธิ) แปลกันตามนิยมว่า ปัญญาตรัสรู้ คือรู้ธรรมแจ้งสว่างเห็นความจริงทั่วตลอด เป็นเรื่องของปัญญา

บรรดาสำนักลัทธิในชมพูทวีปนั้นมุ่งแน่วกันไปในเรื่องความสำเร็จทางจิต แม้แต่พวกที่บำเพ็ญตบะทรมานร่างกาย ก็เพื่อให้จิตหลุดพ้นไปจากการสยบยอมอยู่ใต้อำนาจของกิเลสบ้าง ของกรรมบ้าง ความสำเร็จทางจิตนี้ บ้างก็มุ่งไปในทางที่เรียกกันในภาษาไทยว่าพลังจิต ให้มีปาฏิหาริย์เช่นอิทธิฤทธิ์ต่างๆ จนถึงขั้นสุดยอดคือทำจิตให้แน่วดิ่ง ดื่มด่ำ ดูดกลืน รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสภาวะสูงสุด เช่นว่าเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน หรือปรมาตมัน เป็นลักษณะอาการอย่างที่ทางตะวันตกเรียกว่าเข้าถึง mystical state

ส่วนในทางแห่งปัญญาของโพธินั้น ไปในทางตรงข้าม คือความรู้ชัดแจ้ง ทำให้สว่างและปลอดโปร่งหลุดโล่งพ้นไปเป็นอิสระ

ดาบสทั้ง ๒ ที่ว่าก้าวไปในความสำเร็จทางจิต ซึ่งเรียกว่าสมาบัตินั้น ถ้าเรียกให้ชัดขึ้นก็คืออรูปสมาบัติ ซึ่งมี ๔ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๑ อากาสานัญจายตนะ เข้าถึงภาวะที่อากาศ (ไม่ใช่อากาศที่หายใจกันในภาษาไทย แต่คือช่องว่าง หรือภาวะที่ว่าง) เป็นอนันต์ คือไม่มีที่สิ้นสุด

ขั้นที่ ๒ วิญญาณัญจายตนะ เข้าถึงภาวะที่วิญญาณ เป็นอนันต์ คือไม่มีที่สิ้นสุด

ขั้นที่ ๓ อากิญจัญญายตนะ เข้าถึงภาวะที่ไม่มีสิ่งใดๆ อะไรๆ เลย

ขั้นที่ ๔ เนวสัญญานาสัญญายตนะ เข้าถึงภาวะที่มีสัญญา ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญา ก็ไม่ใช่

พระดาบสท่านแรก คือ ท่านอาฬาระ กาลามะ ได้อรูปสมาบัติขั้นที่ ๓ คือ อากิญจัญญายตนสมาบัติ และท่านที่สอง คือ ท่านอุททกะ รามบุตร จบอรูปสมาบัติขั้นที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เท่าที่บอกเล่ามานี้ ก็พอเห็นได้ชัดว่าเป็นเรื่องของความสำเร็จทางจิตอย่างที่ว่าแล้ว

ส่วน**โพธิ** ที่เป็นปัญญาตรัสรู้นั้น เป็นการรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย เข้าถึงธรรมดาของธรรมชาติ มองเห็นปัจจยาการแห่งปฏิจจสมุปบาท รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงเป็นไปของชีวิตและสิ่งทั้งหลายในระบบสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย อันจะให้ปฏิบัติจัดการกับชีวิตและสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง แก้ปัญหาได้ดับทุกข์หมดภัย มีจิตใจเป็นอิสระ ครองชีวิตที่ดีงามมีความสุขแท้จริง ได้ประจักษ์วิชชา วิมุตติ วิสุทธิ เกษม สุข สันติ นิพพาน ที่เป็นภาวะปัจจยักขัย หรือพูดให้เข้าใจอย่างเป็นระบบว่าตรัสรู้อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ทีนี้ ในขั้นมรรควิธีนั้น ไม่ว่าทางไหน ในปฏิบัติการ ก็ต้องทำงานด้วยจิตใจ หรือพูดให้ชัดว่าต้องใช้จิตเป็นที่ทำงาน สำหรับวิถีของความสำเร็จทางจิตนั้น ก็แน่วอยู่กับเรื่องของจิตจนไปจบที่นั่น แต่ในมรรคาแห่งโพธินี้ ต้องให้ชีวิตหมดทั้งด้านกายวาจาอาชีวะ ด้านจิตใจ และด้านปัญญา พัฒนาประสานเสริมกันขึ้นไป โดยมีปัญญาเป็นปริณายกที่นำกำลังพลทำการให้สำเร็จลุจุดหมาย

โดยนัยนี้ มรรคาแห่งโพธินั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงจัดวางเป็นระบบไตรสิกขา ที่จะให้คนพัฒนาด้วยการศึกษาที่คนฝึกตนครบทั้ง ๓ ด้าน คือ ให้มีวินัยทางกายวาจาอาชีวะ เรียกว่า***ศีล*** พัฒนาจิตใจ เรียกตามคำที่เด่นว่า ***สมาธิ*** และพัฒนาปัญญา เรียกตรงตัวว่า ***ปัญญา***

ว่าถึงด้านจิตใจ ในวิถีของความสำเร็จทางจิตหรือพลังจิตนั้น ชัดอยู่แล้วว่า ต้องสามารถทำให้จิตตั้งมั่นแน่วแน่แนบสนิทเป็นสมาธิเต็มที่

แต่ที่จริงไม่เฉพาะในด้านพลังจิตเท่านั้น ไม่ว่าจะทำงานใดๆ ให้เดินหน้าไปได้ดี ก็ต้องให้จิตมีกำลังตั้งมั่น เข้มแข็ง มุ่งแน่วเป็นสมาธิอย่างดี ไม่ใช่เป็นจิตใจที่ฟุ้งซ่านกระสับกระส่ายเหนื่อยหน่ายเครียดเขม็งสับสนงุ่นง่านหงุดหงิดวอกแวกกระวนกระวาย

ยิ่งงานทางปัญญาที่ละเอียดซับซ้อนลึกซึ้งด้วยแล้ว จิตใจจะต้องใสสว่างโล่งคล่องสงบมั่นแน่ว เป็นจิตที่เป็นสมาธิอย่างดี แม้จะผ่อนจะหย่อนกว่าด้านพลังจิตได้บ้าง ก็ต้องเป็นสมาธิในขั้นมั่นแน่ว ให้เป็นจิตที่พร้อมเหมาะแก่การใช้งานทางปัญญานั้น อย่างที่ท่านนิยมใช้คำเรียกจิตอย่างนั้นว่าเป็น “มุทุ” และ “กัมมนีย์” (สำนวนเก่าแปลกันมาว่า นุ่มนวล ควรแก่งาน)

ตามเรื่องที่ว่าพระกุมารน้อยสิทธัตถะประทับนั่งอยู่ในร่มต้นหว้าที่เย็นสบาย คนอื่นทั้งหลายออกไปดูงานพิธีกันหมด เกิดเป็นบรรยากาศที่สงบในสภาพแวดล้อมที่รมณีย์ จิตของพระองค์เอิบอิ่มสดชื่นสงบเป็นสมาธิถึงขั้นเป็นฌานที่ ๑ (ปฐมฌาน) นี่คือจุดตั้งต้นให้พร้อมที่จะเข้าสู่ทางแห่งปัญญาในมรรคาของโพธิได้

แต่เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบรรพชา ทรงค้นคว้าทดลองว่าอะไรดีอะไรจริง มุ่งไปในวิถีของความสำเร็จทางจิต เมื่อเสด็จไปเข้าในสำนักของสองท่านดาบสที่จัดเจนด้านความสำเร็จทางจิต สมาธิที่เจ้าชายสิทธัตถะได้อยู่ก่อนแล้ว ก็ถูกนำไปพัฒนาเฉออกไปในวิถีของสมาบัติที่เป็นความสำเร็จทางจิตอย่างที่ว่านั้น

ในวิถีของความสำเร็จทางจิตที่เป็นสมาบัติ การพัฒนาสมาธิจิตถูกพาให้เฉออกไปอย่างไร ควรพูดให้เข้าใจสักนิด

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องพระกุมารสิทธัตถะขณะประทับอยู่ใต้ร่มไม้หว้า ได้เข้าถึงปฐมฌานนั้น ทรงแสดงคุณสมบัติของจิตในปฐมฌาน คือฌานที่ ๑ ไว้ด้วยว่าปลอดกามปลอดอกุศล พร้อมด้วยวิตักกะ วิจาร มีปีติและความสุข นี้คือภาวะจิตเป็นสมาธิที่ผ่องใส นุ่มนวล ควรแก่งาน พร้อมที่จะเดินหน้าไปในมรรคาแห่งโพธิ

ต่อจากปฐมฌานนั้น เมื่อพัฒนาต่อไป ก็จะเข้าถึงฌานที่ ๒ ที่ ๓ จนไปจบถึงฌานที่ ๔ (จตุตถฌาน) ซึ่งมีภาวะจิตที่มั่น แน่ว ชัด ตรง ลงตัว สมดุล มีสติเต็มที่ เหมาะพร้อมดีที่สุดที่จะนำไปใช้ทำงานทางปัญญาที่ละเอียดซับซ้อนลึกซึ้งให้สำเร็จ

พระพุทธเจ้าก็ทรงใช้สมาธิจิตขั้นจตุตถฌานนี้ ในการทำงานทางปัญญา จนได้ตรัสรู้ ดังที่ตรัสเล่าไว้ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ ผ่องแผ้ว มั่นแน่ว นุ่มนวล ควรแก่งาน (กัมมนีย์) ก็ได้ทรงน้อมจิตนั้นไปเพื่อการหยั่งรู้ คือญาณที่เป็นวิชชา ๓ *(เช่น วินย.๑/๓/๕)* นี้คือมรรคาแห่งโพธิ

ส่วนในวิถีของความสำเร็จทางจิตที่เป็นสมาบัติของสองพระดาบส ที่ว่าพาเฉออกไปนั้น จะไม่ใช้คำว่าเฉก็ได้ ที่จริงอาจจะพูดว่าท่านไม่นึกถึง ไม่ได้มองมาในทางของปัญญา ท่านก็จึงมุ่งแน่วไปในทางจิตนั่นแหละให้ลึกให้ดิ่งยิ่งขึ้นไปอีก

ในวิถีของอรูปสมาบัตินั้น ฐานทำการก็คือฌานที่ ๔ ได้แก่จตุตถฌานนั่นแหละ คือด้วยสมาธิจิตของจตุตถฌานนั้นเอง คราวนี้ไม่เอารูปธรรมไว้ในการรับรู้เลย แต่หันไปใส่ใจหมายรู้แนบสนิทอยู่กับอรูปสภาวะลึกซึ้งสำคัญที่จิตกำหนดหมาย จะว่าที่จิตนั้นเองสร้างขึ้นมา ก็ได้ คือ เข้าถึงภาวะว่างเปล่าเป็นอนันต์ แล้วเข้าถึงภาวะที่วิญญาณเป็นอนันต์ เข้าถึงภาวะที่ไม่มีสิ่งใดๆ อะไรเลย จนในที่สุดเข้าถึงภาวะที่จะว่ามีสัญญา ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญา ก็ไม่ใช่ หรือจะว่ามีจิตใจหรือไม่มี ก็ไม่ใช่ ก็ได้

อรูปสมาบัติ ๔ อย่างที่เป็นดังว่ามานี้ จะพูดว่าเป็นภาวะแนบสนิท ดื่มด่ำ ดูดกลืน หรืออะไรก็สุดแต่จะหาคำมาสื่อ แต่เห็นได้ชัดว่าไม่เข้าเรื่องเข้าทางอะไรกับการที่จะใช้ปัญญารู้เข้าใจมองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย จึงได้พูดง่ายๆ ว่าเฉออกไป คืออยู่นอกทางที่เป็นมรรคาแห่งโพธิ แต่ไปเข้าลักษณะของภาวะที่ชาวตะวันตกเรียกว่าเป็น mystical state อย่างที่ว่าข้างต้น

ทีนี้ ในแง่ของจิตเองนั้น สมาธิจิตของฌานที่สี่ เมื่อเดินหน้าก้าวไปถึงอรูปสมาบัติ ๔ อย่างนั้น ก็ยิ่งช่ำชอง จัดเจน มั่นแน่วเข้มแข็ง มีกำลังมากขึ้น จะพูดทำนองว่ามีพลังจิตเต็มที่ก็ได้ อรูปสมาบัติ ๔ นั้นก็จึงเป็นบาทฐานให้ได้ความรู้ความสามารถวิเศษจำพวกฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ต่างๆ

ดังที่ว่าแล้ว อรูปสมาบัติทั้ง ๔ ก็มีสมาธิจิตของจตุตถฌานนั่นเองเป็นแกน แต่เมื่อแยกออกไปเป็นภาวะพิเศษต่างหาก ซึ่งมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกชื่อว่าอรูปสมาบัติ ๔ ก็เรียกฌานที่ ๔ ลงไปถึงฌานที่ ๑ ซึ่งมีรูปธรรมเป็นอารมณ์ว่ารูปสมาบัติ ๔ รวมหมดทั้ง ๒ ชุด เป็นสมาบัติ ๘

ทีนี้หันกลับมาดูในทางของปัญญาคือโพธิ ได้บอกแล้วว่า ในมรรคานี้ ต้องการจิตที่เป็นสมาธิ ซึ่งเป็นจิตที่มีคุณภาพดี อย่างที่สำนวนเก่าเรียกว่านุ่มนวล ควรแก่งาน ก็เพราะเป็นจิตซึ่งพร้อมที่จะทำงานทางปัญญา ถ้าจะให้ดีที่สุดก็อย่างที่ว่าแล้ว คือเป็นสมาธิจิตถึงขั้นจตุตถฌาน ซึ่งนอกจากไม่มีอะไรกวนให้ขุ่นให้มัว ถ่วงให้ล้า เป็นต้น แต่เข้มแข็ง มั่นแน่ว ใสสว่าง เป็นต้นแล้ว ที่สำคัญมากคือมีสติตัวทำงานเคียงไปกับปัญญา ที่เต็มตัว บริสุทธิ์เต็มที่

อย่างไรก็ดี สมาธิที่ต้องการในมรรคานี้ผ่อนได้ เพราะตัวแท้ที่ต้องการคือปัญญา สมาธิซึ่งพอจะใช้เป็นที่ทำงานพัฒนาปัญญาได้ ก็เริ่มตั้งแต่สมาธิที่มีเป็นขณะๆ (ขณิกสมาธิ) ซึ่งสำหรับคนทั่วๆ ไป พอที่จะใช้ในการเล่าเรียนทำงานทำการไปได้ เมื่อเริ่มต้นด้วยขณิกสมาธินี้แล้ว ก็พัฒนาไปด้วยกันทั้งสมาธิและปัญญา สมาธิก็จะเป็นวิปัสสนาสมาธิ เมื่อปฏิบัติก้าวหน้า พอปัญญาลุมรรคผลสมาธิก็ถึงขั้นฌาน ซึ่งอย่างน้อยก็เป็นฌานที่ ๑ (ปฐมฌาน)

เป็นอันว่า อรูปสมาบัติซึ่งเป็นความสำเร็จทางจิตที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงเรียนจบจากสำนักของสองท่านดาบสนั้น ไม่เป็นทางสู่โพธิ เมื่อตรัสรู้ ในการทำงานทางปัญญา พระพุทธเจ้าทรงใช้สมาธิจิตของฌานที่ ๔ อย่างที่ว่าแล้ว ส่วนพระสาวกทั้งหลายก็ใช้สมาธิในระดับต่างๆ แผกกันไป แม้แต่เริ่มด้วยสมาธิก่อนถึงปฐมฌาน

อย่างไรก็ตาม อรูปสมาบัติทั้ง ๔ นั้น พระพุทธเจ้าก็มิได้ทรงทิ้งไป แต่ทรงใช้ให้เป็นประโยชน์เสริมประกอบ และก็ทรงสอนพระสาวกให้สำเร็จด้วย ดังที่พระสาวกสำคัญๆ ได้สมาบัติเหล่านี้ทั้งนั้น เรียกได้ว่าทรงนำมาใช้เป็นของแถม และไม่ใช่แค่เป็นของแถม แต่ทรงเติมเต็มต่อยอดขึ้นให้สุดอีกด้วย

เป็นของแถมอย่างไร ได้บอกแล้วว่าอรูปสมาบัติเหล่านี้เป็นความสามารถพิเศษทางจิต ประโยชน์พื้นๆ ที่พระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกใช้ตามโอกาส หรือจะใช้เป็นประจำก็ได้ คือเข้าสมาบัติเพื่อการพักผ่อนอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เรียกว่าเพื่อทิฏฐธรรมสุขวิหาร

เมื่อกี้บอกแล้วว่า สมาธิจิตของฌานที่สี่ เมื่อเดินหน้าก้าวไปถึงอรูปสมาบัติ ๔ ก็ยิ่งช่ำชอง จัดเจน มั่นแน่ว เข้มแข็ง มีกำลังมากขึ้น ท่านองว่าเป็นพลังจิตอย่างเต็มที่ พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกวิธีที่จะใช้อรูปสมาบัติ ๔ นั้นเป็นบาทฐานที่จะเข้าถึงความรู้ความสามารถวิเศษที่เรียกว่า อภิญญา ๕ อย่าง คือ แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ หูทิพย์ ตาทิพย์ ทายใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้

แต่ต้องย้ำไว้เสมอว่า อรูปสมาบัติ ๔ นั้นก็ตาม อภิญญาทั้ง ๕ นั้นก็ตาม เป็นคุณสมบัติพิเศษ เป็นความสามารถอย่างสูง ที่ว่าท่านองเป็นของแถม มิใช่เป็นตัวแท้ตัวจริงของความสำเร็จที่เป็นจุดหมายของปัญญา อันได้แก่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม เท่าทันทั่วถึงความจริงแห่งธรรมดาของธรรมชาติ ทำให้อวิชชาหมดหายอาสวะสิ้นไป เรียกว่าอาสวักขยญาณ เป็นอภิญญาที่ ๖

อภิญญาทั้ง ๕ (รวมอรูปสมาบัติอยู่ด้วย) ยังเป็นโลกีย์ ไม่ทำให้คนบริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระจริงได้ และไม่จำเป็นสำหรับโพธิมรรค แต่บุคคลที่แม้จะใช้สมาธิเพียงขั้นต้นๆ ดำเนินไปในมรรคาแห่งปัญญาจนถึงจุดหมายเป็นปัญญาวิมุต คือหลุดพ้นเป็นอิสระด้วยปัญญา ก็ชื่อว่าลุถึงโลกุตรธรรม เป็นผู้บริสุทธิ์และประเสริฐแท้จริง

ทีนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงต่อยอดเติมเต็มให้แก่วิถีของความสำเร็จทางจิต เพื่อให้ไปถึงจุดหมายทางปัญญาของมรรคาแห่งโพธิได้ด้วย

วิธีปฏิบัติที่ท่านให้ทำเป็นปกติ เท่ากับเอาวิถีของความสำเร็จทางจิต เข้ามาจัดไว้ในระบบการปฏิบัติของมรรคาแห่งปัญญาด้วย คือ ผู้ที่ได้อรูปสมาบัติไม่ว่าขั้นใด เมื่อเข้าอรูปสมาบัตินั้นแล้ว พอออกมา ก็ใช้ปัญญามองสภาพจิต ดูธรรม ดูคุณสมบัติต่างๆ ที่มีที่เป็นไปในสมาบัตินั้นๆ ซึ่งจะเห็นสภาพของจิต ภาวะของสมาบัตินั้น ที่เป็นของปรุงแต่งสร้างขึ้นมาและเป็นไปตามเหตุปัจจัยอย่างไรๆ (เห็นไตรลักษณ์ เห็นปัจจยาการ) แล้วมีความสำเร็จทางจิตโดยไม่ยึดติดถือมั่น หลุดพ้นเป็นอิสระ นี่เรียกว่าเอาอรูปสมาบัตินั้น เป็นบาทของวิปัสสนา

เมื่อนำอรูปสมาบัติที่เป็นความสำเร็จทางจิตมาจัดเข้าเป็นฐานทำการของปัญญา ณ จุดหนึ่งจุดใด หรือในขั้นตอนต่างๆ ของมรรคาแล้ว ก็ทรงต่อยอดเติมเต็มด้วยสมาบัติที่เพิ่มขึ้นมาอีกขั้นหนึ่งเป็นสุดท้าย คือต่อจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ซึ่งเข้าถึงภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ก็จึงถึงขั้นสุดท้าย ที่ ๙ คือ สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (เรียกสั้นๆ ว่า นิโรธสมาบัติ) ซึ่งเป็นภาวะที่ดับทั้งสัญญาและเวทนา รวมเป็นอนุปุพพ-วิหารสมาบัติ ๙

ได้พูดเรื่องนี้มามากมายยืดยาวแล้ว ขอยุติแค่นี้ก่อน

ให้กระแสสืบต่อ ดำเนินไปด้วยดี ในระบบปัจจัยสัมพันธ์อันนี้

ถึงตอนนี้ ควรพูดถึงการรับรู้ของคนเพิ่มขึ้นอีกหน่อย

การรับรู้ เรียกว่า **ผัสสะ** หรือ**สัมผัส** คือการกระทบประสบกันที่มีความรู้เกิดขึ้น (= อินทรีย์+อารมณ์➤วิญญาณ)[๑] มี ๖ ด้าน คือ

ก. ปฏิฆสัมผัส (สัมผัสที่มีการกระทบแตะต้องถึงกัน)

๑. จักขุสัมผัส = จักขุ-ตา + รูป ➤ จักขุวิญญาณ/เห็น
๒. โสตสัมผัส = โสตะ-หู + เสียง ➤ โสตวิญญาณ/ได้ยิน
๓. ฆานสัมผัส = ฆานะ-จมูก + กลิ่น ➤ ฆานวิญญาณ/รู้กลิ่น
๔. ชิวหาสัมผัส = ชิวหา-ลิ้น + รส ➤ ชิวหาวิญญาณ/รู้รส
๕. กายสัมผัส = กาย-เนื้อตัว + โผฏฐัพพะ ➤ กายวิญญาณ/รู้สิ่งต้องตัว

ข. อธิวจนสัมผัส (สัมผัสแค่เป็นชื่อเรียก)

๖. มโนสัมผัส = มโน-ใจ + ธรรมารมณ์ ➤ มโนวิญญาณ/รู้เรื่องในใจ

ได้บอกแล้วว่า **ผัสสะ** หรือ**สัมผัส** คือการรับรู้ ทางตา-เห็น ทางหู-ได้ยิน ทางจมูก-รู้กลิ่น ทางลิ้น-รู้รส และทางกาย-รู้สิ่งต้องตัว ๕ อย่างนี้ เป็นผัสสะที่มี "ปฏิฆะ" คือการกระทบแตะต้องถึงกันอย่างเป็นรูปธรรมจริงๆ ของอารมณ์คือสิ่งที่ถูกรับรู้-รู้สึก เช่นแสงสีกระทบประสาทตา คลื่นเสียงกระทบประสาทหู ของอ่อนของแข็งกระทบประสาทผิวกาย เป็นต้น แล้วเกิดความรู้ขึ้น เช่นเห็น ได้ยิน รู้สึกนุ่มนิ่มทิ่มแทง จึงเรียกสัมผัส ๕ อย่างนั้นว่าเป็น "**ปฏิฆสัมผัส**"

---

[๑] ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า "**อินทรีย์**" ในฐานเป็นเจ้าหน้าที่ในกิจนั้น เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็น (จักขุนทรีย์ ฯลฯ)
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า "**อายตนะ**" ในฐานเป็นที่ติดต่อให้รู้ด้านนั้น เช่น ตาเป็นที่ติดต่อในการเห็น (จักขวายตนะ ฯลฯ)
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า "**ทวาร**" ในฐานเป็นประตูหรือช่องทางรับรู้ เช่น ตาเป็นช่องทางรับรู้รูป (จักขุทวาร ฯลฯ)
รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องตัว เรื่องในใจ เรียกว่า "**อารมณ์**" คือสิ่งที่ถูกรับรู้ เช่น รูปเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ทางตา (รูปารมณ์ ฯลฯ)
ความรู้อารมณ์ทางทวารนั้นๆ เรียกว่า "**วิญญาณ**" ได้แก่ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สิ่งต้องตัว รู้เรื่องในใจ (จักขุวิญญาณ ฯลฯ)

ส่วนมโนสัมผัส คือการรับรู้-รู้สึกทางใจ เกิดขึ้นโดยไม่มี "ปฏิฆะ" คือไม่มีการกระทบหรือการแตะต้องกันของใจกับอารมณ์อย่างเป็นรูปธรรม จึงเรียกว่า "**อธิวจนสัมผัส**" (สัมผัสโดยชื่อเรียก)

กามคุณคือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นเรื่องของวัตถุ เมื่อเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ เป็นเรื่องที่กระตุ้นความอยาก ความปรารถนา แล้วเข้ามาทางปฏิฆสัมผัส ก็มีกำลังแรง เด่นชัด จึงมีอิทธิพลต่อชีวิตต่อสังคมของมนุษย์อย่างมาก

มนุษย์มีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยเกี่ยวข้องตลอดจนขึ้นต่อคน สัตว์ สิ่งของ สิ่งเสพ เครื่องบริโภคอุปโภค และสรรพวัตถุมากมาย มนุษย์ที่มีปัญญามองเห็นความจำเป็นของสิ่งเหล่านั้นต่อชีวิต ก็ปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นตามเหตุผล ทำให้เกิดคุณประโยชน์สมคุณค่าที่จะเป็นปัจจัยเครื่องบำรุงหล่อเลี้ยงชีวิตให้เป็นอยู่ดี และเกื้อหนุนชีวิตนั้นให้พัฒนายิ่งขึ้นไปในทางจิตใจทางปัญญาให้เต็มสมบูรณ์ เป็นอิสระแท้จริง สมตามศักยภาพของความเป็นมนุษย์

แต่สำหรับมนุษย์มากมาย สิ่งที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิตทางวัตถุเหล่านั้น เมื่อแสวงหาได้มาเสพมาครอง ก็ติดใคร่ใฝ่ปรารถนา กลายเป็นกามวัตถุ ที่หมกมุ่นวุ่นวาย และแสวงหายิ่งขึ้นไปอย่างไม่รู้จักพอ ทำให้ตนเองก็ติดจมอยู่กับกามวัตถุแค่นั้น ไม่พัฒนาชีวิตจิตปัญญายิ่งขึ้นไป และเมื่อพยายามยึดครองไว้ให้มาก พ่วงด้วยความห่วง หวงแหน ก็เป็นความคับแคบ ทำให้แปลกแยกจากมนุษย์อื่น เกิดการทะเลาะ วิวาท แบ่งแยก แก่งแย่ง ช่วงชิง ข่มเหงเบียดเบียนกัน ทำให้ปัญหาความทุกข์ทวีขยายออกไปในสังคม พร้อมทั้งซ้ำเติมทุกข์ของชีวิต และทุกข์ในจิตใจของตนเอง

เพื่อให้สมกับความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสัตว์ที่พึงเป็นอยู่ด้วยปัญญา สามารถเอาชนะควบคุมขัดเกลาสัญชาตญาณได้ ก็จะต้องให้มนุษย์นั้นมีมัตตัญญุตา คือรู้จักกินใช้เสพบริโภคด้วยปัญญา รู้จักประมาณ รู้พอดี ที่จะให้สิ่งที่เสพบริโภคเกิดประโยชน์สมตามคุณค่าที่แท้จริงของมัน มิใช่ได้แค่เป็นเครื่องบำเรอปฏิฆสัมผัส ที่เฟ้อไปเกินพอดี กลายเป็นโทษภัย ทั้งแก่ตน แก่คนอื่น และแก่ทั้งโลก

แค่มีมัตตัญญุตา รู้จักพอดี มีความพอเพียง นอกจากดีแก่ตัวเองแล้ว ถึงแม้ยังไม่ทำอะไรให้ใคร ก็ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่คนอื่นแล้ว อย่างน้อยก็ช่วยให้เขามีโอกาสเพิ่มขึ้น

ต่อจากรู้จักพอดี ก็มีน้ำใจที่จะเผื่อแผ่แบ่งปันเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันในหมู่ในชุมชน ถ้ามีทุนมีกำลังมากหน่อย ก็จัดสรรให้ความช่วยเหลือทำประโยชน์กว้างออกไป จัดการวัตถุให้เกิดคุณค่าเป็นประโยชน์มากขึ้น

ในสังคมที่ก้าวขึ้นสู่อารยธรรม คนรู้จักใช้สมมติ คือทำความตกลงยอมรับร่วมกัน ก็จัดตั้งวินัย วางระเบียบ กฎกติกา จนถึงกฎหมาย เป็นกฎมนุษย์ขึ้นมา ที่จะเป็นหลักประกัน ไม่ให้คนแย่งชิงเอารัดเอาเปรียบ เบียดเบียนกัน และอุดหนุนส่งเสริมการช่วยเหลือเกื้อกูลบำเพ็ญประโยชน์ใช้ทุนอย่างถูกต้องให้จริงจังมั่นใจยิ่งขึ้น

ที่ว่ามานี้ก็คือเป็นการรู้จักปฏิบัติจัดการกับกามและกามวัตถุให้ถูกต้อง ให้เป็นคุณเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม

ไม่ควรรังเกียจคำว่า “กาม” ด้วยความเข้าใจผิด ในภาษาบาลีเจ้าของคำว่า “กาม” นั้น ก็ใช้คำนี้ตรงไปตรงมา เช่นเรียกผู้ครองเรือน ชาวบ้าน คนมีเงินมีทอง คนอยู่บ้านทั้งหลายว่า “กามโภคี” แปลว่าผู้บริโภคกาม คือคนที่กินใช้กามนั่นเอง

พระพุทธเจ้าทรงจำแนกหรือจัดแบ่งกามโภคี คนที่กินใช้กามนี้ เป็น ๑๐ ขั้นคุณภาพ ใน ๑๐ ขั้นนั้น ขั้นที่ดีเลิศ ประเสริฐ ยอดเยี่ยม คือ ขั้นที่ ๑๐ ได้แก่ *(ขุ.ทสก.๒๔/๙๑/๑๘๘)* กามโภคีที่

๑. แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทำการเลวร้าย

๒. ได้มาแล้ว เลี้ยงตัว (ครอบครัว-คนในความดูแล) ให้อิ่มหนำเป็นสุข แจกจ่ายแบ่งปัน และใช้ทำการดีงามเป็นประโยชน์

๓. ไม่ติด ไม่สยบ ไม่มัวเมา กินใช้ทรัพย์อย่างรู้เท่าทันไม่ให้เกิดโทษ มีปัญญาเป็นอิสระรู้จักใช้ทรัพย์ให้ได้สมคุณค่าที่แท้ของมัน

นี่คือมีทรัพย์ ใช้ทรัพย์ ปฏิบัติต่อทรัพย์ที่เป็นกามวัตถุให้ถูกต้อง ไม่ใช่แค่ด้านรูปธรรมเท่านั้น แต่ทางจิตใจ และทางปัญญาด้วย

เรื่องกาม เรื่องทรัพย์ เรื่องวัตถุนี้ กินเวลาส่วนใหญ่ของคนส่วนมาก และครองเนื้อที่เกินครึ่งเกินค่อนจิตใจของคนเหล่านั้น จนเขาแทบไม่เคยนึกถึงศักยภาพในความเป็นมนุษย์ของตนที่จะพัฒนาตัวให้ก้าวไปได้ในแดนของจิตและปัญญา

แม้แต่เมื่อเป็นโอกาสที่จะก้าวไปได้บ้างในทางของจิตและปัญญานั้น คนมากมายหรือส่วนมากก็ปิดทางของตนเสียเอง โดยปล่อยให้ความอยากกามเข้ามาครอบงำจิตใจ เหมือนอย่างที่ได้ยกตัวอย่างมาเล่าข้างต้น เรื่องคนเดินขึ้นเขา เข้าไปในป่า พวกหนึ่งเอาแต่สอดส่ายสายตามองหาของป่า ใจวุ่นอยู่กับของจุกจิก ที่ถูกใจบ้าง ขัดใจบ้าง เข้าป่า มองเห็นแต่ต้นไม้ ที่ชอบใจจะเอา หรือขัดใจจะไม่เอา แต่ไม่เห็นป่า ที่สงบงาม ชื่นบานใจ

กามวัตถุทั้งหลาย ว่ากันไป ที่แท้นั้น ตัวจริงของมัน ก็เป็นสภาวะอยู่ในธรรมชาตินั้นเอง แต่เมื่อมองไปไม่ถึงความจริง เห็นแค่เป็นกามวัตถุ ก็จะหลงวุ่นวายอยู่กับมัน ได้ประโยชน์ไม่คุ้มเสีย แถมเสียโอกาสที่จิตปัญญาจะได้พัฒนาอีกด้วย

ย้อนไปพูดถึงการรับรู้ คือผัสสะอีกหน่อย ดังที่ว่าแล้ว พวกกามวัตถุนั้นเข้ามาทางปฏิฆสัมผัส ที่แตะต้องกระทบถึงกัน ทำให้รู้สึกเด่นชัด จึงมีกำลังแรง พาให้คนติดพันวุ่นพะวงอยู่กับกามกันนัก และไม่แค่นั้น มันยังส่งผลเข้าสู่มโนสัมผัสที่รับช่วงต่อไปโดยกลายเป็นอารมณ์ที่ครอบครองค้างคาใจพาให้วุ่นวายอยู่กับมันปั่นป่วนยืดเยื้อ

ต่อจากปฏิฆสัมผัส มโนสัมผัสรับช่วงต่อไปอย่างไร ในกรณีที่มีความติดใคร่อยากได้ คือตัณหาแรงมากหน่อย จิตก็จะรับรู้กามวัตถุนั้น จับไว้เป็นภาพในใจ เป็นเครื่องหมายที่สื่อแทนตัวกามวัตถุนั้น

ถ้าจับไว้ยึดไว้เป็นภาพหน่วยรวม เช่นว่า ผู้หญิง ผู้ชาย หนุ่มหล่อนั่น หญิงสวยนี่ เรียกว่าถือ***นิมิต*** (นิมิตตัคคาห์)[๑]

ถ้าจับยึดแยกเป็นภาพส่วนย่อยหรือรายละเอียด เช่นว่า นิ้วสวย จมูกงาม ขางาม มือนุ่มนิ่ม เรียกว่าถือ***อนุพยัญชนะ*** (อนุพยัญชนัคคาห์)

พอใจติดภาพนิมิต ติดอนุพยัญชนะแล้ว คนก็เหมือนถูกกามวัตถุนั้นค้างคาครองใจ ทำให้จิตคับแคบ ไม่โล่งไม่โปร่ง ใจจะไปไหนก็ไม่ไป ได้แต่หมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับภาพนิมิตนั้น เสียแรงเสียเวลา พาคุณภาพชีวิตสุขภาพจิตใจให้ลดถอย

---

[๑] **นิมิต** ที่ติดเป็นอารมณ์ค้างคาใจอย่างนี้ เกิดขึ้นจากแรงตัณหา เป็นโทษอย่างที่ว่าแล้ว แต่ในฝ่ายดี ผู้มีฉันทะ (กุศลฉันทะ) ต้องการเจริญสมาธิ สามารถเพ่งมองวัตถุข้างนอก เช่น สีเขียว สีแดง สีเหลือง ดิน น้ำ ลม ไฟ ให้เกิด**นิมิต** คือภาพตัวแทนในใจที่สื่อวัตถุนั้นๆ แล้วผู้เจริญสมาธินั้น แทนที่จะให้นิมิตติดค้างครอบงำใจกลายเป็นผู้ถูกกระทำ แต่ผู้ได้นิมิตนั้น เป็นผู้กระทำ โดยมนสิการนิมิตนั้น ให้ตนก้าวต่อไปจนได้สมาธิ และต่อๆ ไป ทำให้จิตใจพัฒนาจนพ้นระดับกามาวจร ขึ้นไปเป็นรูปาวจร เป็นต้น

เหมือนอย่างในเรื่องคนขึ้นเขาเข้าป่า ที่ว่าบางคนมีใจหมายมุ่งอยู่แต่เงินๆ ทองๆ มองเห็นแค่ต้นไม้ร้ายๆ ดีๆ นั่นต้นสักราคาสูง นี่ต้นพะยูงจะได้เงินเศรษฐี โน่นต้นกระถินทั้งนั้นแสนจะรกที่ ใจค้างคานัวเนียอยู่กับนิมิตดีๆ ร้ายๆ ไม่เห็นป่างามที่ใจชื่นชมเป็นรมณีย์

การรู้จักใช้อินทรีย์รับผัสสะ เป็นต้นทางของการพัฒนาชีวิต จึงเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงย้ำยิ่งนักในสิกขา ให้เป็นจุดเริ่มของการศึกษา เรียกว่า***อินทรียสังวร*** (สำรวมอินทรีย์, อินทรียคุปติ์ ก็ว่า) คือการรับรู้ดูฟังเป็นต้น โดยมีใจอยู่ในสมดุล ไม่เอียงข้างไปทางยินดี-ยินร้าย มีสติตั้งหลักได้ เดินหน้าไปกับปัญญาที่ศึกษารู้เข้าใจ

อินทรียสังวรเป็นหลักปฏิบัติสำคัญที่เคียงข้างไปด้วยกันกับโภชเนมัตตัญญุตา คือความรู้จักประมาณในการกินใช้ บริโภคด้วยปัญญา เรียกสั้นๆ ว่า มัตตัญญุตา คือรู้จักพอดี

อย่างที่พูดแล้วเมื่อกี้นี้ว่า กามวัตถุทั้งหลาย และไม่ว่าจะเป็นวัตถุอะไรๆ ที่แท้นั้น ตัวจริงของมัน ก็เป็นสภาวธรรมอยู่ในธรรมชาตินั่นเอง คนขึ้นเขาเข้าป่าอีกพวกหนึ่ง ที่ไม่คิดจับจ้องมองหาของป่า ก็มองเห็นต้นไม้นั่นต้นไม้นี่ผ่านไปๆ แต่ไม่เห็นกามวัตถุเป็นนิมิตที่จะติดค้างคาใจ เขามองกว้างเห็นไกลไปทั่วๆ กลายเป็นว่าได้เห็นธรรมชาติ ได้ชื่นชมป่าที่เป็นรมณีย์ มีใจสดชื่นรื่นรมย์

แท้จริง ไม่เฉพาะป่า ภูเขา หรือที่ท่องเที่ยวเท่านั้น ที่ควรเป็นรมณีย์ แต่ทุกถิ่นทุกที่ เฉพาะอย่างยิ่งที่ทำกินถิ่นอาศัยของมนุษย์ทั้งหมด ควรต้องเป็นรมณีย์ เพราะแผ่นดินถิ่นมนุษย์นั้น ไม่ควรเป็นแค่ที่คนมาหากินจนเมื่อของกินหมดแล้วจะได้ไปหากินในถิ่นอื่นต่อๆ ไป แต่ถิ่นอาศัยของมนุษย์ควรเป็นที่ที่มนุษย์ทำมาหากินได้ผลดี มีกินกันแล้ว ก็เป็นที่พัฒนาชีวิตของเขาให้งอกงามดียิ่งขึ้นไป

มิใช่แค่นั้น มองลงไปในขั้นพื้นฐาน ไม่เฉพาะสัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง บรรดาพฤกษชาติ และสรรพวัตถุทั้งหลาย แม้แต่ตัวคนทั้งคนหมดทั้งชีวิตของเขา ทั้งร่างกายและจิตใจ ก็เป็นสภาวธรรมอยู่ในธรรมชาติ ตัวคน ชุมชนของมนุษย์ แดนดินถิ่นมนุษย์นั้น จึงจะต้องบูรณาการเข้าไปด้วยในระบบนิเวศองค์รวมใหญ่ที่เป็นรมณีย์

ดังที่ว่านี้ ถิ่นมนุษย์นั้น จึงเป็นที่ที่พวกเขาชาวมนุษย์ จะได้ช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นแผ่นดินถิ่นอาศัยนั้น และพัฒนาทั้งโลกนี้ ให้อยู่ดีต่อไปด้วยอย่างยั่งยืน

ทั้งหมดนี้ ความเป็นถิ่นอุดมแดนรมณีย์เท่านั้น จะเป็นหลักประกันให้สำเร็จผลเป็นความยั่งยืนได้อย่างแท้จริง

เมื่อผัสสะของมนุษย์รับรู้สิ่งทั้งหลายเป็นกามนีย์ ชีวิตและโลกนี้ก็มีท่าว่าจะเข้าทางที่เสี่ยงภัย เช่นจากการหวงแหน แย่งชิงและการเสพบริโภคล้นเกินด้วยตัณหา อย่างที่ว่าข้างต้น แต่เมื่อผัสสะของมนุษย์รับรู้สิ่งทั้งหลายในทางของรมณีย์ ที่ผู้คนมีฉันทะพากันทำสิ่งทั้งหลายให้น่ารื่นรมย์ ชีวิต สังคม และโลกนี้ก็มีหวังว่าจะก้าวไปสู่การสร้างสรรค์และความสุขสวัสดี

เมื่อคนใช้อินทรีย์ให้ผัสสะรับรู้สิ่งทั้งหลายด้วยใจที่สมดุล ไม่ตกไปในความยินดียินร้ายให้ตัวเองกลายเป็นผู้ถูกกระทำ แต่มีสติตั้งหลักได้ และรู้เข้าใจด้วยปัญญาอย่างที่ว่ามาแล้ว เขาก็จะมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และมีการศึกษาตลอดเวลา

ทีนี้ คนที่เปิดใจรับรู้สิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เมื่อไปในถิ่นแดนภูมิประเทศต่างๆ ใจไม่ติดค้างอยู่กับสิ่งที่อยากเสพอยากได้อันนั้นอันนี้ที่นั่นที่นี่ ก็รับรู้โดยมองทั่วรอบโล่งกว้างไปตลอด

เมื่อเปิดใจโล่งกว้างอย่างนี้ แค่ได้เห็นความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ ตามปกติของมัน ในท้องฟ้า บนผืนน้ำ ตามหนทางบนแผ่นดิน ก็เห็นความอัศจรรย์ที่เป็นความงามของธรรมชาติ อันทำให้มีฉันทะที่พาใจให้ชื่นชมสภาวะความเป็นไปอันละเอียดซับซ้อนน่ารู้น่าเข้าใจของธรรมชาตินั้น นี่คือเป็นอาการของความชื่นชมรมณีย์

รมณีย์เป็นสภาพปรากฏที่เป็นผลรวมอันแสดงถึงความดำรงอยู่ด้วยดีของธรรมชาติในกระแสสืบต่อของสิ่งทั้งหลายที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย นอกจากปรากฏเป็นความงามความน่าอัศจรรย์แล้ว ก็เกื้อกูลแก่ชีวิตของมนุษย์ ที่เป็นส่วนร่วมหรือเข้าไปอยู่ในระบบนั้นด้วย ทั้งแก่ร่างกายให้มีกำลังวังชาสดชื่น และแก่จิตใจให้มีปีติปราโมทย์แจ่มใสรื่นรมย์ ถ้าคนอยู่ร่วมหรือเข้าไปแล้ว ร่างกายไม่สบาย แค่หายใจอึดอัด จิตใจก็ชื่นชมรื่นรมย์ไม่ได้ ไม่อาจจะเป็นรมณีย์

มนุษย์ที่เป็นสัตว์วิเศษ มีปัญญาเลิศ เมื่อได้สืบค้นล้วงความลับของธรรมชาติมาจนรู้มากมายแล้ว แทนที่จะเพียรคิดเอาชนะธรรมชาติ ด้วยการรุกรานทำลายมัน ซึ่งกลายเป็นการทำลายตัวมนุษย์เองที่เป็นธรรมชาติร่วมอยู่ด้วย เขาควรจะอยู่ร่วมด้วยดีและใช้ปัญญาสามารถอันวิเศษของตนนั้น ควบคุมดูแลระบบของธรรมชาติให้สืบกระแสดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยดี จัดสรรให้โลกเป็นแดนรมณีย์ที่มีความสุขไร้การเบียดเบียน

มนุษย์นั้นควรทำได้เริ่มตั้งแต่บูรณาการตัวมนุษย์เอง และชุมชนถิ่นอาศัยของคนเข้าไปในระบบนิเวศที่เป็นรมณีย์ อย่างน้อยคอยกู้ดูแลอนุรักษ์ดิน น้ำ ลม ไฟ (อุณหภูมิ) ให้ดีมีพร้อม เพียงพอ และอยู่ในสภาพที่เกื้อกูลอุดหนุนชีวิต ไม่ให้เต็มล้นไปด้วยของเสียสิ่งแปลกปลอมที่เป็นพิษภัยทำลายชีวิต ทำให้สูญเสียความเป็นรมณีย์

ในคัมภีร์บาลีก็มีเล่าไว้มากมายถึงเรื่องบ้านเมือง นคร ราชธานี ที่มีปราสาท ราชวัง อุทยาน สวนหลวง ของพระราชา มหาเศรษฐี ที่เป็นรมณียสถานอันรื่นรมย์ โดยพรรณนาไว้ด้วยว่า มีการตกแต่งด้วยวัตถุประดับประดาวิจิตรตระการตาโอ่อ่าอลังการ ทั้งนี้ก็นับได้ว่าเป็นตัวอย่างของการที่จะต้องจัดแต่งโดยบูรณาการชุมชนและถิ่นอาศัยของคนให้กลมกลืนเข้าไปในระบบนิเวศที่เป็นรมณีย์ โดยต้องให้มีคุณสมบัติของความเป็นรมณีย์นั้นถูกต้องด้วยดี

ในที่สุด และดีที่สุด ก็คือทำตัวมนุษย์เองนี้แหละให้มีคุณความดีที่จะเป็นรมณีย์ ถ้าทำได้ ภาวะรมณีย์ก็จะคงอยู่ดีอย่างยั่งยืน

ครั้งหนึ่ง ท้าวสักกะจอมเทพเสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลถามว่า ถิ่นรมณีย์ คือที่อย่างไรหนอ?

พระพุทธเจ้าตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า *(สํ.ส.๑๕/๙๒๑/๓๔๑)*

อารามเจตฺยา วนเจตฺยา โปกฺขรญฺญา สุนิมฺมิตา
มนุสฺสรามเณยฺยสฺส กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสึ

สวนที่ตรึงใจ ป่าที่ตรึงจิต สระโบกขรณีที่สร้างขึ้นมาอย่างเนรมิต มีคุณค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของถิ่นสถานที่มีความเป็นรมณีย์ของมนุษย์

และจบลงด้วยคาถาที่พบบ่อยครั้ง ดังได้เคยยกมาอ้างก่อนหน้านี้แล้วว่า *(สํ.ส.๑๕/๙๒๑/๓๔๑; ขุ.ธ.๒๕/๑๗/๒๘; ขุ.เถร.๒๖/๓๙๕/๔๐๒)*

คาเม วา ยทิ วารญฺเญ นินฺเน วา ยทิ วา ถเล
ยตฺถ อรหนฺโต วิหรนฺติ ตํ ภูมิรามเณยฺยกํ

ไม่ว่าบ้าน ไม่ว่าป่า ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน
ผู้ไกลกิเลสอยู่ที่ไหน ที่นั้นไซร้เป็นถิ่นสถานอันรมณีย์

เกณฑ์ต่ำสุดของถิ่นรมณีย์ คือ มีน้ำอุดม ร่มรื่นด้วยพฤกษา

ในอารยธรรมของชมพูทวีปครั้งโบราณ เหมือนจะถือกันเป็นหลักว่า ต้องเลือกหา สรรค์สร้าง และจัดสรรที่อยู่อาศัยให้เป็นรมณีย์ เช่นพวกฤๅษี พวกดาบส อย่างพระเวสสันดร ก็สรรก็สร้างอาศรม และแม้แต่บรรณศาลา ซึ่งเป็นที่อาศัยง่ายๆ อยู่กับธรรมชาติ ให้เป็นรมยสถาน เป็นที่รมณีย์

ในพระพุทธศาสนาแต่เดิมมา รู้กันเป็นสามัญว่า ถิ่นอาศัยต้องให้มีคุณลักษณะสำคัญเป็นรมณีย์ โดยเฉพาะวัด ด้านหนึ่งมีองค์ประกอบของธรรมชาติ เป็นฐานเป็นแกน และอีกด้านหนึ่ง มีพระวินัยเสริมสำทับให้พระสงฆ์ดูแลวัดให้สะอาด เรียบร้อย ปลอดภัย ร่มรื่น เป็นรมณีย์ แล้วในเมืองไทยก็มีประเพณีให้พระเทศนาเรื่องที่จะพาให้ชาวถิ่นชาวบ้านสร้างที่ทำกินถิ่นอาศัยให้เป็นรมณีย์

คุณลักษณะของความเป็นรมณีย์ คัมภีร์ทั้งหลายบอกไว้ที่นั่นที่นี่ กระจัดกระจาย ที่ถือเป็นหลักมี ๔ อย่าง[๑] เรียกว่า **สมบัติ ๔** คือ

๑. ***ฉายูทก****สมบัติ* พร้อมด้วยร่มไม้ และสายน้ำ (“*ฉายา*- ร่มเงา + *อุทก*-น้ำ”) คือ มีทั้งแหล่งน้ำ และหมู่ไม้ให้ร่มเงา เป็นคุณสมบัติข้อแกนยืนพื้น หรือเป็นเกณฑ์จำเป็นต่ำสุดของความเป็นรมณีย์

อย่างอุรุเวลาเสนานิคม ที่พระพุทธเจ้าตกลงพระทัยใช้เป็นที่ทรงบำเพ็ญเพียร ทรงบรรยายไว้เองว่า “**มีไพรสณฑ์ร่มรื่น น่าชื่นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใส เย็นชื่นใจ**”

---

[๑] ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์อุทาน *(อุ.อ.๓๔๖)* บอกไว้แยกเป็น

ก) ภาวะเป็นรมณีย์ของบ้านเมือง หรือถิ่นของประชาชน โดยกล่าวถึงเมืองเวสาลีเป็นหลัก ว่ามีสมบัติ ๓ คือ ภูมิภาคสมบัติ บุคคลสมบัติ และสุลภปัจจยตา (มีปัจจัยยังชีพพรั่งพร้อมหาได้ง่าย)

ข) ภาวะเป็นรมณีย์ของวัดทั้งหลาย มีสมบัติ ๓ คือ คมนาคมนสมบัติ ฉายูทกสมบัติ และวิเวกปติรูปตา (เป็นที่สมควรเหมาะแก่วิเวก)

ถิ่นรมณีย์ที่กล่าวถึง ซึ่งมีความพรั่งพร้อมงดงามด้วยน้ำและร่มเงา ในบรรยากาศที่ต่างกันไปหลากหลาย มีมากมายที่ท่านบรรยายไว้ในเชิงกวี เช่นว่า "สระโบกขรณี มีน้ำใส น้ำมีรสอร่อย เย็นชื่น สะอาด สะท้อนแสงระยิบระยับตา ชายท่าริมน้ำก็ราบเรียบงาม นำความรื่นรมย์ ดกดื่นด้วยรุกขชาตินานาชนิดแผ่คลุมให้ร่มเงา"

แต่ไม่ว่าจะวิจิตรงดงามอย่างไร ก็คือ มีน้ำอุดม มีร่มไม้ให้พักพิง

๒. ***ภูมิภาค****สมบัติ* พร้อมด้วยภูมิประเทศ หรือว่าทำเลดี มีพื้นที่ บริเวณ เป็นผืนแผ่นดิน ที่สะอาด เรียบร้อย ไร้ขยะ ไม่รกรุงรัง เรียบรื่น โล่งตา น่าดู น่าเดิน ปลอดภัย สบายตา ชวนให้ทัศนา น่าชื่นชม อย่างอุรุเวลาที่ว่ามีชายน้ำลาดเรียบงาม พร้อมด้วยสายลมแสงแดดท้องฟ้าอากาศที่สดชื่นแจ่มใสช่วยให้ร่าเริงเบิกบาน

สภาพรมณีย์อย่างนี้ท่านถือกันมาเป็นสำคัญ จึงมักบรรยายไว้ในเชิงกวี เช่นที่ว่า "มีชายหาดผืนทรายแผ่ไปเป็นลานกว้างไกลเหมือนปูด้วยแผ่นเงิน หรือลาดด้วยแผ่นทอง" บางทีก็ขยายโยงต่อไปถึงสายลม แสงแดด ท้องฟ้า รวมถึงว่า "ยามราตรี มีดวงจันทร์กระจ่างฟ้า นภาแจ่มใส ไร้ธุลีและหมอกควัน"

๓. ***คมนาคมน****สมบัติ* พร้อมด้วยคมนาคม เช่นว่า ไม่ใกล้เกินไป ไม่ไกลเกินไป เดินทางไปถึงได้สะดวก ปลอดภัย

๔. ***บุคคล****สมบัติ* พร้อมด้านบุคคล คือ ไม่มีคนร้ายเป็นภัย ที่จะก่อความเดือดร้อนเสียหาย คนในถิ่นในที่และผู้เกี่ยวข้อง เป็นคนดี คนที่เป็นมิตร มีไมตรี มีคนที่พึ่งพาอาศัยได้ ที่จะให้ความรู้ความเข้าใจ เฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับพระสงฆ์ ก็ควรเป็นที่สงบสงัด ไม่แออัด ไม่พลุกพล่านจอแจ ควรแก่การแสวงวิเวก

สรุปไว้สั้นๆ เป็นหัวข้อ จะได้จำง่ายว่า **สมบัติ ๔** ของถิ่นรมณีย์ คือ

๑. มีน้ำอุดม พร้อมร่มพฤกษา (ฉายูทกสมบัติ)
๒. งามตาน่าเดิน ดูทัศนีย์ (ภูมิภาคสมบัติ)
๓. ไม่มีคนร้าย ได้เสวนาคนดี (บุคคลสมบัติ)
๔. มีทางไปไม่ลำบาก ให้ถึงโดยสวัสดี (คมนาคมนสมบัติ)

โดยเฉพาะที่สำคัญเป็นแกนขาดไม่ได้ คือ ข้อ ๑ ที่ว่าพร้อมด้วยร่มไม้ และสายน้ำ คืออุดมด้วยพืชพันธุ์ต้นไม้ใหญ่น้อย มีไพรสณฑ์ มีแหล่งน้ำ บึง บ่อ สระ นที พรั่งพร้อมดี ทั้งพฤกษา - ชลาศัย

ควรตั้งไว้เป็นหลักการของชุมชน สำหรับที่ทำกินถิ่นอาศัยของมนุษย์ ทุกที่ทุกแห่ง ว่าจะต้องมีไว้ ต้องทำให้ได้ ในข้อที่ ๑ นี้ ที่ถือเป็นความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตและชุมชน ว่า จะต้องมีแหล่งน้ำเป็นของตนเอง พร้อมทั้งไพรสณฑ์ประจำถิ่น ที่ชุมชนร่วมกันช่วยกันขุดไว้ สร้างไว้ อนุรักษ์ไว้ เป็นหลักประกันชีวิตประจำถิ่น ที่จะมั่นใจภูมิใจตัวเองได้ ไม่ให้ต้องมัวรอฟ้ารอฝน รอความช่วยเหลือจากข้างนอก หรือต้องใช้เงินทองซื้อหา หรืออับจนหมดทางไป

รวมความว่า พระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญของที่ทำกินถิ่นอาศัยมาก การสรร (เลือกสรร-จัดสรร) และสรรค์ (สร้างสรรค์) ถิ่นอาศัยให้เป็นรมณีย์ ที่สดชื่น รื่นรมย์ อุดมสมบูรณ์ เป็นที่ชุบชูชีวิต ชื่นกายชูใจ เป็นหลักพื้นฐานรวมอยู่ในหลักการใหญ่ข้อแรกของระบบการพัฒนามนุษย์ ที่จะพูดต่อไป

ถิ่นอาศัย ได้แก่ ที่อยู่ สถานที่ทำกิจกรรมการงาน ภาวะสิ่งแวดล้อม เป็นฐาน เป็นที่ตั้ง เป็นที่รองรับความเป็นอยู่ การพัฒนาชีวิต การดำรงชีพ ตลอดจนการเสวยสุขผจญทุกข์ของมนุษย์ รวมทั้งการที่ชีวิตจะเริ่มต้นและสิ้นสุด คือเกิดจนถึงตาย

ถิ่นอาศัยเป็นจุดเชื่อมต่อโลกของมนุษย์ เข้ากับโลกของธรรมชาติที่รองรับโลกมนุษย์นั้น จึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ที่มนุษย์จะต้องอนุรักษ์สภาพรมณีย์นี้ไว้

จะเห็นได้ในตำนานและในประวัติศาสตร์ แค่ขาดส่วนพื้นฐานหรือแกนของสภาพรมณีย์ ไม่มี "**ฉายูทก**" หรือ "**ฉาโยทก**" น้ำแล้งๆ ต้นไม้ล้มๆ ไม่นานนักเลย เหล่ามนุษย์ก็ต้องย้ายถิ่นฐาน ย้ายบ้านย้ายเมือง ดินแดนที่เคยรุ่งเรือง ก็กลายเป็นที่รกร้าง ถ้าหนักหนา ก็สูญสิ้นความเป็นรัฐเป็นชาติ แม้กระทั่งอารยธรรมก็ล่ม

ตัวมนุษย์เอง *ด้านที่เป็น**บุคคล*** ซึ่งเป็นส่วนของ***สังคม*** แม้ได้ความสุขจากลาภ ยศ สรรเสริญ ความสนุกสนานบันเทิง ก็เป็นของห่อหุ้มอยู่เปลือกผิว เป็นของประกอบประดับไว้ ไม่แท้จริงยั่งยืน

แต่ตัวมนุษย์ *ด้านที่เป็น**ชีวิต*** ซึ่งเป็นส่วนของ***ธรรมชาติ*** เป็นเนื้อตัวที่แท้ เป็นที่พิสูจน์ความสุขที่เป็นของจริงอยู่ในตัว มนุษย์จึงต้องมีความสุขที่เป็นของชีวิต ซึ่งอยู่ในธรรมชาติ และถึงกันกับธรรมชาติ ให้ความสุขของชีวิตที่ลึกเข้าไปถึงในจิตในใจจริงๆ นี้ มีอยู่เป็นพื้นเป็นแกน

ตามที่ว่านี้ ในขั้นพื้นฐาน จึงควรให้มนุษย์มีความสุขอยู่ที่ธรรมชาติในสภาพรมณีย์ โดยมีดิน ที่ปรากฏตัวของป่า ภูเขา ต้นไม้ เขียวขจี มีดอกหลากสี มีผลหลากสัณฐาน นานาพันธุ์ มีน้ำในแม่น้ำ และบรรดาชลาลัย ที่ใส สะอาด งดงาม ชื่นกายชื่นใจ และมีแสงแดด สายลม อากาศ สดชื่น แจ่มใส ใต้ท้องฟ้าที่เจิดจ้าอำไพ

เบ็ดเตล็ด – บางแง่ของ "รมณีย์" ที่ต้องมองไว้

➢ ภาวะรมณีย์เป็นจุดที่สุขภาวะในใจของคน บรรจบกับสุขภาวะของระบบนิเวศ ซึ่งรวมทั้งที่ทำกินถิ่นอาศัยของมนุษย์ด้วย คือ เมื่อนิเวศวิสัยพร้อมด้วยสมบัติ ๔ เป็นรมณีย์ ก็พาให้คนผู้มีผัสสะการรับรู้ที่โปร่งโล่งแจ่มใส (ไม่ถูกตัณหาครอบงำ) มีใจรื่นรมย์ได้ชื่นชมรมณีย์ มีปีติปราโมทย์ร่าเริงเบิกบานใจ

ในทางกลับกัน คนที่มีสำนึกรมณีย์ มีผัสสะการรับรู้แจ่มใส น้อมใจที่จะชื่นชมรมณีย์ ไม่ว่าจะอยู่จะไปที่ไหน ก็เหมือนมีเสียงเรียกร้องอยู่ภายใน ให้ใช้ปัญญาความสามารถ ดูแลจัดสรรรักษาระบบนิเวศ ทั้งธรรมชาติและชุมชน ให้สืบต่อไปในภาวะที่เป็นรมณีย์

ทั้งนี้ รวมถึงการที่มนุษย์นั้น จะต้องมีความเข้มแข็งของจิตใจ และใช้ความสามารถของปัญญา ที่จะจัดการการกินใช้เสพบริโภคสรรค์สร้างต่างๆ ของพวกตน ตามเหตุผลของวิจารณปัญญา อย่างรู้จักประมาณ ให้พอเพียงอย่างพอดีที่จะก้าวกันไปในการพัฒนาชีวิตทั้งส่วนตัวและส่วนรวมร่วมกันไปอย่างมั่นคงเกษมสวัสดี ในโลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียน[๑]

---

[๑] หลายสิบปีมานี้ เกินครึ่งศตวรรษแล้ว ที่โลกมนุษย์ได้ตื่นภัยการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ระบบนิเวศเสื่อมโทรม เสี่ยงทุกข์ภัยเพิ่มขึ้นๆ จนมาถึงในเวลาใกล้ๆ นี้ พูดภาษาง่ายๆ ว่า ดินน้ำลมไฟสกปรก จะเป็นพิษทั่วไปหมด ยากที่มนุษย์และทั้งโลกนี้จะอยู่ดีมีความเกษมสุขยั่งยืนไปได้ ครั้นมาถึงปี พ.ศ. ๒๕๖๒ คือไวๆ ไม่นานนี้เอง ได้มีภัยธรรมชาติใหม่ เกิดสถานการณ์ร้ายโรคโควิด-19 เป็นเหตุให้คนทั้งประเทศ ทั้งโลก ต้องหยุดยั้งระงับละเว้นการเคลื่อนไหวทำกิจกรรมมากมายในการทำมาหาเลี้ยงชีพ การท่องเที่ยว การเดินทาง การบันเทิงสนุกสนาน ที่เป็นการรุกรานเบียดเบียนธรรมชาติ บัดนี้ หลังจากวิกฤตกาลหยุดยั้งตัวของมนุษย์ ผ่านมาเพียงปีเศษ ปรากฏว่าระบบนิเวศ ธรรมชาติทั่วไปได้ฟื้นตัวกลับคืนดีขึ้นได้ไม่น้อย ดังเห็นได้ชัดว่า ฝุ่นควันพิษ ที่เรียกว่า PM2.5 ลดอัตราความร้ายแรงลงไปอย่างชัดเจน หรืออย่างง่ายๆ เสียงจักจั่นที่ลดน้อยจนหายเงียบไปจากหลายถิ่น ได้ฟื้นกลับคืนมาดังขึ้นใหม่ให้ได้ยินกันทั่ว สภาพนี้ฟ้องว่าตัวมนุษย์เองนี้ ยังด้อยการพัฒนาตนเอง ยังหย่อนทางจิตทางปัญญาที่จะดำเนินการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องให้ทุกข์ภัยมาบีบคั้นคุกคาม จึงสังวรไม่ประมาทขึ้นมาได้บ้างด้วยถูกความจำเป็นบังคับ สถานการณ์ร้ายนี้ควรจะเป็นเครื่องเตือนสำนึกให้มนุษย์เดินเข้าสู่ทางแห่งการศึกษาให้มีการพัฒนาที่งอกงามได้ยั่งยืนจริง

➢ อย่างที่พูดไปแล้ว และก็น่าจะย้ำเตือนกันไว้ให้มั่นแม่นว่า ควรให้ถือเป็นข้อที่จำเป็นที่สุด ต้องทำให้ได้ เป็นงานที่ท้าทายความสามารถของมนุษย์ในการอยู่กับธรรมชาติ และเป็นสำนึกหน้าที่ของทุกคนผู้ร่วมชุมชนว่า ทุกตำบล ทุกหมู่บ้าน จะต้องสร้างต้องทำให้มีสิ่งจำเป็นพื้นฐานของชีวิต ๒ อย่างนี้ คือ แหล่งน้ำ กับไพรสณฑ์ (หมู่ไม้ ดงไม้) ไว้ให้เป็นของประจำถิ่นของตน เมื่อไรได้ ๒ อย่างนี้เป็นหลักประกันไว้ ชีวิตก็อยู่ดี รมณีย์ก็ได้ชื่นชม

➢ คนที่เดินทางใกล้ไกลไปในที่ต่างๆ เมื่อผ่านไปในถิ่นแดนใดๆ ถ้าได้พบเห็นภาพที่เจริญตาเจริญใจ ก็จะมีความสุขสดชื่นเบิกบานร่าเริงแจ่มใสในการชื่นชมรมณีย์ ดังนั้น คนในชุมชนที่ดูแลรักษาถิ่นของตนให้เป็นรมณีย์ จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้ความสุขแก่ผู้คนต่างถิ่นต่างแดนมากมายที่สัญจรไปมาในการคมนาคม และตัวเขาเองก็สามารถมีความภูมิใจในถิ่นในชุมชนของตนที่มีคุณค่าในความเป็นรมณีย์

➢ การมีใจรื่นรมย์ชื่นชมรมณีย์นี้ เป็นความสุขแบบเปิดกว้างอยู่ในจำพวกความสุขแบบสุขด้วยกัน เมื่อตัวเองได้ชื่นชมมีความสุข ก็อยากชวนให้คนอื่นๆ มาชื่นชมและมีความสุขอย่างนั้นด้วย ตรงข้ามกับความสุขแบบแย่งกัน ซึ่งเมื่อคนหนึ่งจะมีจะได้ความสุข ก็ต้องให้คนอื่นสูญเสียความสุขนั้นไป อาจต้องให้คนอื่นนั้นกลายเป็นทุกข์ หรืออย่างน้อยก็อดก็ขาดไปไม่ได้ความสุขนั้น

ความสุขแบบแย่งกันนั้น ก็คือสุขจากการได้การครอบครองเสพบริโภคกามนีย์ คือจำพวกกามวัตถุ ซึ่งไม่มีความพอดีในตัวมันเอง ทำให้คนเสื่อมเสียทั้งขึ้นทั้งล่อง คือตนเองก็ลุ่มหลงหมกมุ่นมัวเมาบำรุงบำเรอเกินไปกลายเป็นเบียดเบียนตนเอง และกับคนอื่นพวกอื่น ก็แย่งชิงเบียดเบียนกัน ทำให้ต้องเตือนให้เสพบริโภคด้วยปัญญา โดยรู้จักประมาณ พร้อมทั้งให้รู้จักมีความสุขแบบสุขด้วยกันอย่างรมณีย์นั้น มาช่วยผ่อนคลายและดึงดูลไว้ให้อยู่กับความพอดี

ในพระพุทธศาสนา ท่านตั้งเป้าให้มนุษย์พัฒนาจนเข้าถึงโลกที่เป็นสุข ซึ่งไม่มีการเบียดเบียน (อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลกํ) แต่ถ้าเรามองดูอารยธรรมที่สำคัญตลอดประวัติศาสตร์ มาจนถึงอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ในปัจจุบัน ก็จะเห็นแต่อารยธรรมของการทะยานหาความสุขที่มากด้วยการเบียดเบียน ทั้งเบียดเบียนมนุษย์ด้วยกัน และเบียดเบียนธรรมชาติ จนถึงขั้นที่ไปๆ มาๆ กลายเป็นเบียดเบียนตัวเองอย่างรุนแรง เห็นได้ว่า โลกที่เป็นสุข ซึ่งไม่มีการเบียดเบียนนั้น มนุษย์ไม่รู้จักแม้แต่ในความคิด ดังนั้น การที่จะให้อารยธรรมของโลกนี้เข้าสู่ทางแห่งความสุขเกษมศานต์ ไม่ว่าจะก้าวไปในความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีมากเท่าใด มนุษย์ก็จะต้องสร้างฐานที่มั่นของอารยธรรมนั้นด้วยการทำโลกนี้ให้เป็นแดนรมณีย์

➢ ลักษณะอาการของจิตใจที่ชื่นชมรมณีย์ เป็นอย่างไร น่าจะพูดทบทวนไว้อีกครั้งหนึ่ง ก่อนนี้ ในตอนต้นๆ ได้ยกคาถาของพระอรหันต์บางท่านที่กล่าวถึงความสุขของท่านท่ามกลางธรรมชาติ ในแดนป่าเขาลำเนาไพร มาให้ดู เช่นคำกล่าวชื่นชมรมณีย์ของพระมหากัสสปะ

จะสังเกตเห็นว่า พระอรหันต์ชื่นชมความงามของต้นไม้ดอกไม้ เป็นต้น โดยมีใจยินดีด้วยกับสภาวะที่ดีงามเต็มอิ่มสมบูรณ์ของต้นไม้ดอกไม้นั้นๆ โดยไม่ได้คิดจะเด็ดจะตัดเอามาให้แก่ตัวเอง หรือเอามาเป็นของตน ให้ตัวได้เสพได้ครอบครอง

ที่ว่านี้คือ ในใจของพระอรหันต์มีฉันทะ คือมีความปรารถนาดีที่อยากให้ดอกไม้ต้นไม้นั้นอยู่ในภาวะหรือเข้าถึงภาวะที่ดีงามเต็มอิ่มสมบูรณ์ของมัน เมื่อเห็นมันงดงามอยู่ในภาวะที่ดีที่เต็มอิ่มสมบูรณ์อย่างนั้น ก็ชื่นชมยินดีด้วย (เหมือนอย่างพูดว่าอนุโมทนาด้วย) แล้วก็มีความปรารถนาดีอยากให้ดอกไม้ต้นไม้นั้นงดงามสมบูรณ์ต่อไป หรือยิ่งขึ้นไป พร้อมทั้งเดินผ่านต่อไปตามปกติ

ทีนี้หันไปดูชาวบ้านหรือคนทั่วๆ ไปบ้าง จะเห็นว่า บางคน หรือหลายคน เมื่อเดินไปได้เห็นดอกไม้สวยต้นไม้งามอย่างนั้น แทนที่จะชื่นชมยินดีกับมัน และปรารถนาดีต่อมัน อยากให้มันแข็งแรงสมบูรณ์มีความงามปรากฏอยู่ต่อไปนานๆ แต่กลายเป็นว่า เขาดีใจว่าจะได้ของชอบใจ แล้วก็อยากจะเด็ดอยากจะตัดอยากเอามาเป็นของตัว และเพื่อจะให้ได้ดอกไม้งามนั้น อาจจะต้องกระชากลากดึง หักกิ่งไม้ หรือถึงกับตัดต้นไม้นั้น ทำลายต้นไม้ทั้งต้นไปเลย

มองดูสภาพจิตของชาวบ้านนี้ ก็คือเขามีตัณหา มีความอยากได้อยากเอาเพื่อตัวตน แล้วก็มีผัสสะรับรู้มองเห็นดอกไม้นั้นเป็นกามวัตถุซึ่งเป็นกามนีย์ คือเป็นของที่อยากได้อยากเอามาเป็นของตัว ให้ตัวได้เสพได้เป็นเจ้าของครอบครอง เขามิใช่มีฉันทะที่ปรารถนาเพื่อความดีงามเต็มอิ่มสมบูรณ์ของดอกไม้ต้นไม้นั้นเอง หรือของป่าของถิ่นที่นั้น

ทีนี้ ในการศึกษาพัฒนามนุษย์ ชาวบ้านหรือคนทั่วๆ ไปนั้น แม้จะยังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ก็เดินตามรอยพระอรหันต์ได้ ในกรณีนี้ก็คือฝึกใจให้มีฉันทะที่ปรารถนาดีชื่นชมยินดีกับสิ่งทั้งหลายที่ดีงาม อยากให้คนสัตว์สิ่งของทั้งหลายเจริญงอกงามอยู่ในภาวะที่ดีงามเต็มอิ่มสมบูรณ์ของมัน

เข้าป่า ไปวัด เห็นนก เห็นกระรอก ก็ไม่ใช่มองมันเป็นกามวัตถุที่จะเอาไปลงหม้อแกงอยู่เรื่อย แต่รู้จักชื่นชมนกนานาที่บินไปบินมาร้องน่าฟัง ชื่นชมกระรอกที่กระโดดวิ่งตามกิ่งไม้ อยากให้นกให้กระรอกนั้นแข็งแรงสมบูรณ์ทำให้ป่าให้วัดมีบรรยากาศงดงามรื่นรมย์ยืนนานเรื่อยไป

ถึงจะยังมีตัณหาอยากได้อยากเอาให้แก่ตัว แต่ก็ควรฝึกให้มีฉันทะขึ้นมาดุลมาคานไว้บ้าง เช่นว่า เมื่อตัณหาขับดันให้เอาดอกเอาผลเอาอะไรบนต้นไม้ ฉันทะก็จะได้ขอให้รักษาต้นไม้ไว้ ไม่ต้องตัดต้นทิ้งทำลายต้นไม้ทั้งต้นตามดอกตามผลไปด้วย หรือในกรณีที่เป็นเรื่องใหญ่เรื่องสำคัญ เช่นเพื่ออาชีวะ ฉันทะก็จะเรียกร้องให้ปฏิบัติตามเหตุผลของวิจารณปัญญา

➢ พระสงฆ์มีแบบแผนชีวิตที่ไม่ประกอบการอาชีพ แต่เป็นอยู่โดยมีมัตตัญญุตาในโภชนะที่เป็นศรัทธาไทย (ของที่เขาถวายสละให้ด้วยศรัทธา) และรักษาวินัยเว้นจากการทำลายชีวิตสัตว์ ไม่ตัดต้นไม้ ไม่พรากพืชพันธุ์ทั้งหลาย โดยมีรุกขมูลคือโคนไม้เป็นที่อยู่อาศัยพื้นฐาน (รุกขมูล คือโคนไม้ หมายถึงพื้นที่ทั้งหมดในร่มเงาของต้นไม้นั้นในเวลาเที่ยงวัน หรือที่ใบไม้ร่วงหล่นลงไปในเวลาไร้ลม)

➢ ผัสสะ-การรับรู้แบบชื่นชมรมณีย์นั้น เป็นการรับรู้ที่ใจเปิดโล่งสว่าง ไม่ใช่เหม่อลอยไร้สติ เป็นการรับรู้ที่ใจเราเป็นผู้กระทำ มิใช่ถูกครอบงำตกไปใต้อิทธิพลของตัณหาที่มีตัวตนอยู่กับความยินดียินร้าย ซึ่งตั้งท่ารอว่าตัวจะได้จะเอาอะไรๆ แต่ใจนั้นมองกว้างเห็นไปทั่วตามสภาวะ โดยมีฉันทะเป็นตัวนำที่พาใจให้ยินดีชื่นชมสภาวะที่มองเห็นเป็นต่างๆ มาประสานเสริมกลมกลืนเกื้อกูลกันสะอาดเรียบร้อยประณีตงดงาม และพอใจปรารถนาให้สภาวะที่ดีที่งดงามยอดเยี่ยมเต็มเปี่ยมสมบูรณ์นั้นๆ คงอยู่ยั่งยืนยาวสืบต่อไป

ในใจที่ปลอดโปร่งแจ่มใสอย่างนั้น ก็จะมีสติที่พร้อมคล่องตัว ซึ่งทำงานไปด้วยกันกับปัญญาที่พิจารณารู้เข้าใจชัดเจน ในขณะที่มองไปทั่วรอบโดยมีฉันทะชื่นชมสภาวะอยู่นั้น ถ้ามีอะไรเสื่อมด้อยขัดแย้งเสียหายแทรกแฝงหรือปะปนอยู่ ไม่เข้ากับสภาวะที่ดีงามสมบูรณ์น่าชื่นชมนั้น สิ่งนั้นสภาพนั้นก็จะปรากฏให้มองเห็นเด่นชัดขึ้นมา ให้ปัญญาพิจารณาที่จะจัดการปรับแก้จัดสรรให้เข้าระบบที่มีสภาวะดีงามสมบูรณ์สืบต่อไป

ในการมองโล่งเห็นไปทั่วนั้น ไม่เฉพาะของเสื่อมเสียของด้อยสิ่งขัดแย้งเท่านั้น ที่จะชัดหรือโผล่ขึ้นมา แต่ที่ไหนจุดใดมีอะไรควรจัดปรับแก้ไขพัฒนา หรือมีสิ่งใดอะไรๆ ที่จะพึงจัดทำนำไปใช้ประโยชน์ก็จะมองเห็นเพื่อจะได้พิจารณาจัดการไปตามเหตุผลของปัญญา มิให้เป็นการทำลายหรือทำให้เสียหายไปด้วยแรงตัณหา

➢ ในผัสสะ-การรับรู้แบบชื่นชมรมณีย์นั้น สภาพจิตหรือคุณสมบัติของจิต ที่เป็นกำลังหรือเป็นแรงจูงใจยืนพื้น ก็คือ **ฉันทะ** และในการชื่นชมรมณีย์นั้น ก็มีใจปลอดโปร่ง อิ่มใจ ชื่นใจ มีความเบิกบาน ร่าเริง แจ่มใส เรียกว่าปีติปราโมทย์ ซึ่งเป็นตัวนำของความสุข จึงพูดเหมือนเป็นหลักว่า **รมณีย์** มากับ **ฉันทะ** และ**ปีติ** (ปีติที่ไม่แรง อย่างอ่อนๆ เบาๆ เรียกว่า ปราโมทย์)

ในจิตที่ปลอดโปร่ง สดชื่น แจ่มใส มีฉันทะ มีปีติอย่างนี้ ก็จะไม่มีสภาพเสื่อมเสียสุขภาพจิตซึ่งทอนกำลังปัญญา ที่เรียกว่า **นิวรณ์** เช่น ความเครียด ความแค้นเคือง ความหงุดหงิด ความอยากได้นั่นเอานี่ ความอึดอัดกระวนกระวาย ความว้าวุ่นสับสน ความหดหู่ท้อแท้ ซึมเศร้าเหงาหงอย ซึ่งขัดขวางการปฏิบัติธรรมให้เดินหน้าไปไม่ได้ในการที่จะพัฒนาจิต พัฒนาปัญญา ตั้งแต่การที่จะมีสมาธิ ดังนั้น ผัสสะ-การรับรู้แบบชื่นชมรมณีย์นี้ จึงมีประโยชน์อย่างสำคัญในการศึกษา ที่เรียกว่าปฏิบัติธรรม ในการพัฒนาจิต และพัฒนาปัญญา (จิตตภาวนา ปัญญาภาวนา)

ผัสสะการรับรู้ที่ดี ที่เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ชีวิต มีความสำคัญมากอย่างนี้ และผัสสะการรับรู้นั้นก็เกิดจากการทำงานของอินทรีย์อย่างที่ว่ามาแล้ว คนจึงต้องรู้จักใช้อินทรีย์ให้ถูกให้ดี ให้เป็นประโยชน์

ดังนั้น ในการปฏิบัติธรรม ในการพัฒนามนุษย์ การฝึกคนให้รู้จักใช้อินทรีย์ หรือการพัฒนาการใช้อินทรีย์ รวมทั้งการมีผัสสะแบบรื่นรมย์ชื่นชมรมณีย์อย่างที่พูดกันมานี้ จึงเป็นขั้นตอนเริ่มต้นของการศึกษา หรือเป็นจุดเริ่มเข้าสู่การศึกษา เป็นส่วนหนึ่งของระบบการพัฒนามนุษย์นั้น เรียกสั้นๆ ว่า “กายภาวนา”

➢ ดังว่าแล้ว มนุษย์นั้น หมดทั้งชีวิตของเขา ทั้งกายและใจ เป็นธรรมชาติ ความเป็นตัวบุคคลของเขาจะต้องไม่แปลกแยกออกไปจากชีวิตที่เป็นธรรมชาตินั้น แต่ความเป็นตัวบุคคลนั้นจะต้องเป็นช่องทางเชื่อมประสานสังคมของเขาให้เข้ากันอย่างเกื้อกูลกับธรรมชาติทั้งหมดที่รวมทั้งชีวิตของเขาด้วย อย่างที่ได้บอกว่าจะต้องบูรณาการชุมชนถิ่นอาศัยของคนให้กลมกลืนเข้าไปในระบบนิเวศ ทั้งอย่างย่อยอย่างใหญ่ ให้ทั้งโลกยังเป็นรมณีย์อยู่ได้

ทีนี้ ในระบบจัดการของสังคมมนุษย์นั้น ชุมชนหลากหลายรูปแบบ ย่อมจะประสานเข้ากับระบบนิเวศของธรรมชาติได้ในลักษณะและระดับที่แตกต่างกัน เช่นมองเห็นง่ายๆ วัดกับหมู่บ้านก็มีลักษณะที่เกื้อกูลเข้ากับธรรมชาติไม่เท่ากัน แม้แต่ในวัดเอง ส่วนสังฆาวาสที่พระอยู่ อาจมีความเป็นไพรสณฑ์มาก ขณะที่ส่วนพุทธาวาสที่ประชาชนมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและบำเพ็ญทานฟังธรรมอาจมีการจัดแต่งวิจิตรงดงามให้พอแก่อินทรีย์ของชาวบ้าน ยิ่งเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้าน บางทีก็มีการตกแต่งประดับประดาอลังการ ตลอดจนมีกิจกรรมมากหลายในทางสนุกสนานบันเทิงจนจะกลายเป็นการเสี่ยงให้กามนีย์เข้ามาล้มความเป็นรมณีย์

จึงเหมือนว่าจะต้องมีเกณฑ์ในการจัดสรรที่จะรักษาความเป็นรมณีย์ไว้ จะจัดจะแต่งอย่างไร ก็ให้สมบัติ ๔ ของรมณีย์คงมีอยู่ได้ ไม่ให้เสียสภาพอุตุสัปปายะ และรักษาความสะอาดปลอดภัยของดินน้ำลมไฟไว้ เช่น ปลอดขยะ ไร้มลพิษ โดยเฉพาะในตัวคนต้องได้มีผัสสะที่ใจรื่นรมย์ชื่นชมรมณีย์ มีความสุขชนิดที่อยากให้คนอื่นทั้งหลายได้มาร่วมชื่นชมยินดีมีความสุขด้วยกัน

➢ มนุษย์เกิดขึ้นมาตามวิถีของธรรมชาติ ตัวมนุษย์หมดทั้งชีวิตเป็นกระแสสืบต่อแห่งปัจจยาการของรูปธรรมและนามธรรม เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งส่วนหนึ่ง ร่วมอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ บรรดาสิ่งประดิษฐ์ทั้งปวงที่มนุษย์สรรค์สร้างขึ้นมา โดยเนื้อแท้ของมันก็เป็นธรรมชาติอยู่นั่นเอง การมีใจรื่นรมย์ชื่นชมรมณีย์ เป็นเครื่องบ่งชี้คุณภาพชีวิต เป็นตัวชี้ตัววัดสำคัญที่แสดงถึงความดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยดีทั้งของนามรูปแห่งชีวิตที่เป็นธรรมชาติในตัวมนุษย์เอง และของธรรมชาติทั้งหมดที่ชีวิตมนุษย์นั้นอาศัยร่วมอยู่ ตัวบ่งบอกนี้ช่วยให้มนุษย์สืบสอบรู้เข้าใจใช้ปัญญาความสามารถอันวิเศษของตนดูแลรักษาปรับแก้จัดสรรให้กระแสสืบต่อของธรรมชาติทั้งหมดรวมทั้งชีวิตนั้นมั่นคงยั่งยืนงอกงามดียิ่งขึ้นต่อไป คำสมัยใหม่ที่ใช้กันว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน ก็รวมอยู่ในหลักการอันนี้ด้วย

พูดรวบรัดว่า ความสุขในการมีใจรื่นรมย์ชื่นชมรมณีย์นี้ เป็นความสุขพื้นฐานของมนุษย์ เรียกได้ว่าเป็นความสุขต้นทุนของชีวิตซึ่งไม่ควรจะให้ขาดให้พร่องลดถอยน้อยลงไป และมันก็เป็นฐานเป็นต้นทุนต้นทางของการที่จะพัฒนาบรรดาความสุขอันชอบธรรมที่สูงขึ้นไปๆ ให้เพิ่มพูนจนบริบูรณ์ พร้อมไปด้วยกันกับการพัฒนาชีวิตโดยรวมทุกด้านให้สมบูรณ์ จนมีความสุขที่เป็นอิสระแท้จริง

ความรื่นรมย์ชื่นชมรมณีย์ ที่เป็นความสุขต้นทุนของชีวิตเป็นฐานของการพัฒนาชีวิตนั้น อันเป็นศักยภาพที่มีอยู่ในตัวพร้อมแล้ว ไม่ต้องซื้อหา เป็นความสุขที่ชวนใจให้อยากเชิญทุกคนมาประสบด้วยกัน ลดปัญหาการเบียดเบียน อย่างที่ว่ามานี้ มนุษย์ทุกคนควรให้มีประจักษ์แก่ตัวเป็นประจำสม่ำเสมอ และอนุรักษ์ พร้อมทั้งใช้เป็นทุนในการพัฒนาชีวิต พัฒนาสังคม ให้มนุษย์เข้าถึงโลกที่มีความสุขเกษมศานต์ ยั่งยืนนานอย่างแท้จริง

การพัฒนาคน เริ่มต้นที่คุมอินทรีย์ ให้ตาหูรู้จักดูฟังเป็น ใช้อินทรีย์เพื่อศึกษา นำหน้าเพื่อเสพ

มีคำไทยสำนวนเก่าพูดกันมาว่า "ตั้งแต่ลืมตาดูโลก" หมายความว่าตั้งแต่เกิด คำพูดนี้แสดงความหมายว่าคนเกิดขึ้นมาเริ่มชีวิตด้วยการใช้อินทรีย์สื่อสารกับโลก พอลืมตาดูโลกแล้ว อินทรีย์อื่นๆ ทั้งหู จมูก ลิ้น และกาย ก็เข้ามาร่วมวงทำงานสื่อโลกถึงใจกันต่อๆ ไป จนกว่าชีวิตจะจบสิ้นลง

อย่างที่ว่ามาแล้ว ในขั้นพื้นฐาน ถ้าอินทรีย์สื่อสารดีได้ผล ก็จะมีใจที่ได้ชื่นชมรมณีย์ เปิดใจที่โปร่งโล่งแจ่มใสนั้นให้เป็นที่พัฒนาสติสมาธิปัญญาเป็นต้น จนถึงพัฒนาทั้งชีวิตและทั้งโลกต่อไป

โดยนัยที่ได้พูดมา การพัฒนาอินทรีย์ คือฝึกคนให้รู้จักใช้อินทรีย์สื่อสารมีผัสสะรับรู้ ตาดู หูฟัง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส ผิวกายแตะต้อง จนไปถึงใจรู้เรื่องราวทั้งหลาย อย่างฉลาดให้ได้ผลดี จึงเป็นการศึกษาขั้นต้น เพื่อให้มนุษย์พัฒนาด้านที่ ๑ เรียกว่า **กายภาวนา** แปลว่า การพัฒนากาย

ทำไมจึงเรียกการพัฒนาอินทรีย์ว่า พัฒนากาย หรือกายภาวนา?

ได้บอกแล้วว่า อินทรีย์ เช่น ตา หู ซึ่งทำหน้าที่รับรู้ ดู ฟัง เป็นต้น เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "ทวาร" คือเป็นประตู หรือช่องทางของการรับรู้ (เรียกให้ครบคำเต็มความหมายว่า "ผัสสทวาร" คือ ประตูหรือช่องทางของการรับรู้)

ทีนี้ ตัวคนที่เรียกกันว่า "กาย" นั้น ในความหมายง่ายๆ พื้นๆ เข้าใจกันว่าหมายถึงร่างกายที่เป็นเนื้อตัวกระดูกเส้นเอ็นและบรรดาอวัยวะใหญ่น้อยทั้งหลายของคน แต่ในที่นี้ กายไม่ใช่หมายความอย่างนั้น

กายคือตัวคนหรือตัวของคนในที่นี้ คือคนที่อยู่ในโลก ที่จะดำเนินชีวิตไปด้วยการติดต่อสื่อสารกับโลก ดังนั้นเนื้อตัวของเขาคือตัวคนนั้น ก็คือเป็นที่รวมของช่องทางรับรู้สื่อสารนั่นเอง พูดง่ายๆ ว่า ตัวคนที่เป็นชุมทางสื่อสารกับโลกทั้ง ๕ ช่องทาง เรียกตามคำบาลีว่า "เบญจทวารกาย" นี่แหละคือกาย ดังนั้น กายภาวนาคือการพัฒนากาย จึงพูดให้เต็มว่า การพัฒนาเบญจทวารกาย ได้แก่การพัฒนาตัวคน คือพัฒนาบรรดาช่องทางสื่อสารรับรู้ทั้ง ๕ นั้น

เป็นอันว่า กายภาวนา คือการพัฒนากาย หมายถึงการพัฒนา *เบญจทวารกาย* คือ ช่องทางรับรู้ติดต่อสื่อสารกับโลกหรือสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ระบบแห่งอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส

เราทำกายภาวนา คือพัฒนาเบญจทวารกายนั้น ด้วยการฝึกให้รู้จักใช้อินทรีย์ ตามหลักที่เรียกว่า ***อินทรียสังวร*** (สำรวมอินทรีย์, บางทีเรียกว่า อินทรียคุปติ์ – คุ้มครองอินทรีย์ หรือปกครองอินทรีย์)

อินทรียสังวร คือ การดูแลปกครองนำพาตนเองในการใช้อินทรีย์ - ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส โดยมีสติรับรู้อย่างเป็นนายของอินทรีย์ เป็นเจ้าการรับรู้ผู้กระทำต่ออารมณ์ โดยดูแลฝึกการรับรู้ติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลกแห่งสิ่งแวดล้อม ทั้งธรรมชาติและสังคม ที่รองรับ ครอบคลุม แวดล้อมตัวอยู่ ให้ใช้ช่องทางสื่อสารเหล่านั้นอย่างได้ผลดี ให้เกิดความเจริญงอกงามที่เป็นฐานเป็นต้นทางของการพัฒนาชีวิตในด้านอื่นๆ ทั้งหมด

ว่าโดยทั่วไป การใช้อินทรีย์ไม่เป็น ไม่ถูกต้อง ก็คือเป็นการรับรู้อย่างเป็นผู้ถูกกระทำ เช่น เห็น-ได้ยิน ดู-ฟัง เป็นต้น โดยถูกทำให้ติดอยู่ตกไปใต้อำนาจของความรู้สึกชอบใจ-ไม่ชอบใจ และถูกปั่นให้วุ่นวนอยู่ใต้ความเพลิดเพลิน ลุ่มหลงมัวเมา หรือโกรธแค้นขัดเคือง ขุ่นมัว ฟุ้งซ่าน ฝันเฟ้อ ละเมอไป

ส่วนการรับรู้ที่ถูกต้อง เป็นการรับรู้อย่างเป็นผู้กระทำ หรือเป็นนาย คือ ดู เห็น ฟัง ได้ยิน เป็นต้น โดยมีสติ เรียนรู้ ตรวจสอบ ค้นคว้า หาความจริง เสริมปัญญา และเพิ่มพูนกุศลธรรม เช่น ให้เกิดความสดชื่นเบิกบาน ใจสงบ มีความสุข เกิดความรักอยากช่วยเหลือกัน เกิดฉันทะ ใฝ่รู้ใฝ่ทำ และคิดการสร้างสรรค์ทั้งหลาย

ถ้าพูดสั้นๆ ก็ว่า พึงเน้นการใช้อินทรีย์ (มีผัสสะ) เพื่อศึกษา ลดการใช้อินทรีย์เพื่อเสพ โดยปฏิบัติตามหลักมัตตัญญุตา รู้จักประมาณ แค่พอดี มิให้เป็นการเบียดเบียนตนเบียดเบียนผู้อื่น และมีวินัย เช่นตั้งเป็นวัตร กำหนดว่าทำการนั้นในเวลานั้น ถึงเท่านั้น ส่วนการใช้อินทรีย์เพื่อศึกษา ก็ขยายต่อไปสู่การขยายประโยชน์แก่ผู้อื่น และการสร้างสรรค์ต่างๆ

หลักที่เป็นแกนกลางของการใช้อินทรีย์ คือ เมื่อรับรู้ดูฟังเห็นได้ยินอะไร ให้มีใจอยู่ในดุล ไม่เอียงขึ้น-ยินดี ชอบ, ไม่เอียงลง-ยินร้าย ชัง, มีสติทัน แล้วใช้ปัญญารู้เข้าใจ เห็นความจริงความถูกต้อง และพิจารณาวินิจฉัย หรือรอตรวจสอบสืบค้นเป็นต้น

การพัฒนากาย ให้รู้จักใช้ทวารรับรู้ คืออินทรีย์ทั้ง ๕ ให้ถูกต้องได้ผลดีนี้ มาถึงยุคไอที ในปัจจุบัน ยิ่งสำคัญมาก ต้องฝึกคนให้มีสติทันและปัญญาถึงอย่างจริงจัง นอกจากเน้นหลักทั่วไปให้ระวังการเสพ และให้หนักในการศึกษาแล้ว จะต้องไม่ตกเป็นฝ่ายถูกกระทำ ต้องตระหนักว่า ในขณะที่ข่าวสารข้อมูลหลั่งไหลพรั่งพรูลอยว่อนไปเร็วไว เราต้องไหวทัน จะต้องไม่มัววุ่นวายหมดเวลาไปกับขยะข้อมูล ต้องฝึกกลั่นกรองจับเอาสาระ ไม่ตกเป็นเหยื่อ ไม่ถูกปั่น และไม่เพ้อไปตาม แต่พึงเป็นผู้กระทำ ตั้งแต่ตรวจสอบคัดกรอง กับทั้งรู้จักใช้ข้อมูลข่าวสารในการสร้างสรรค์ และแก้ปัญหา

ครั้งคนยังน้อย ข่าวสารน้อย สื่อสารกันยาก คนโบราณก็ยังเตือนกันไว้ให้ฟังหูไว้หู ในยุคไอทีนี้ ข่าวสารพัฒนาไกล คนพัฒนาไม่ทัน อาจต้องเตือนกันใหม่ว่าฟังครึ่งหูไว้หูครึ่ง แต่ทางที่ดี จะให้ทันข่าวสาร คนต้องฝึกตนด้วยโยนิโสมนสิการ เช่นมีสติแล้วพิจารณาตามหลักความเป็นไปได้อย่างอื่น

อย่างไรก็ตาม ว่าโดยทั่วไป ในชีวิตประจำวัน ในเวลาส่วนใหญ่ มิใช่ว่าเราจะต้องคอยรับมือกับสิ่งเร้าสิ่งรู้ที่ถูกปล่อยออกมาอย่างเลือกไม่ได้อยู่ตลอดเวลา แต่เราควรให้อินทรีย์ทั้งหลายได้สัมผัส เช่น เห็นรูป ได้ยินเสียง ที่ดีงามเกื้อกูล ที่ช่วยโน้มน้อมใจไปในทางที่ดีงาม ในเชิงเร้ากุศล เช่น เห็น ได้ยินแล้ว สดชื่น รู้สึกสงบผ่อนคลาย ได้ความรู้ความเข้าใจ และชวนใจให้อยากทำอะไรที่ดีๆ

โดยนัยนี้ ถ้าเรามีสิ่งแวดล้อมที่ดีอยู่แล้ว ก็จะช่วยให้กายภาวนาเดินหน้าไปได้ง่าย และช่วยหนุนให้ก้าวไปในการพัฒนาที่เป็นภาวนาข้ออื่นๆ ได้ดีขึ้นด้วย ด้วยเหตุนั้น จึงได้มีคติในการเลือกหาและจัดสรรถิ่นที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมประจำของคน ให้เป็น "**รมณีย์**" อย่างที่ได้พูดมายืดยาวข้างต้น

เริ่มด้วยวัดวาอาราม อันเป็นที่อยู่ที่ประจำทำกิจของพระ ผู้จะต้องปฏิบัติในการพัฒนากาย ตามหลักกายภาวนานี้อยู่แล้ว ได้มีคติให้เลือกหาและจัดสภาพถิ่นคือวัดนั้นให้เป็นรมณีย์ ดังที่ได้พูดมา

กว้างออกไป ทุกคนควรปฏิบัติในหลักการนี้ทั้งนั้น คือ เลือกหา และจัดสรรถิ่นอาศัย ตั้งแต่บ้านเรือน ที่อยู่ ที่ทำงาน ให้เป็นที่รมณีย์ มีความสะอาด เรียบร้อย งดงาม น่าชื่นชม ดิน น้ำ อากาศ ธรรมชาติรอบตัวทั่วทั้งหมด มีพร้อม เพียงพอ สดชื่น รื่นรมย์ ปลอดภัย เอื้อต่อการเป็นอยู่และการพัฒนาชีวิตของคน

เมื่อวัดก็ดี ถิ่นอาศัยเช่นหมู่บ้านก็ดี เป็นรมณีย์ พระและชาวบ้านก็ได้ใช้อินทรีย์ คือเบญจทวารนั้น สื่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่ดีๆ อยู่เป็นประจำ ทำให้ได้พัฒนาเบญจทวารกาย เข้าในหลัก**กายภาวนา** คือการพัฒนากาย ที่พูดถึงอยู่นี้

นี่คือคติ "**รมณีย์**" ที่ช่วยนำพระนำคนเข้ามาสู่กายภาวนา ที่เป็นข้อแรก ของภาวนา ๔ คือการพัฒนาคน ๔ ด้าน ซึ่งเป็นหลักใหญ่ที่เมื่อถึงเวลา ก็จะพูดกันต่อไป

บอกไว้ก่อนหน่อยหนึ่งว่า เมื่อดูแลใช้ผัสสทวารได้ดี (**กายภาวนา**) อย่างที่ว่านี้แล้ว ก็เป็นต้นทางที่ช่วยให้ดูแลการทำกรรมทางกายทวารและวจีทวารให้ดีไปด้วย คือเข้าสู่**ศีลภาวนา** ที่เป็นการพัฒนาด้านที่ ๒ ต่อไป

เป็นอันว่า ที่พูดมานั้น เป็นการเน้นการพัฒนาคนในขั้นเบื้องต้น โดยเริ่มที่**กายภาวนา** อันเป็นจุดเริ่มตั้งตัว เป็นการสร้างบรรยากาศที่เกื้อหนุน และเสริมความพร้อมที่จะก้าวหน้าไปในการพัฒนาสูงขึ้นไปทุกขั้น คือการพัฒนาคนให้ครบจบ **ภาวนา ๔** ทั่วทั้งหมดต่อไป

~ ๒ ~

ทำบุญ สร้างหมู่บ้านให้รมณีย์

ชาวพุทธผู้นำ ทำบุญแรก คือทำถิ่นให้รมณีย์
บุญใหญ่อันสำคัญ คือช่วยกันทำชุมชนให้อยู่กันดี

ในเมืองไทยนี้ เท่าที่มีหลักฐานให้ค้นหาได้ พอจะรู้เข้าใจว่า อย่างน้อยเริ่มแต่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ คนไทยได้รู้จักคุ้นกับเรื่อง มฆมาณพ ที่เป็นหัวหน้ากลุ่มนักทำบุญบำเพ็ญประโยชน์ พัฒนาหมู่บ้าน รวมชุมชนให้อยู่กันดี บางทีจะได้เป็นประเพณีที่ให้พระเทศน์ สอน เล่าเรื่องนี้แก่ประชาชนสืบกันมา

อย่างน้อยที่จำได้ชัด เมื่อค่อนศตวรรษก่อนนี้ ยังมีหลวงปู่หลวงพ่อ ที่ชอบเล่าชอบสอนเรื่องนี้อยู่เรื่อยๆ ทั้งแก่พระและชาวบ้าน ทั้งในงานในการพิธี จนถึงเวลาพักผ่อนที่พระมานวดฟั้นให้ท่านที่หน้ากุฏิ[๑]

เรื่องราวการทำบุญที่น่าจะได้สืบกันมาในวัฒนธรรมประเพณีและเคยคุ้นกันมาในสังคมไทยนี้ เป็นเรื่องดีงามที่เหมือนว่าได้ถูกลืมไป น่าจะนำมาเล่าฟื้นขึ้นไว้ ถ้าทำให้ประเพณีสืบต่อไปด้วย ก็จะยิ่งดี และที่สำคัญจะช่วยให้เข้าใจความหมายของคำว่า "**บุญ**" ได้ชัดตรง โดยเฉพาะในแง่ที่มาโยงกับการทำถิ่นอาศัยของคนให้ "**รมณีย์**" จึงยกมาเล่าไว้ดังต่อไปนี้

---

[๑] หนังสือ ***หลวงพ่อ: เพื่อวัด เพื่อบ้าน,*** พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๔๔

ในอดีตกาลนานนักแล้ว มีหนุ่มน้อยมาณพคนหนึ่ง ชื่อว่า นายมฆะ เป็นชาวหมู่บ้านมจลคาม ที่หมู่บ้านนั้น คนไปทำงานกันที่บริเวณกลางหมู่บ้าน และมฆมาณพนี้ก็ไปทำงานที่นั่นด้วย

ทีนี้ หนุ่มมฆะนั้น เรียกได้ว่าเป็นบุคคลตัวอย่างที่มี "สำนึกรมณีย์" พอตกลงได้ที่ที่จะทำงาน เขาก็จัดทำที่นั้นให้เป็นสถานที่ที่เหมาะที่จะทำงานได้ดี ทั้งกายก็คล่องสบาย และใจก็ชื่นบาน พูดสั้นๆ ว่าเขามีฉันทะ คืออยากทำที่ทำงานนั้นให้เป็นที่สะอาดเรียบร้อย ไม่มีขยะ ไม่มีของรกรุงรัง แล้วก็เรียบรื่น มีบรรยากาศดีที่ตรงไหนขรุขระ ก็ทำให้ราบเรียบ และปัดกวาดชำระจัดแต่งบริเวณนั้น ให้เป็นรมณีย์ ที่น่าสดชื่นรื่นรมย์

มฆะจัดทำที่ทำงานให้รมณีย์ดีแล้ว ก็ทำงานของตัวไป เมื่อถึงเวลาพัก ก็ได้พักอย่างสบายกายและสดชื่นใจ

แต่แล้วมีคนอื่นชอบใจที่นั้น มาเอาแขนผลักเขาให้พ้นไปแล้วเข้าไปพักที่นั่นเสียเอง มฆมาณพต้องออกไป ก็ไม่โกรธ แต่ไปชำระทำความสะอาดที่จุดอื่น ทำที่ใหม่ให้รมณีย์ แล้วย้ายไปอยู่ตรงนั้น

แล้วก็มีคนอื่นอีกมาผลักเขาออกมาจากที่นั้นแล้วเข้าไปใช้ที่นั่นแทน มฆมาณพก็ไม่โกรธ แต่ย้ายไปจัดทำที่อื่นให้รมณีย์ต่อไป

มฆะยังถูกคนอื่นแย่งเอาที่นั้นไปอีก เขาไม่โกรธ ก็ย้ายไปทำที่อื่นต่อๆ ไป ขยายไปเรื่อยๆ พร้อมกับคิดว่า คนเหล่านี้ได้รับความสุขก็ดีแล้ว เขามีความสุขด้วยการกระทำของเรา การกระทำของเรานั้นก็ต้องเป็นกรรมที่เป็น "**บุญ**" ซึ่งจะให้ความสุขแก่เราด้วย

มฆะไม่หยุดแค่นั้น แต่เขาขยายงานทำถิ่นรมณีย์ให้กว้างขวางออกไปอีก วันรุ่งขึ้น เขาถือจอบไปขุดแต่งบริเวณลานหมู่บ้านให้เป็นรมณีย์ ที่ชาวบ้านทั้งผู้เด็กผู้ใหญ่จะได้ไปนั่งพัก

ที่ไหนคนมาชุมนุมกัน อย่างกลางหมู่บ้าน มฆะก็กวาดชำระทำสถานที่นั้นให้สะอาดเป็นรมณีย์ จัดที่ทางบริเวณให้สะดวกสบายแก่บรรดาผู้คน ถือว่าเป็นการให้ความสุขแก่มหาชน เมื่อถึงฤดูหนาว เขาก็จัดที่ให้ผิงไฟ ในฤดูร้อน ก็จัดน้ำให้

ต่อมา มฆะคิดว่า ที่รมณีย์ ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของทุกคน ไม่มีใครไม่ชอบที่รมณีย์ "แต่นี้ไป เราควรทำหนทางให้ราบเรียบ" แล้วก็แบกถือมีดขวานจอบเสียม ออกจากบ้านแต่เช้าตรู่ เที่ยวไปจัดแต่งถนนหนทาง ตัดรานกิ่งไม้ที่เกะกะกีดขวาง

เมื่องานที่ต้องทำมากขึ้น ก็ต้องทำทั้งวันๆ เป็นเหตุให้กลับบ้านค่ำมืด วันหนึ่ง หนุ่มบ้านใกล้เจอเขา ถามว่าไปทำอะไรมา ก็ตอบว่า ไปทำบุญ ชำระทางสวรรค์ หนุ่มคนนั้นบอกว่าขอเป็นเพื่อนร่วมทำบุญด้วย นักทำบุญก็เพิ่มขึ้นเป็น ๒ คน ตั้งแต่นั้นก็กลายเป็นคณะบุญกร

จากนั้นก็มีหนุ่มอื่นอีก เห็นเขาทั้งสองแล้ว ถามอย่างนั้น พอทราบแล้ว ก็มาเป็นสหายร่วมด้วย ต่อมา ผู้สนใจเห็นตามและมีสมานฉันท์ ก็มาเข้าร่วมทำบุญเพิ่มขึ้นทีละคนสองคน จนพวกคนหนุ่มในหมู่บ้านเข้ารวมกับเขาเป็นบุญกรกลุ่มใหญ่ถึง ๓๓ คน

กลุ่ม ๓๓ บุญกรนี้เที่ยวดูแลทำงานบุญ บำเพ็ญประโยชน์แบบนี้เป็นประจำ นอกจากพัฒนาทางเข้าออกหมู่บ้านแล้ว ก็ขุดบ่อน้ำสระน้ำ ทำสะพาน สร้างศาลาที่สี่แยก ขยายงานออกไปๆ

กลางวัน ทำงานกันแข็งขัน เย็นลง เลิกงาน แทนที่จะตั้งวงเหล้า เล่นพนัน หรือมั่วสุมกัน ก็มานั่งล้อมวงกินข้าวกินปลาและปรึกษางานกัน วัดผลงานวันนี้ แล้วพิจารณาหารือกันว่าในหมู่บ้านในถิ่นของเรานี้ มีอะไรควรแก้ไข อะไรควรจัดควรทำ และวางแผนงานที่จะทำในวันต่อไป

เมื่อทำงานบุญสร้างประโยชน์มากขึ้น หนุ่มมฆะก็ได้เป็นที่รักนับถือ คนเชื่อฟังกันทั่วไป เขาก็แนะนำชักชวนชาวบ้านให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันกัน ให้ถือศีล ๕ ละเลิกสิ่งชั่วร้าย เช่นสุรายาเสพติด การพนัน จนชาวบ้านอวยทานรักษาศีลกันทั้งหมู่บ้าน

รวมแล้ว บุญกร คือนักทำบุญ ก็ทำงานจัดสรรพัฒนาทำบ้านทำถิ่นที่อยู่หมู่บ้านให้สะอาดเรียบร้อย ให้เป็นที่อยู่ที่ทำงานทำการพบปะสังสรรค์กันได้ด้วยดี ไปจัดทำถนนหนทางให้คนสัญจรกันได้คล่องสบายปลอดภัย ขุดบ่อน้ำสระน้ำ สร้างสะพาน ปลูกสวน ปลูกป่า ให้เป็นถิ่นรมณีย์ ทำหมู่บ้านชุมชนให้อยู่กันดี ให้ชาวบ้านเอาใจใส่ดูแลกัน ไม่ทอดทิ้งกัน ร่วมช่วยงานการ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน มีความพร้อมเพรียงสามัคคี นี้คือบุญขั้นพื้นฐาน

กลุ่มหนุ่มบุญกร มีจอบเสียมมีดพร้าบรรดาอุปกรณ์คู่มือ ได้ขุดสระน้ำ สร้างศาลา ทำถนนหนทางสัญจรให้เรียบคล่องสะดวกดี ขยายถิ่นรมณีย์กว้างไกลออกไปๆ

ฝ่ายนายบ้านเห็นหนุ่มคณะนี้เที่ยวทำงานอย่างนั้น ก็ไม่พอใจ

นายบ้านนั้นมองว่า ก่อนนั้น เมื่อพวกชาวบ้านยังดื่มสุรา ยิงนกตกปลาล่าสัตว์ เป็นต้น ตนก็มีรายได้จากค่าตุ่มสุรา และเก็บส่วย เป็นต้น แต่พอชาวบ้านหันมาทำบุญตามหนุ่มมฆะกัน รายได้นั้นก็หายไป จึงคิดว่าจะต้องขัดขวาง

แล้วก็ให้เรียกหนุ่มพวกนั้นมาถามว่า

"พวกแกเที่ยวทำอะไรกัน?"

หนุ่มคณะนักทำบุญตอบว่า "ทำทางสวรรค์ ขอรับ"

นายบ้านบอกว่า "พวกแกนี่อยู่บ้านอยู่เรือน ไม่ควรทำอย่างนั้น ควรออกป่าไปยิงนกตกปลาล่าเนื้อเอามากินกัน และทำสุราดื่มให้สบายใจ แล้วจะทำการงานโน่นนี่อะไร ก็ทำกันไป"

มฆะกับพวกคัดค้าน ไม่ทำตามคำของนายบ้าน ถึงจะถูกว่ากล่าวซ้ำๆ อีก ก็ไม่ยอมทำตาม ในที่สุด นายบ้านขัดใจมาก คิดว่าจะต้องกำจัดคนพวกนี้ ก็เลยไปฟ้องทางการ ถึงขั้นกราบทูลพระราชาว่า "ข้าพระองค์เห็นโจรยกพวกพากันไป พระเจ้าข้า" เมื่อพระราชาตรัสว่า "เธอจงไปจับพวกมันมา" ก็ทำตามรับสั่ง นำตัวมฆะกับพวกมา

พระราชาไม่ทันได้ทรงพิจารณา ก็รับสั่งลงโทษให้ช้างเหยียบ แต่ด้วยอำนาจเมตตาของพวกนักทำบุญ ช้างไม่ยอมเหยียบ พระราชาทรงดำริว่าช้างคงเห็นคนมากไม่กล้าเหยียบ จึงทรงให้พวกนั้นนอนลง เอาเสื่อลำแพนมาปูคลุม ช้างก็ไม่เหยียบ

พระราชาเอะพระทัย ทรงสอบสวนทราบว่า คนเหล่านี้รวมกลุ่มกันทำบุญ เช่น เที่ยวดูแลถนนหนทาง สร้างศาลาพักตามทางแยก ขุดสระน้ำ สร้างสะพานให้แก่ประชาชน ก็ทรงชื่นชมสนับสนุน

แทนที่จะถูกลงโทษ ก็กลับเป็นว่าพระราชาได้พระราชทานนายบ้านนั่นแหละให้เป็นคนรับใช้ของนักทำบุญ พระราชทานช้างตัวนั้นให้เป็นพาหนะของพวกเขา และทรงมอบหมู่บ้านนั้นให้พวกเขาจัดการใช้ประโยชน์ตามแต่จะสะดวกเป็นสุข

นักทำบุญกลุ่มนี้ ได้เห็นอานิสงส์ของบุญแล้ว แถมได้ช้างมาช่วยงานด้วย ก็ผ่องใสยิ่งนัก คิดจะทำบุญกันยิ่งขึ้นไป ก็ปรึกษางานกัน ตกลงจะสร้างศาลาใหญ่อย่างถาวรที่สี่แยก เป็นที่พักคนเดินทาง และสงเคราะห์คนจนคนยากคนเจ็บไข้ ซึ่งเป็นงานใหญ่ต้องหาช่างมาทำด้วย

ตอนนั้นได้คิดกันว่า ที่ทำบุญกันมานี้ ยังไม่ได้ให้ส่วนร่วมทำบุญ (คือ "ปัตติ" ใน "ปัตติทาน" ที่แปลกันมาว่าให้ส่วนบุญ) แก่เหล่าสตรี ควรให้พวกแม่บ้านได้เข้ามาร่วมงานด้วย

ในขั้นนี้เป็นงานบุญใหญ่มาก พวกสตรีแม่บ้านก็ได้เข้ามาร่วมทำบุญด้วย เช่น สุธรรมา เข้ามาเป็นเจ้างานสร้างศาลาสุนันทาให้ขุดสระโบกขรณี สุจิตราสร้างสวนดอกไม้ (บุปผาราม) ที่เป็นรมณีย์

เสร็จงานขั้นนี้แล้ว หมู่บ้านของพวกมฆมาณพนั้น ก็อุดมสมบูรณ์ เรียกได้ว่าเป็นชุมชนที่อยู่กันดี มีความพรั่งพร้อมสะดวกสบาย และที่สำคัญ ชาวบ้านอยู่ในศีลในธรรม มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเกื้อกูลเอาใจใส่ดูแลไม่ทอดทิ้งกัน ร่วมด้วยช่วยกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน มีความพร้อมเพรียงสามัคคี เป็นถิ่นรมณีย์อย่างแท้จริง

สำหรับมฆมาณพที่ได้กลายเป็นผู้นำชุมชนไปด้วยการทำบุญของตัวเองนั้น นอกจากทำบุญที่เป็นประโยชน์ส่วนรวมเต็มที่แล้ว ในด้านส่วนตัว เขาได้ถือปฏิบัติ***วัตรบท***[๑] ๗ ข้อ คือถือว่า: *ตลอดชีวิตนี้*

๑. เราจะเลี้ยงดูมารดาบิดา
๒. เราจะมีคารวะต่อผู้ใหญ่ในสกุลหมู่เหล่า
๓. เราจะพูดจาสุภาพนุ่มนวล
๔. เราจะไม่พูดจาส่อเสียดยุยง พูดแต่คำสมานสามัคคี
๕. เราจะครองเรือนโดยมีใจไร้ความตระหนี่ ยินดีในการสละ ชอบแจกจ่ายให้ปัน
๖. เราจะมีวาจาสัตย์
๗. เราจะไม่โกรธ ถ้าแม้ความโกรธเกิดขึ้น ก็จะระงับได้ฉับพลัน

---

[๑] วัตรบท คือ ข้อปฏิบัติ หรือหน้าที่ประจำตัว (พระไตรปิฎกบาลี ฉบับอักษรพม่า และฉบับอักษรโรมัน เรียกว่า วตบท หรือ พรตบท)

จากหลักธรรมในคาถา เอามาปฏิบัติกันให้เป็นประเพณี

ตามเรื่องของมฆมาณพที่เล่ามานั้น ได้เห็นกันชัดเจนว่า ในงานบุญทั้งหมดที่เขาทำ พวกนักทำบุญบำเพ็ญสาธารณประโยชน์มาเข้าร่วมด้วยใจสมัครของตน เริ่มตั้งแต่หนุ่มมฆะที่มีฉันทะเริ่มงานขึ้นมาเอง แล้วคนอื่นมองเห็นคุณค่า ก็เข้ามาร่วมสมานฉันท์ เกิดเป็นการรวมกำลังสามัคคีในการทำความดีงามบำเพ็ญประโยชน์ ถิ่นก็รมณีย์ เป็นที่อยู่อย่างดี เป็นที่ผาสุก คนก็อยู่ในถิ่นกันด้วยดี มีความสุขสามัคคี

งานทำบุญพื้นฐานนั้น เริ่มด้วยการสร้างสรรค์ชุมชน โดยเหล่าบุญกรผู้มีสำนึกรมณีย์ ช่วยกันจัดสรรถิ่นอาศัยที่อยู่ที่ทำการที่ทำกิน ให้เป็นถิ่น***รมณีย์*** ที่มีน้ำอุดม มีร่มไม้เขียวขจี ที่เหล่าชนผู้มีชีวิตดีงาม มาร่วมกันทำงาน ร่วมกันแก้ปัญหา พัฒนาชุมชนให้เป็นที่สะดวกสบายมั่นคงปลอดภัย อยู่ร่วมกันได้ผาสุกสวัสดี

ชุมชนนี้มีความสุขจริง ไม่ต้องพึ่งพิงอบายมุข มีความพรั่งพร้อมพอที่จะเรียกว่า มีชีวิตงาม มีสังคมดี มีธรรมชาติเป็นรมณีย์

การทำงานสร้างสรรค์บำเพ็ญประโยชน์อย่างที่เล่ามานี้ เป็นงานบุญสำคัญ เข้าในหลักที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อย่างเด่นชัด เป็นคาถาภาษาบาลี *(สํ.ส.๑๕/๑๔๖/๔๖)* ที่น่าจะจำกันไว้ ดังนี้

อารามโรปา วนโรปา เย ชนา เสตุการกา
ปปญฺจ อุทปานญฺจ เย ททนฺติ อุปสฺสยํ

เตสํ ทิวา จ รตฺโต จ สทา **ปุญฺญํ** ปวฑฺฒติ
ธมฺมฏฺฐา สีลสมฺปนฺนา เต ชนา สคฺคคามิโน ฯ

พุทธิกชนควรนำไปปฏิบัติกันให้ศักดิ์สิทธิ์ สมตามคำแปลว่า

> ชนเหล่าใด ปลูกสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน จัดบริการน้ำดื่ม ขุดบึงบ่อสระน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญของชนเหล่านั้น ย่อมเจริญงอกงาม ทั้งคืนทั้งวัน ทุกเวลา
>
> ชนเหล่านั้น ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้เดินทางสวรรค์

นี่คือ การปลูกป่า ปลูกสวน ขุดบึงบ่อสระน้ำ สร้างสะพาน สร้างศาลา ให้ที่อยู่ที่พักอาศัย และงานสาธารณประโยชน์เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน เป็นการทำบุญขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นงานที่ทำด้วยฉันทะ โดยมีเมตตากรุณาปรารถนาดีแก่คนทั่วไป

คนจะอยู่กันดี จะพัฒนาจิตใจ จะพัฒนาปัญญาได้ผลดี ก็ต้องให้เขามีความเป็นอยู่ที่เหมาะที่ดี สร้างสรรค์จัดสรรชุมชนหมู่บ้านตั้งแต่วัตถุและสิ่งแวดล้อม ให้เป็นสภาพที่เกื้อหนุนชีวิตด้วยการทำบุญพื้นฐาน อย่างที่พวกมฆมาณพทำกันนั้น

การทำบุญตามพระพุทธคาถานี้ ชาวพุทธตั้งแต่พุทธกาลสืบกันมาตลอดสมัยโบราณ รู้เข้าใจกันดี มีหลักฐานแสดงไว้ในพระไตรปิฎก และทำกันเรื่อยมาจนกระทั่งในเมืองไทยสมัยก่อน ได้เข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมแห่งความมีน้ำใจ

ขอให้นึกถึงพระเจ้าอโศกมหาราช ที่มิใช่เพียงชาวพุทธเท่านั้นจะนิยมนับถือหรือมีใจรักเทิดทูน แต่ทรงได้รับการยกย่องโดดเด่นในประวัติศาสตร์โลก[๑]

---

[๑] H.G. Wells นักประพันธ์และนักประวัติศาสตร์เรืองนาม เขียนไว้ในหนังสือ *Outline of History* (1920), p.402 ว่า "ท่ามกลางพระนามของพระมหากษัตริย์เป็นหมื่นๆ พระองค์... แทบจะมีหนึ่งเดียวแต่พระนามของพระเจ้าอโศกเท่านั้น ที่เป็นดังดวงดาวจำรัสแสงอยู่เจิดจ้า"

ความเต็มว่า: "Amidst the tens of thousands of names of monarchs that crowd the columns of history, their majesties and graciousnesses and serenities and royal highnesses and the like, the name of Asoka shines, and shines, almost alone, a star."

แต่เดิมนั้น พระเจ้าอโศกทรงเป็นราชาที่ดุร้ายมาก จนได้พระนามว่า "จัณฑาโศก" (อโศกจอมโหด) ได้ยกทัพไปรุกรานทำสงครามตีบ้านตีเมืองปราบแว่นแคว้นทั้งหลาย ขยายดินแดนจนชมพูทวีปสมัยนั้นมีอาณาเขตกว้างใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของอินเดีย คือใหญ่โตกว่าอินเดียปัจจุบันนี้มากมาย

ต่อมา พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงรู้จักพระพุทธศาสนา และทรงเปลี่ยนพระองค์มาเป็นพุทธมามกะ ทรงเลิกแสวงหาชัยชนะด้วยสงคราม โดยประกาศนโยบาย "ธรรมวิชัย" คือการชนะด้วยธรรม เปลี่ยนจากการเบียดเบียนทำร้าย หันมาสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่มวลประชาชน นอกจากสร้างถนนหนทางมากมายไปทั่วราชอาณาจักรแล้ว ก็ทรงสร้างแหล่งน้ำ บำรุงพืชพันธุ์ เป็นต้น (เข้าทางที่ว่าทำทุกถิ่นให้เป็นรมณีย์) คือทรงบำเพ็ญบุญกรณีย์พื้นฐานตามพระคาถาที่ว่าข้างต้นนั่นเอง

พระราชกรณียกิจในเรื่องนี้ ทรงปฏิบัติเป็นการสำคัญเพียงใด เห็นได้จากความในศิลาจารึกของพระองค์ เช่นใน **จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๗** ว่า

> สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ดังนี้:
>
> ...ตามถนนหนทาง ข้าฯ ก็ให้ปลูกต้นไทรขึ้นไว้ เพื่อจักได้เป็นร่มเงาให้แก่สัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย ให้ปลูกสวนมะม่วง ให้ขุดบ่อน้ำสระน้ำไว้ ทุกระยะ ๘ กม.[๑] ให้สร้างที่พักคนเดินทางไว้ และให้สร้างอ่างเก็บน้ำจำนวนมากมายขึ้นในที่ต่างๆ เพื่อการใช้ประโยชน์ของสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย

---

[๑] ๘ กม. นี้แปลจาก "อฒโกรศะ"; "โกรศะ" เป็นคำสันสกฤตที่ถอดจากคำในจารึกว่า "โกสิกฺยานิ" ตรงกับบาลีว่า "โกสะ" เท่าที่ค้นกันได้ว่าเป็นระยะทาง ๑ (บ้างว่าครึ่ง) กม. ส่วน "อฒ" ข้างหน้า ยังสงสัยว่าเป็น "อฑฺฒ" หรือเป็น "อฏฺฐ" ถ้าเป็นอฑฺฒโกส ก็คือ ครึ่งโกรศะ คือ ครึ่ง กม. แต่ถ้าเป็นอฏฺฐโกส ก็คือ ๘ กม. (ที่น่าจะเป็น คืออย่างหลัง)

ในวัฒนธรรมประเพณีที่ได้สืบสาน ชาวบ้านสร้างทางสวรรค์ พระสงฆ์ตรงไปในมรรคาสู่นิพพาน

ในวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาที่สืบกันมานี้ สังคมชาวพุทธแบ่งเป็น ๒ ชุมชนใหญ่ คือ **บรรพชิต** กับ **คฤหัสถ์** หรือพระสงฆ์กับสังคมใหญ่ของชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไป ซึ่งก็เป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนานั่นเอง

ชาวพุทธ ๒ ชุมชนใหญ่นี้ แม้จะมีวิถีชีวิตและระบบกิจการแยกต่างหากกันชัดเจน ก็มีฐานร่วมกันเป็นที่ตั้งของจุดแยก และมีปลายยอดบรรจบกัน โดยประสานกันตลอดในระหว่าง

บรรพชนถือกันมาในรูปแบบง่ายๆ ว่า พระสงฆ์หรือชุมชนวัดมุ่งตรงสู่นิพพานเป็นจุดหมาย ส่วนคฤหัสถ์หรือประชาชาวบ้านมุ่งนิพพานเป็นสุดท้าย โดยหมายสวรรค์เป็นประกันไว้ก่อน

ภาวะจิตและความเข้าใจอันเป็นสภาพนามธรรมนี้ เมื่อปรากฏออกมาในวิถีชีวิต ก็สืบต่อมาเป็นวัฒนธรรม เกิดเป็นรูปแบบที่แยกกันค่อนข้างชัดเจน ในฝ่ายพระสงฆ์นั้น มุ่งแน่วไปในวิถีแห่งนิพพาน (**โมกขมรรค**) ส่วนในฝ่ายคฤหัสถ์คือสังคมของประชาชนชาวบ้าน เน้นหนักในวิถีของสวรรค์ (**สัคคมรรค**) โดยที่ชาวบ้านนั้นถือการดำเนินในทางแห่งนิพพาน เป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคล ที่จะยกย่องเชิดชูเป็นแต่ละกรณี

(ถ้าจะให้ดีแท้ วัฒนธรรมไทยน่าจะพัฒนาวิถีชาวบ้านขึ้นไปอยู่ในระดับประถมมรรคแห่งโมกขมรรค ไม่ควรติดอยู่แค่สัคคมรรค)

วัฒนธรรมประเพณีไทย ที่สืบมาถึงปัจจุบัน ถ้ามองให้ดี ก็จะเห็นระบบที่แยกเป็นสองด้านสองส่วนนี้ ซึ่งเห็นได้ในประเพณีการทำบุญต่างๆ ด้วย อย่างในเรื่องการทำบุญของมฆมาณพ ที่ได้เล่าไปแล้ว

ในวัฒนธรรมประเพณีไทย เรามีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นเรื่องฝ่าย**โมกขมรรค** จึงขอนำการเทศน์เรื่องมฆมาณพ ที่เป็นฝ่าย**สัคคมรรค** มาวางเทียบให้ดู ดังนี้

เทศน์มหาชาติ ว่าด้วยการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นวิถีแห่งโพธิญาณที่จะลุถึงนิพพาน ยกเป็นเรื่องของอุดมคติ ซึ่งถือกันว่าพึงพยายามรักษาไว้ให้เห็นความสำคัญอย่างสูง ในแง่ของชาวบ้าน เนื้อหาสาระของเทศนา เป็นเรื่องที่จะพึงดู รู้เข้าใจ และได้ชื่นชมบูชา แล้วจะได้ยกระดับการปฏิบัติของตน เช่นบอกตัวเองว่าถึงขนาดนั้น ท่านยังเสียสละได้ ของเราแค่นี้ทำไมจะสละไม่ได้

เทศน์เรื่องวัตรบท ๗ ของพระอินทร์ ว่าด้วยการทำบุญของมฆมาณพกับพวก เป็นวิถีแห่งบุญกิริยาของชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไป ผู้อยู่ท่ามกลางโลกธรรม ยังตื่นเต้นกับเรื่องเทวฤทธิ์ อิทธานุภาพ และมุ่งหวังความสุขความสวยสดงดงามความเจริญของสวรรค์ ในแง่ของชาวบ้าน เนื้อหาสาระของเทศนา เป็นเรื่องของตัวอย่างที่ตนเองจะพึงทำพึงปฏิบัติ

ขอทำความเข้าใจไว้ก่อนว่า การเทศน์เรื่องวัตรบท ๗ หรือเรื่องมฆมาณพ ได้เป็นเรื่องที่เลือนรางลงไปนานแล้ว ยังค้นหาหลักฐานไม่พบว่าได้เคยมีความสำคัญถึงขั้นที่จัดกันเป็นประเพณีเด่นชัดอย่างเทศน์มหาชาติ หรือไม่ (เวลานี้ก็เห็นกันได้ว่า แม้แต่ประเพณีมีเทศน์มหาชาติเอง ก็เลือนรางลงไปเรื่อยๆ) การนำมาวางเทียบไว้นี้ ให้ถือเพียงเป็นการแสดงตัวอย่าง โดยมีหลักการเป็นฐานอ้างอิง

(ข้อที่ว่าการเทศน์เรื่องวัตรบท ๗/เรื่องมฆมาณพ เคยมีความสำคัญถึงขั้นมีการจัดเป็นประเพณีหรือไม่นี้ ผู้มีฉันทะน่าจะสืบค้นกันให้ชัดต่อไป)

รู้กันชัดอยู่แล้วว่า การทำบุญเป็นการปฏิบัติธรรมหลักใหญ่ของชาวบ้าน ซึ่งได้เข้ามาเป็นเนื้อหาสาระส่วนสำคัญของวัฒนธรรม พร้อมทั้งเป็นหลักการที่ผูกโยงชีวิตไว้ให้ถึงกันกับธรรมชาติ ไม่ให้เบียดเบียนกันและไม่แปลกแยกจากกัน แต่เวลานี้คนส่วนใหญ่ขาดความรู้เข้าใจ และจำนวนมากเข้าใจผิดเพี้ยนจนถึงกับปฏิบัติผิดพลาดในเรื่องการทำบุญนั้น

ดังนั้น จึงควรชวนกันฟื้นความรู้ความเข้าใจในเรื่องการทำบุญ ให้ประชาชนคนทั่วไปให้ชาวบ้านปฏิบัติได้ถูกต้อง อันจะช่วยให้วัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญปรับตัวเข้าในวิถีที่เต็มสาระตามหลักธรรม และเกิดเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมสมตามที่ควรจะมุ่งหมาย

ในที่นี้ ได้เน้นจุดเริ่มที่การทำบุญขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นการพัฒนาชีวิตพัฒนาชุมชนของชาวบ้านนั้นเอง ในการเป็นอยู่อย่างดีงาม ที่เกื้อกูลทั้งแก่กันและแก่นิเวศอันรมณีย์ อย่างที่พวกบุญกรกลุ่มมฆมาณพได้ร่วมสมานฉันท์พร้อมใจกันทำ ซึ่งเป็นไปตามหลักในพุทธคาถาง่ายๆ ว่าคนทำบุญสรรค์สร้างให้เกิดมีพฤกษาทั้งป่าสวน กับแหล่งน้ำทั้งกินใช้ได้อุดม มีทางคมนาคมที่เรียบคล่องสะดวกสะอาดปลอดภัย พร้อมทั้งที่อยู่ที่อาศัยรองรับชีวิตกิจการงานให้มั่นใจว่าจะดำรงอยู่ได้และดำเนินไปด้วยดี

ทำการได้แค่นี้ก็เป็นการสร้างทางสวรรค์ ตามคติสัคคมรรคของชาวบ้านแล้ว ชุมชนในถิ่นอาศัยที่พัฒนาได้อย่างนี้ ก็เข้าขั้นจะเป็นสวรรค์ในระดับหนึ่งแล้ว เป็นสวรรค์ทันเห็น ไม่ต้องรอข้างหน้า แต่ใช้คำตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เดินทางสวรรค์” จะเหมาะดี จะได้ไม่มัวเพลินว่าเสร็จแค่นี้ละ เราไม่ต้องทำอะไรอีก แล้วก็ประมาท แต่พอบอกว่าเดินทางสวรรค์ อยู่ในงานที่ยังมีการสร้างสรรค์ ก็จะได้ขยันต่อไป

หมู่บ้านอยู่กันดี มีวัดไว้เติมธรรม พระอวยธรรม ชาวบ้านอวยทาน ข้ามกันดารไปตามกัน

อย่างไรก็ดี แม้จะมีน้ำใจงามทำบุญบำเพ็ญประโยชน์มากมายอย่างพวกมฆมาณพ ความหมายต่อชีวิตก็ยังเป็นการพัฒนาที่เน้นในระดับกายภาวนา และศีลภาวนา ซึ่งยังไม่พอ

ควรก้าวต่อไปในการพัฒนาระดับจิตและปัญญา ซึ่งในระบบบุญกิริยาของคฤหัสถ์ เรียกรวมว่า "**ภาวนา**" แต่ก็คือ จิตตภาวนา (***พัฒนาจิตใจ***) กับ ปัญญาภาวนา (***พัฒนาปัญญา***) นั่นเอง

ตามปกติหรือโดยทั่วไปนั้น การศึกษาพัฒนาควรได้อาศัยครูอาจารย์ ผู้มีความรู้มีประสบการณ์ ที่จะแนะนำให้ความรู้ความเข้าใจ ที่จะได้สดับฟัง เป็นกัลยาณมิตรที่มีโอกาสใกล้ชิดได้ปรึกษา พระสงฆ์เป็นผู้มีวิถีชีวิตที่มุ่งไปในการพัฒนาจิตปัญญา และเป็นที่หวังเป็นที่นับถือของสังคมว่า เป็นผู้ที่พร้อม และเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์ เป็นกัลยาณมิตรอย่างนี้

พร้อมกันนั้น พระสงฆ์ซึ่งมีวิถีชีวิตที่อุทิศให้แก่การพัฒนาจิตปัญญา ดำรงรักษาสืบทอดธรรม ส่งต่อประทีปธรรม แสดงธรรมให้ธรรมแก่ชาวโลก โดยช่วยนำช่วยแนะผู้อื่นในการพัฒนาทุกด้านของภาวนา ก็เว้นการแสวงหาสะสมวัตถุ ไม่หวังสุขที่พึ่งพาเสพอามิส

เมื่อพระสงฆ์อาศัยวัตถุเพียงเล็กน้อยที่จำเป็นต่อชีวิต แต่มีธรรมมีปัญญาที่จะแนะนำสั่งสอน การที่สังคมรู้เข้าใจกันในเรื่องนี้ได้ทำให้เกิดเป็นประเพณีที่พระสงฆ์ ซึ่งไม่สะสมเสพสามิสสุขนั้นจะอาศัยปัจจัยสี่พอที่จำเป็นต่อชีวิต จากการจัดถวายโดยคฤหัสถ์ชาวบ้าน ด้วยการเดินไปบิณฑบาต เป็นต้น พร้อมกับที่เหล่าชาวบ้านก็หวังจะได้สดับฟังธรรมเกื้อหนุนปัญญาจากพระสงฆ์

โดยนัยนี้ ในพระพุทธศาสนา ตามหลักแห่งพุทธพจน์ "อญฺโญญฺญนิสฺสิตา" จึงได้มีประเพณีความสัมพันธ์แบบอาศัยกัน ที่คฤหัสถ์จัดถวายอามิสทาน และพระสงฆ์อำนวยธรรมทาน ดังนี้

> ภิกษุทั้งหลาย เหล่าพวกพราหมณ์คหบดี (ชาวบ้าน) เป็นผู้มีอุปการะมากแก่พวกเธอ บำรุงเธอทั้งหลายด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และหยูกยาเครื่องรักษาผู้เจ็บไข้;
>
> แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เหล่าพราหมณ์คหบดีชาวบ้าน โดยแสดงธรรม อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามถึงสุดท้าย ประกาศการดำเนินชีวิตประเสริฐ พร้อมอรรถ พร้อมพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์คหบดีชาวบ้านเหล่านั้น;
>
> ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์ และบรรพชิต อาศัยซึ่งกันและกัน (ด้วยอามิสทาน และธรรมทาน) อยู่ประพฤติชีวิตประเสริฐนี้ เพื่อไถ่ถอนห้วงกิเลส ที่จะกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปโดยชอบ ดังว่าฉะนี้
>
> ผู้ครองเรือน (ชาวบ้าน) และผู้ไร้เรือน (พระสงฆ์) ทั้งสองฝ่าย "อญฺโญญฺญนิสฺสิตา" (อาศัยกันและกัน) ย่อมสัมฤทธิ์สัทธรรมที่ปลอดจากกิเลสผูกรัด อย่างยอดเยี่ยม
>
> บรรพชิตปรารถนาจากคฤหัสถ์ แค่จีวร บิณฑบาต หยูกยา ที่นั่งที่นอน พอเป็นเครื่องบรรเทาความข้องขัด
>
> ส่วนเหล่าผู้อยู่ครองเรือน เป็นคฤหัสถ์ อาศัยพระที่ปฏิบัติดีมีธรรม ศรัทธามุ่งต่อพระอรหันต์ เพ่งพินิจด้วยอริยปัญญา ประพฤติธรรมในพระศาสนานี้ ที่เป็นทางไปสุคติ เมื่อยังใคร่กาม มีความเพลิดเพลิน ก็บันเทิงในโลกของเทพ *(ขุ.ยิติ.๒๕/๒๘๗/๓๑๔)*

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเริ่มประกาศพระศาสนานั้น พระองค์และพระสงฆ์ มิได้มี "วิหาร" คือ**กุฎีที่อยู่อาศัย** แต่พักตาม**รุกขมูล** คือโคนไม้ ตลอดจนที่โล่งแจ้ง และลอมฟาง

เมื่อมีผู้เลื่อมใสด้วยศรัทธาซาบซึ้งใจในอากัปกิริยา และสมณกิจแห่งธรรมทาน อันแสดงถึงความเป็น ***ภาวิต ๔*** ด้าน ทั้งภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต และภาวิตปัญญา แล้วเข้ามาขอสร้างวิหารคือกุฎีถวาย พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์รับวิหารทาน มีกุฎีที่พักอาศัย จนได้กลายเป็นวัดวาอาราม และตรัสพุทธพจน์อนุโมทนาเป็นหลักไว้ ดังนี้ (ขอให้สังเกตคำ รมฺม – รมณีย์)

> อันที่อยู่อาศัย ย่อมป้องกัน หนาว ร้อน และสัตว์ร้าย นอกจากนั้นยังป้องกัน งู เหลือบ ยุง และฝนยามยะเยือก อนึ่ง ลมแรง และแดดกล้า เกิดมีมา ก็กันได้
>
> การสร้างที่อยู่อาศัยถวาย (วิหารทาน/สร้างกุฎีสร้างวัด) แก่สงฆ์ เพื่อเป็นที่พำนัก เพื่อความสุข เพื่อฌาน และเพื่อวิปัสสนา พระพุทธะทั้งหลายสรรเสริญว่า เป็นทานอันเลิศ
>
> เพราะเหตุฉะนั้น บัณฑิตชน เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ที่แท้แก่ตน จึงควรสร้างที่พักอาศัยอันรมณีย์ และให้ภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูต เข้าอยู่อาศัย
>
> อนึ่ง พึงจัดถวาย ข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะ ด้วยจิตอันเลื่อมใสในพระภิกษุทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติตรงตามพระธรรมวินัย
>
> พระภิกษุเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมเครื่องบรรเทาสรรพทุกข์ ซึ่งเมื่อเขาเข้าใจชัดแล้ว หมดสิ้นกิเลสที่หมักหมมใจ ก็หายทุกข์ร้อน สงบเย็นได้ ตั้งแต่ในโลกนี้
>
> *(วินย.๗/๒๗๑/๑๒๑)*

เรื่องราวที่เล่ามา ช่วยให้เห็นบรรยากาศของ **ชีวิตและสังคมแบบพุทธิกะ** ซึ่งมีฐานอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็น**รมณีย์** อันเอื้อให้คนพัฒนาชีวิตด้วย **กายภาวนา** และพากันทำบุญกิริยาที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของชุมชน ที่คนพัฒนาการอยู่ร่วมกันด้วย **ศีลภาวนา**

ครั้นมีชุมชนดี มีสังคมมั่นคง ก็พัฒนาชีวิตยิ่งขึ้นไป ในทางจิตใจ และปัญญา ด้วย **จิตตภาวนา** และ **ปัญญาภาวนา**

เมื่อมีพระสงฆ์รู้ธรรมเป็น *กัลยาณมิตร* แนะนำให้ความกระจ่าง และตนเอง ***รู้จักมนสิการ*** ก็ก้าวหน้าไปในการพัฒนาชีวิตให้ครบ **ภาวนา** ทั้ง **๔** ลุถึงความจริง ความดี ความงาม ความสุขที่แท้จริง

~ ๓ ~

พัฒนาคน จนกว่าเป็นภาวิต ๔

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา

มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ เมื่อเทียบกับสัตว์อื่นจำนวนมาก มนุษย์ด้อยกว่าในด้านสัญชาตญาณ แต่มีความพิเศษในข้อที่เป็น "ทัมมะ" คือเป็นสัตว์ที่พึงฝึก ทั้งต้องฝึก และก็ฝึกได้ แถมฝึกตัวเองได้ และฝึกได้อย่างวิเศษ มนุษย์ที่ฝึกดีแล้ว คนที่ฝึก ศึกษา พัฒนาแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ เป็นผู้เลิศ สูงสุด

สัตว์อื่นจำพวกช้าง ม้า วัว ลิง สุนัขนั้น ฝึกได้บ้าง แต่ฝึกตัวเองแทบไม่ได้ ต้องให้คนฝึกให้ อย่างสุนัขนี้วิเศษกว่าคนด้านสัญชาตญาณ พร้อมด้วยอินทรีย์ ตา หู จมูก เป็นต้น อันเฉียบคมแสนไว ที่มนุษย์ไม่มีทางเทียบเทียมได้ แต่กลายเป็นว่าสุนัขนั้นต้องอาศัยมนุษย์ฝึกให้เก่งกาจนำมาใช้ทำงานเช่นค้นหาพิสูจน์สืบสวนตามล่าต่างๆ ตลอดจนช่วยชีวิตคน ช้าง ม้า ที่ตัวโต จนถึงลิง มนุษย์ก็เอามาฝึกใช้ทำงาน เช่นลากซุง เป็นพาหนะ จนถึงเล่นละครสัตว์

สรุปความง่ายๆ ด้วยคาถาว่า *(ขุ.ธ.๒๕/๓๓/๕๗)*

วรมสฺสตรา ทนฺตา อาชานียา จ สินฺธวา
กุญฺชรา จ มหานาคา อตฺตทนฺโต ตโต วรํ

อัสดร ม้าอาชาไนย และสินธพ ช้างพลาย ช้างหลวง
ที่เขาฝึกแล้ว เป็นสัตว์ชั้นเลิศ
แต่คนที่ฝึกตนแล้ว ประเสริฐกว่าสัตว์ที่เลิศเหล่านั้น

มนุษย์ที่เป็นสัตว์พิเศษ ซึ่งฝึกได้อย่างวิเศษนั้น ประเสริฐขึ้นมาได้ด้วยการฝึก ด้วยการศึกษา เมื่อมีชีวิตอยู่ให้ดีด้วยสัญชาตญาณไม่ได้ ไม่พอ ก็ต้องเรียนรู้และฝึกตัวให้อยู่ด้วยวินัย และให้มีปัญญาที่จะแก้ไขปัญหานำพาชีวิตของตนให้อยู่ดีมีความเจริญงอกงามไปได้

ถ้าไม่มีการเรียนรู้ ไม่ฝึก ไม่หัด ไร้การศึกษา คนก็จะเป็นเหมือนควายป่าตาบอด ที่เที่ยวระเหระหนไปแดนไพร อย่างที่ว่าไว้ในคาถานี้ *(ขุ.ชา.๒๗/๑๐๔๘/๒๒๔)*

โน เจ อสฺส สกา พุทฺธิ วินโย วา สุสิกฺขิโต
วเน อนฺธมหิโสว จเรยฺย พหุโก ชโน

ถ้าไม่มีปัญญาเป็นของตนที่จะรู้คิดพินิจเหตุผล
หรือไม่ได้ฝึกศึกษาวินัยไว้ให้ดี คนมากมายก็จะดำเนินชีวิต
เหมือนควายป่าตาบอดเที่ยวซัดเซไปในป่าดงพงไพร

ความที่ว่ามานี้บอกให้รู้ว่า ชีวิตของมนุษย์เป็นการศึกษา หรือการศึกษาเป็นชีวิตของมนุษย์ มนุษย์ต้องศึกษาตั้งเกิดมาลืมตาดูโลกให้รู้จักว่าอะไรเป็นอะไร และเรียนรู้ที่จะให้มีชีวิตเป็นอยู่ได้ ตั้งแต่หัดกิน หัดเดิน หัดพูด ไปจนถึงฝึกให้รู้จักทำอะไรๆ ได้

การศึกษาของมนุษย์นี้ มิใช่แค่จะให้มีชีวิตเป็นอยู่ได้เท่านั้น การศึกษาที่แท้จริงของมนุษย์ หมายถึงการที่มนุษย์นั้นฝึกฝนตนเองให้ชีวิตพัฒนาขึ้นไปในทุกด้านจนสมบูรณ์เต็มศักยภาพของความเป็นมนุษย์ จะพูดว่าให้เป็นคนที่สมบูรณ์ ก็พอฟังเป็นความหมายคร่าวๆ ไว้ได้ ก่อนจะทำความเข้าใจกันต่อไป

พูดรวมความไว้เป็นแนวความหมายว่า **ศึกษา** คือ ฝึก หัด เรียนให้รู้เข้าใจ ให้ทำได้ ให้ทำเป็น ฝึกฝนตนเองให้พัฒนายิ่งขึ้นไป

คนอื่น ตั้งแต่พ่อแม่ ครูอาจารย์ มาแนะนำสั่งสอน ก็คือมาช่วยให้คนนั้นศึกษา ให้เขาฝึกตนเองให้พัฒนาขึ้นไป จะพูดว่ามาเป็นกัลยาณมิตรที่ช่วยให้เขาศึกษา ก็ได้

ศึกษาครบทั่วทั้งตัวคน คือ ไตรสิกขา

ทีนี้ คำว่า "ศึกษา" ถือว่าเป็นคำแปลของคำหลักต้นเดิมคือ "**สิกขา**" และในการศึกษานั้น คนเรียนคนฝึกตัวเองใน ๓ ด้าน จึงใช้คำหลักนั้นว่า **ไตรสิกขา**

คนศึกษา ๓ ด้าน เป็นระบบไตรสิกขาอย่างไร?

เป็นธรรมชาติของมนุษย์ ที่ชีวิตของเขาดำเนินไปด้วยระบบการทำงานของกลไก ๓ ด้าน ที่ประสานพร้อมไปด้วยกัน คือ

๑. ด้านติดต่อสื่อสารทำการ กับสังคมมนุษย์ และบรรดาสิ่งแวดล้อม รวมทั้งปัจจัยสี่

ก) ด้วยการรับรู้ทางผัสสทวาร (เห็น ได้ยิน ดม ลิ้ม แตะต้อง)

ข) ด้วยพฤติกรรมทางกรรมทวาร (กายทำ วาจาพูด)

- เรียกสั้นๆ ว่า ***ด้านศีล***

๒. ด้านจิตใจ คือความรู้สึก ชอบ-ไม่ชอบ ดีใจ เสียใจ สุข-ทุกข์ ความดี-ความชั่ว เจตจำนง แรงจูงใจ และสภาพจิตต่างๆ

– เรียกสั้นๆ ว่า ***ด้านจิต*** *หรือ****สมาธิ***

๓. ด้านความรู้เข้าใจ รวมทั้งความเชื่อ ความฉลาด ความโง่เขลา ทัศนะ ทัศนคติ ค่านิยมต่างๆ

– พูดสั้นๆ ว่า ***ด้านปัญญา***

ในทุกขณะที่ชีวิตดำเนินไป กลไกทั้ง ๓ ด้านนี้ทำงานประสานสัมพันธ์กันไปตลอดเวลา การ**ศึกษา** คือ**สิกขา** ก็ฝึกฝนคุณภาพของตัวทำงานและการทำงานของกลไกเหล่านี้ในขณะที่ชีวิตดำเนินไปนั่นเอง

เป็นธรรมดาว่า ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ในคราวใดคราวหนึ่ง หรือในระดับในขั้นตอนต่างๆ การฝึกจะเน้นย้ำระดมแรงแข็งเข้มที่ด้านใดด้านหนึ่ง แต่ในเวลานั้นขณะนั้น กลไกด้านอื่นก็ทำงานของมันไป และพลอยได้รับผลของการฝึกการศึกษาด้านที่เน้นนั้นไปด้วย

เป็นอันว่า มีการศึกษา ๓ ด้าน (**ไตรสิกขา**) แยกตามระบบกลไกการทำงานที่เป็นการดำเนินชีวิตของคน อย่างที่ว่ามานี้ เรียกสั้นๆ ว่า

๑. ศีล คือ การฝึกพฤติกรรมในการเป็นอยู่ติดต่อเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์และสิ่งสรรพ์ ให้ดีงาม เกื้อกูล เป็นคุณประโยชน์ โดยเกิดบรรยากาศอันเอื้อให้จิตใจพัฒนา

๒. สมาธิ คือ การฝึกจิตใจให้ดีงามแจ่มใส มีความสุขเข้มแข็งมั่นคง ให้เป็นฐานที่ดีของการพัฒนาปัญญา

๓. ปัญญา คือ การฝึกปรือปัญญา ให้รู้เข้าใจ เข้าถึงความจริงของสิ่งสรรพ์ สามารถจัดทำดำเนินการให้สำเร็จ แก้ไขปัญหาดับทุกข์ภัย มีจิตใจเป็นอิสระ

อย่างที่ว่าแล้ว การศึกษา คือการที่คนฝึกฝนตนเองให้พัฒนาขึ้นไป ดังนั้น การศึกษา จึงทำให้คนพัฒนา เมื่อคนศึกษาคนก็พัฒนา

ในการศึกษานั้น คนเรียนคนฝึกตนใน ๓ ด้าน = **ศึกษา ๓** (**ไตรสิกขา**) ดังที่ว่าไปแล้ว

ทีนี้การศึกษา ๓ ด้านนั้น ทำให้คนพัฒนาใน ๔ แดน = **พัฒนา ๔** (**ภาวนา ๔**)

ทำไม**ศึกษา ๓** ด้าน จึง**พัฒนา ๔** แดน?

ไม่ต้องอธิบายมาก ขอให้ดูง่ายๆ ในไตรสิกขา ได้แยกให้เห็นแล้วว่า ในข้อที่ ๑ ***ด้านศีล*** มีการติดต่อสื่อสารสัมพันธ์ ๒ ทาง คือ

ก) ด้วยการรับรู้ทางผัสสทวาร (ดู ฟัง ดม ลิ้ม แตะต้อง)

ข) ด้วยพฤติกรรมทางกรรมทวาร (กายทำ วาจาพูด)

นี่คือบอกว่า การศึกษาด้านศีล ทำให้เกิดการพัฒนา ๒ แดน

ดังนั้น ในข้อที่ ๑ ***ด้านศีล*** นั้น

จึงยกเอา ก) เรื่องผัสสะการรับรู้ทางทวาร ๕ ที่เรียกรวมกันว่า เบญจทวารกาย แยกออกไปเป็นข้อแรกของการพัฒนา ๔ แดนนั้น เรียกว่า **กายภาวนา**

ต่อจากนั้น ข) เรื่องพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา ซึ่งเป็นด้านการแสดงออก ก็จึงเป็นการพัฒนาแดนที่ ๒ เรียกว่า **ศีลภาวนา**

มีคำถามแทรกเข้ามาอีกว่า ทำไมไม่แยกอย่างนี้ตั้งแต่ในสิกขา ให้เป็นสิกขา ๔ จะได้เหมือนกันตั้งแต่ต้น

ก็มาเฉลยกันหน่อย ขอให้ย้อนกลับไปดูที่หลักการเดิม ***สิกขา*** คือการศึกษา เป็นการฝึกเป็นการเรียนรู้ ที่เป็นปฏิบัติการจริงของชีวิตในเวลาหรือในขณะนั้นๆ ส่วน***ภาวนา*** เป็นการดูผลของปฏิบัติการนั้น เพื่อจะวัดว่าได้แค่ไหน หรือบอกผลที่ต้องการให้รู้เข้าใจเพื่อจะมุ่งหมายไว้ นี่คือ ***สิกขา*** ต้องว่าไปตามที่มันเป็นไปจริงของมัน แต่***ภาวนา*** เราจัดเอาตามที่เราจะดูให้ง่ายให้ชัดของเรา

ทีนี้มาดู***สิกขา*** บอกแล้วแต่ต้นว่า ชีวิตของเรานี้มี ๓ ด้าน คือ ด้านติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก ด้านจิตใจ และด้านปัญญา โดยที่ว่าทั้ง ๓ ด้านนี้ ทำงานประสานไปด้วยกัน แยกขาดจากกันไม่ได้

ขอทบทวนว่า ในเวลาติดต่อสัมพันธ์แสดงออกหรือทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ต้องมีความตั้งใจ เริ่มต้นออกมาจากจิตใจ และทำไปตามปัญญา ทำได้เท่าที่ว่ามีปัญญารู้แค่ไหน

บอกแล้วว่า พฤติกรรมการติดต่อสัมพันธ์นั้นมี ๒ ด้าน คือ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางเบญจทวาร เช่น กิน เสพ บริโภค ดู ฟัง ชมรายการต่างๆ ฯลฯ ด้านหนึ่ง กับพฤติกรรมกายวาจาในการสัมพันธ์ปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อม ที่เน้นทางสังคม เช่น คุยกับเพื่อน เล่นกีฬา จูงคนแก่ข้ามถนน ถามปัญหากะคุณครู ฯลฯ

ทีนี้ พฤติกรรมนั้น ในขณะหนึ่งๆ เราทำได้แสดงได้ทีละพฤติกรรมเดียว ทีละอย่างทีละเจตนา แต่ในพฤติกรรมติดต่อสัมพันธ์อันเดียวนั้น ต้องมีจิตใจ มีปัญญาทำงานด้วย เพราะฉะนั้นในปฏิบัติการจริงของการศึกษา ที่เป็นการฝึกในไตรสิกขานี้ ต้องว่าไปตามสภาวะที่เป็นอยู่จริงนั้น คือเป็นกระบวนการฝึกหัดเรียนรู้ที่แท้ ซึ่งเป็นการประสานกัน ๓ ด้าน ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา จึงมีทีละ ๓ เท่านั้น มันไม่เป็น ๔ ไปได้ โดยที่ว่าด้านพฤติกรรมการสื่อสารสัมพันธ์นั้น ในครั้งหนึ่งขณะหนึ่ง มีอันใดอันหนึ่ง จะเป็นด้านเบญจทวาร หรือด้านกายวาจา ก็อันหนึ่งอันเดียว

ด้วยเหตุนี้ ในไตรสิกขาที่เป็นปฏิบัติการในกระบวนการฝึกจริงๆ ซึ่งต้องว่าไปตามความเป็นจริงของธรรมชาติ การฝึกศึกษาจึงมีแค่ ๓ คือ ***หนึ่ง*** พฤติกรรมการสื่อสารสัมพันธ์อันใดอันหนึ่ง จะเป็นพฤติกรรมทางสังคมด้วยกายหรือวาจา หรือสื่อสารสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วยเบญจทวาร ก็อันใดอันหนึ่ง แต่ในขณะนั้น ก็จะ ***สอง*** มีจิตใจด้วย และ ***สาม*** มีปัญญาด้วย เพราะฉะนั้น ในแต่ละครั้งแห่งการฝึกในชีวิตจริง จึงมี ๓ เท่านั้น คือเป็นไตรสิกขา

เป็นอันว่า ในสิกขานั้น ต้องรวมทั้งเรื่องของกรรมทวารและผัสสทวาร ทั้งสองด้าน มาไว้ในศีล เป็นข้อเดียวกัน สิกขาจึงมีแค่ ๓

ส่วนภาวนา เป็นเรื่องของการแสดงผลดูผลวัดผล ในตอนนี้ยิ่งจำแนกแยกแยะให้ดูง่ายเห็นชัดได้เท่าไร ก็ยิ่งดี หลักภาวนาก็จึงแยกชัดเป็น ๔

ในที่นี้ บอกแค่เป็นหัวข้อไว้ก่อนว่า การศึกษาเรียนรู้ฝึกตนของคนนั้น ดำเนินไปเป็นกระบวนการที่จะทำให้เกิดการพัฒนา ๔ แดน ที่เรียกว่า "**ภาวนา ๔**" คือ

๑. กายภาวนา (พัฒนากาย)

คือ พัฒนาเบญจทวารกาย ในการสื่อสารสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

๒. ศีลภาวนา (พัฒนาศีล)

คือ พัฒนาพฤติกรรมในการอยู่ร่วมโลกร่วมสังคม

๓. จิตตภาวนา (พัฒนาจิตใจ)

คือ พัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง ดีงาม มีความสุข

๔. ปัญญาภาวนา (พัฒนาปัญญา)

คือ พัฒนาปัญญา ให้เข้าถึงความจริง หลุดพ้น เป็นอิสระ

การพัฒนาของต่างคน ดำเนินไปในสภาพชีวิต ในสิ่งแวดล้อม ในสถานการณ์ที่แตกต่างหลากหลาย ปฏิบัติการในการพัฒนาของต่างคนจึงไม่เหมือนกัน

(ที่ว่าพัฒนาคนนั้น เป็นสำนวนพูดรวบรัด จะให้ถูกตามความหมายที่แท้ ก็พูดว่า คนฝึกตนให้พัฒนา)

ดังที่ท่านใช้ **ภาวนา ๔** นั้น เป็นเครื่องตรวจสอบและวัดผลการปฏิบัติของการศึกษาทั้งหมด ซึ่งจะอธิบายพอได้สาระ

ขอทำความเข้าใจไว้ด้วยว่า ในที่นี้ เอา **ภาวนา ๔** มาตั้งเป็นหลัก ในฐานเป็นแดนดูผลที่หมาย ที่มองเห็นได้ง่ายๆ ทั่วๆ โดยมองดูการศึกษา ที่เป็นปฏิบัติการของ**ไตรสิกขา**พร้อมไปในนั้นด้วย

พัฒนาการทางกาย มิใช่ดูแค่ร่างกายแข็งแรงเติบโต

๑. กายภาวนา (**พัฒนา**กาย) หมายถึง พัฒนา*เบญจทวารกาย* แปลว่า พัฒนาตัวคนซึ่งเป็นที่รวมของ "**ผัสสทวาร**" คือช่องทางรับรู้ ๕ ประตู (จักขุทวาร ฯลฯ กายทวาร, = ตา หู จมูก ลิ้น กายสัมผัส) ให้ใช้ช่องทางเหล่านั้นติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลกแห่งสิ่งแวดล้อมอย่างได้ผลดี ให้เกิดความเจริญงอกงามที่เป็นฐานเป็นต้นทางของการพัฒนาชีวิตในด้านอื่นๆ ทั้งหมด

บรรดาสัตว์ที่เก่งกาจในโลก ก็ด้วยอินทรีย์ที่เหนือกัน ไม่ใช่แค่มีร่างกายใหญ่มีกำลังมากอย่างเดียว อย่างสัตว์เล็กๆ เช่น มด แมลงวัน ที่มีจมูกไวยิ่งต่อกลิ่น นกอินทรีย์ เหยี่ยว แร้ง ที่มองเห็นทั้งไวและแสนไกล สุนัขที่คมไวไกลแม่นยำ ทั้งจมูก หู และตา

แม้ในหมู่มนุษย์ ในทุกการงานอาชีพ อย่างแพทย์ นักรบ นักกีฬา ที่พัฒนากายนั้น ก็มิใช่แค่ให้แข็งแรงใหญ่โต แต่ต้องฝึกเบญจทวาร พัฒนาอินทรียวิสัย ให้อินทรีย์ ๕ รับรู้ได้ถนัด จัดเจน คล่อง ไว ละเอียด เฉียบคม แม่นยำ ชำนาญยิ่งขึ้นๆ ขยายวิสัยของอินทรีย์ออกไป จึงจะไปดีได้

แต่แค่นั้นยังไม่พอ บางทีรับรู้แล้วตกเป็นทาสของสิ่งที่รับรู้ หรือเป็นทาสความรู้สึกของตัวเอง

ท่านจึงให้พัฒนาเบญจทวารกายนี้ด้วย**อินทรียสังวร** คือ ฝึกให้รู้จักใช้อินทรีย์ ดู ฟัง สูดดม ลิ้มรส สัมผัสจับต้อง โดยไม่ติดอยู่แค่รู้สึกยินดี-ยินร้าย ชอบใจ-ไม่ชอบใจ ได้แค่เพลิดเพลิน ติด หลง มัวเมา หรือขัดเคือง ขุ่นมัว แต่ ดู ฟัง... อย่างมีสติ ได้เรียนรู้ ได้ปัญญา และเพิ่มพูนกุศลธรรม เช่น เกิดความสดชื่น เบิกบาน สงบใจ มีความสุข เกิดความรักด้วยเมตตา มีไมตรี อยากช่วยเหลือกัน เกิดฉันทะ ใฝ่รู้ อยากทำการสร้างสรรค์

คนนี้ควรจะฝึกอินทรีย์กันตั้งแต่เล็กแต่น้อย คุณพ่อคุณแม่ไม่ใช่ให้ลูกใช้ตาหูอยู่แค่กับการกินเสพกามวัตถุ คิดแต่ว่าจะเอานั่นไม่เอานี่ ได้นั่น ไม่ได้นี่ อยู่แค่ดีใจ เสียใจ ไม่เป็นทางของการพัฒนาใดๆ แต่ควรให้เด็กได้ใช้อินทรีย์ที่ช่วยเปิดใจให้สดชื่นแจ่มใสปลอดโปร่งโล่งกว้างได้ความรู้ เช่น พาลูกน้อยไปในที่แจ้ง ชี้ให้เขาดูนกที่บินในท้องฟ้า เด็กได้ดูนก ดูฟ้า มองเห็นโล่งไกลเลยไปเห็นป่าเห็นเขา นอกจากสดชื่นรื่นรมย์ใจแล้ว เด็กก็ได้พัฒนาคุณภาพจิตที่มีเมตตารักสัตว์เล็กสัตว์น้อย และได้พบได้เห็นสิ่งแปลกตาน่าอัศจรรย์ใจ เขาอาจถามว่า ทำไมฟ้าเป็นสีน้ำเงิน แม่น้ำนี้ไหลไปถึงที่ไหน บนภูเขานั่นทำไมไม่มีต้นไม้ ฯลฯ อย่างนี้เด็กก็ได้ผัสสะการรับรู้แบบที่ใจรื่นรมย์ชื่นชมรมณีย์ มีความสุข พร้อมไปกับการได้เรียนรู้สิ่งที่น่าสนใจในโลก และได้พัฒนาความใฝ่รู้ที่จะก้าวไปในการศึกษา

นอกจากไปหาสิ่งแวดล้อมรมณีย์ในโลกของธรรมชาติแล้ว ก็รู้จักจัดสรรวัดวาอารามถิ่นฐานบ้านเรือนให้เป็นที่รื่นรมย์ ดังธรรมเนียมการทำกิจวัตรของพระสงฆ์ในการกวาดลานวัดไม่ให้รกด้วยใบไม้ร่วงหล่น ตลอดจนขยะเศษของที่คนทิ้ง อยู่ในถิ่นอาศัยสิ่งแวดล้อมที่ชื่นกายชูใจ

ในชุมชนที่งามสง่า ทุกคนร่วมกันดูแลรักษา ตั้งแต่พื้นดินผืนน้ำ ถนนหนทาง หมู่ไม้ ขึ้นไปจนถึงแผ่นฟ้า ให้สะอาด เรียบร้อย งดงาม สงบ ร่มรื่น เป็นรมณีย์ ที่ชื่นกายชูใจ ให้ได้ยลได้ยินสัมผัสแล้ว โน้มนำใจให้น้อมไปในกุศลธรรม เช่น สดชื่น ผ่องใส สงบ อ่อนโยน เป็นที่โอบอ้อมอันเอื้อต่อการอยู่ดี โดยมีการพัฒนาชีวิตจิตใจ และปัญญาให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

การพัฒนาในข้อแรกคือ**กายภาวนา**นี้ จับที่เจตนาในการปฏิบัติจัดการและการมีท่าทีต่อสิ่งที่ผ่านการรับรู้เข้ามา หรือเข้ามาถึงการสัมผัสรับรู้

พูดสั้นๆ ว่า ในภาครับ เช่น เมื่อกินเสพอาหาร ก็กินเสพรับรสด้วยความรู้เข้าใจเท่าทัน มุ่งให้ได้คุณค่าที่แท้จริงแก่ชีวิต ที่จะช่วยให้ร่างกายอยู่ในสุขภาวะ มีกำลังที่จะทำกิจหน้าที่ทำความดีงามสร้างสรรค์ โดยมีมัตตัญญุตา กินแค่พอดี ไม่ติดหลงมัวเมา ไม่อยู่แค่หารสชาติหรือกินเสพเกินประมาณ จนเป็นการทำร้ายตนเอง

รวมความว่า กินเสพใช้สอยบริโภควัตถุอย่างเข้าถึงคุณค่าที่แท้ของมัน ให้เกิดประโยชน์สมความมุ่งหมายที่รู้ได้ด้วยปัญญา อย่างนี้เป็นเรื่องของ**กายภาวนา**

แต่ถ้าเป็นการไปหาไปเอาไปจัดการให้ได้มาเพื่อจะได้กินได้เสพอย่างที่ตนอยากได้หรือให้สมดังปรารถนา อันนั้นอยู่ในภาคใช้กายวาจาทำกรรมทำการ พ้นจากข้อกายภาวนา ไปอยู่ในข้อที่ ๒ ที่เป็นเรื่องของการพัฒนาในขั้น**ศีลภาวนา**

อีกตัวอย่างหนึ่ง เมื่อฟังคำสอน คำพูดจาบอกเล่าสนทนา แม้กระทั่งเสียงเพลงเสียงดนตรี ถ้าได้ยิน และรับฟังอย่างมีสติแล้วได้เรียนรู้ ได้ปัญญา หรือเกิดกุศลธรรม เช่น เกิดความเห็นอกเห็นใจ เข้าใจเพื่อนมนุษย์ เกิดความรัก อยากช่วยเหลือ หรือได้คติในการดำเนินชีวิต ก็เป็น**กายภาวนา**

ท่านเล่าไว้หลายแห่งในคัมภีร์ต่างๆ พระภิกษุเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านบ้าง เดินทางไกลผ่านไปบนหนทางบ้าง ได้ยินเสียงสาวเสียงชาวบ้านร้องเพลงต่างๆ ทำให้พิจารณาเห็นความจริงของชีวิต หลายท่านบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์จากการได้ยินเสียงเพลง นี่ก็อยู่ในเขตของ**กายภาวนา**

แต่ถ้ามีข่าวว่าจะมีวงดนตรีมาจัดแสดงที่นั่นๆ ภิกษุอยากฟังดนตรี เดินทางไปดูไปฟัง อย่างนี้เลยเขตของอินทรียสังวรในกายภาวนานี้แล้ว กลายเป็นกรรมผิดที่จะแก้ไขในข้อที่ ๒ คือ **ศีลภาวนา**

ท่านที่มี***อินทรียภาวนา*** พัฒนาด้านนี้เจริญไปได้จนถึงขั้นว่า จะมองเห็นความงามในสิ่งที่ไม่งาม ก็ได้ จะเห็นความไม่งามในสิ่งที่งาม ก็ได้ (ขั้นพระอรหันต์) ในที่นี้ยังไม่อธิบาย

กายภาวนา ที่พัฒนาเบญจทวารกาย โดยฝึก**อินทรียสังวร** พูดง่ายๆ ว่า รู้จักใช้อินทรีย์ ในการรับรู้ ดู ฟัง เป็นต้น ไปจนถึง **ปัจจัยบริโภค** คือการเสพบริโภคต่างๆ ให้กินเป็น เสพพอดี มีความรู้ประมาณในการบริโภคนี้ เป็นภาวนา คือการพัฒนาขั้นแรกก็จริง แต่เป็นขั้นพื้นฐานที่สำคัญยิ่ง[๑]

สำหรับชาวบ้าน ประชาชนคนทั่วไป ควรเอาใจใส่เน้นภาวนาคือการพัฒนาขั้นนี้ให้มาก เพราะนอกจากทำให้มนุษย์มีโลกธรรมชาติที่งดงามรื่นรมย์น่าชื่นชมแล้ว ตัวมนุษย์เองก็อยู่ดีมีสุข ดำเนินชีวิตเป็น ตั้งแต่รู้จักกินใช้บริโภควัตถุ เป็นต้นไป เป็นการศึกษาพื้นฐาน ในการเริ่มต้นพัฒนามนุษย์

นี่คือที่พูดว่า "**การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกินอยู่-ดูฟังเป็น**" หรือย้ำ ๒ ชั้นว่า "การศึกษาเริ่มต้น คนเริ่มพัฒนา เมื่อกินอยู่-ดูฟังเป็น"

พูดสั้นๆ เอาไว้ทำความเข้าใจกันข้างหน้าว่า รับรู้ โดยไม่ติดอยู่แค่ตัณหา แต่เดินหน้าไปกับฉันทะ

เมื่อมีการพัฒนาในขั้นกายภาวนานี้เป็นฐานแล้ว จึงจะก้าวไปในการพัฒนาข้อต่อๆ ไปได้ดี

---

[๑] ในเวลาฝึก คือในไตรสิกขา การใช้อินทรีย์นี้ รวมอยู่ในศีล เป็น อินทรียสังวรศีล และปัจจยปฏิเสวนศีล (ปัจจยสันนิสิตศีล หรือ ปัจจยบริโภคศีล/ปัจจัยบริโภคศีล ก็เรียก)

พัฒนาการทางสังคม
แสดงออกด้วยการใช้กาย-วาจา ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์

๒. ศีลภาวนา (พัฒนาศีล) แปลตามนิยม แม้จะไม่ครอบคลุมว่า พัฒนาความประพฤติ โดยเน้นพฤติกรรมในการอยู่ร่วมสังคม รวมทั้งอาชีวะคือการหาเลี้ยงชีพ ไม่ให้ไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูลกัน

ศีลภาวนา ต่างจากกายภาวนา ตรงที่ว่า *กายภาวนา* เป็นการพัฒนาที่ "**ผัสสทวาร**" คือช่องทางรับรู้ ๕ อย่าง ที่เรียกว่า อินทรีย์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส ซึ่งเป็น <u>ภาคเสพ</u>

ส่วน *ศีลภาวนา* เป็นการพัฒนาที่ "**กรรมทวาร**" คือช่องทางทำกรรม ๒ ทาง ได้แก่ กายทวาร (ทางกาย) อันเป็นช่องทางทำ ***กายกรรม*** เช่น ฆ่าหรือช่วยชีวิตสัตว์ ลักของเขาหรือให้ทาน และ วจีทวาร (ทางวาจา) อันเป็นช่องทางทำ***วจีกรรม*** เช่น พูดเท็จหรือพูดจริง พูดคำหยาบคายหรือกล่าวคำสุภาพอ่อนหวาน ฯลฯ ซึ่งพูดรวมๆ ว่าเป็น <u>ภาคแสดง</u> (ภาคทำกรรม)

การพัฒนาในศีลภาวนานี้ จับที่เจตนาในการปฏิบัติจัดการและแสดงออกต่อตัวรับการกระทำหรือถูกกระทำข้างนอก ซึ่งเป็นเรื่องของการทำกรรม โดยคุ้นกันมากในด้านละหรืองดเว้น (ด้านลบ) เช่น ใน***ศีล ๕*** (ชื่อแท้ว่า "สิกขาบท ๕") ที่ว่า เว้นปาณาติบาต เว้นอทินนาทาน เว้นกาเมสุมิจฉาจาร เว้นมุสาวาท และเว้นสุราเมรัย ทั้งนี้ เพราะเป็นการแก้ไขและคุ้มครองขั้นพื้นฐานของสังคม

แต่ในด้านเกื้อกูลหนุนเสริม แม้จะไม่พูดถึงบ่อยนัก ก็ควรตระหนักว่าสำคัญมากสำหรับการพัฒนาคนในขั้นนี้ โดยเฉพาะที่เด่น คือ ***สังคหวัตถุ ๔*** อันมี **ทาน** (การให้ แจกจ่าย แบ่งปัน) **ปิยวาจา** (พูดด้วยใจรัก) **อัตถจริยา** (บำเพ็ญประโยชน์) **สมานัตตตา** (มีตัวเสมอสมาน เช่น ร่วมงานร่วมการ ร่วมสุขร่วมทุกข์)

[ในหลัก ***บุญกิริยาวัตถุ ๑๐*** ก็มีศีลด้านบวกที่น่าสนใจ เฉพาะอย่างยิ่ง **ไวยาวัจจะ** คือการขวนขวายช่วยเหลือรับใช้ บริการด้วยน้ำใจ]

ดังที่กล่าวมา *กายภาวนา* เป็นการพัฒนาด้านรับรู้เสพเสวยเกี่ยวข้องกับโลกของสิ่งแวดล้อม หรือสิ่งสรรพ์ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตัวทั่วทั้งหมด โดยเน้นหรือเด่นที่ธรรมชาติ ไม่ว่าชีวโลก อวกาศโลก หรือสังขารโลก ที่จะรับรู้ เรียนรู้ และเสพ ให้มีผลเป็นคุณเป็นประโยชน์ และเป็นพื้นฐานที่เอื้อเกื้อหนุนแก่การพัฒนาในภาวนาข้ออื่นทั้งหมด จนถึงปัญญาที่หยั่งถึงเท่าทันสังขารโลก

ส่วน *ศีลภาวนา* เป็นการพัฒนาที่ชัดออกมาทางด้านสังคมในการสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ที่จะไม่ให้มีการเบียดเบียน การทำร้าย การข่มเหงรังแกกัน แต่ให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ให้สังคมให้ชุมชนกลุ่มคนอยู่กันดี มีระเบียบวินัย จึงมีการสั่งสอนเน้นย้ำกันมากมายจน *กายภาวนา* ถูกมองข้าม ถูกกลบ ลบเลือน หรือลืมไปเสีย

ศีลมากมาย อย่างเช่นศีล ๕ ของชาวบ้าน และปาติโมกขสังวรศีลของพระ เป็นเรื่องสามัญอย่างพิเศษ ที่พูดเฉพาะกันไว้ต่างหากมากมาย ในที่นี้ไม่ต้องอธิบาย จึงพูดถึงศีลภาวนาไว้เพียงสั้นๆ

ศีลกำกับอาชีวะให้เป็นแดนพัฒนาคนอย่างสำคัญ

อย่างไรก็ดี ศีลอย่างหนึ่งที่มักถูกมองข้ามไป ควรย้ำความสำคัญไว้ คือ **อาชีวะ** ได้แก่การเลี้ยงชีพ ตามความหมายที่ว่าเป็นความพยายามในการแสวงหาปัจจัยยังชีวิต ที่ว่าต้องให้สุจริตชอบธรรม เป็นสัมมาอาชีวะ หรือสัมมาชีพ

นอกจากทำการงานที่สุจริตแล้ว ความเพียรพยายามในการทำงานก็สำคัญมาก อาชีวะที่ดีทำให้คนพัฒนาชีวิตทุกด้าน

ในการเพียรพยายามทำงาน คนนอกจากพัฒนาทักษะในงานแล้ว จะได้พัฒนาทั้งการใช้กาย ใช้วาจา การทำงานร่วมกับคนอื่น การอยู่ร่วมในสังคม พัฒนาจิตใจ ทั้งความมีฉันทะ ขยันเข้มแข็ง อดทน ความสุขสดชื่นแจ่มใส มีปีติปราโมทย์ สติ สมาธิ ไปจนถึงได้พัฒนาปัญญา ในการจัดการ และแก้ไขปัญหา เป็นต้น

จุดที่สำคัญเป็นแกนของความพยายามที่เป็นอาชีวะ ก็คือแรงขับเคลื่อนใจคนในกระบวนการและระบบการทำงาน

โดยปกติ ตามธรรมดาของคน เขาเห็นอะไรไม่มีไม่เป็นอย่างที่พอใจหรือต้องการ เขาก็เกิดความ**อยากทำ** ให้มันมีมันดีมันเป็นอย่างที่ต้องการนั้น – ความอยากทำให้เกิดเป็นผลนี้ เรียกว่า "**ฉันทะ**"

ทีนี้ ในสังคมมนุษย์ที่เจริญขึ้นมา คนรู้จักจัดตั้งสมมติ (ความยอมรับตามตกลง, ข้อตกลงร่วมกัน)

ขณะที่บุคคลนั้นๆ มิได้มีความต้องการให้อะไรเป็นอย่างไรๆ และก็จึงไม่มีความอยากทำให้เป็นผลอย่างนั้นๆ แต่อีกคนหนึ่งหรือพวกหนึ่งต้องการผลอย่างนั้น โดยจะไม่ทำเอง แล้วก็มาบอกมาชวนเขา ตกลงกับเขาว่า ถ้าเขาทำงานที่จะให้เกิดเป็นผลอย่างนั้นสำเร็จ จะให้เงินจำนวนเท่านั้นๆ เป็นค่าตอบแทน เป็นค่าจ้าง หรือเป็นรางวัลแก่เขา ถ้าเขาตกลงตามนั้น ก็คือเขารับจ้าง แล้วเขาก็ทำงานที่จะทำผลที่ผู้จ้างต้องการนั้นให้สำเร็จ แล้วเขาก็ได้รับค่าตอบแทนค่าจ้างรางวัลนั้น นี่คือเป็นระบบเงื่อนไข

ในกรณีนี้ เมื่อเขาตกลงว่าจะทำแล้ว ถ้าในใจเขาเกิดมีความรักงานนั้นอยากทำมันให้สำเร็จ คือเกิดมี "**ฉันทะ**" ขึ้นมา ก็แล้วไป

แต่ในกรณีมากมาย ไม่เป็นอย่างนั้น คือ เมื่อเขาตกลงจะทำงานนั้น เขาไม่มีฉันทะไม่มีความรักความอยากจะทำงานนั้นเลย แต่เขาตกลงจะทำเพราะอยากได้ค่าจ้างรางวัลค่าตอบแทน – ความ**อยากได้อยากเอา**ค่าจ้างรางวัลตอบแทน นี้ เรียกว่า "**ตัณหา**"

ในกรณีอย่างนี้ **ตัณหา** (โลภะ) ความอยากได้อยากเอาค่าจ้างรางวัลค่าตอบแทน เป็นเงื่อนไขที่บังคับให้เขาต้องทำงานนั้น ทั้งที่เขาไม่ได้มี**ฉันทะ**อยากจะทำมัน เขาก็จำเป็นจำใจต้องทำ พูดสั้นๆ ว่า เขาอยากได้เงิน ไม่ใช่เขาอยากทำงาน

เมื่อจำเป็นจำใจทำ เขาก็ไม่เต็มใจทำ ไม่ตั้งใจทำให้ดี ในใจของตัวเขาเองก็ไม่ดีไม่มีความสุข และเมื่อไม่เต็มใจทำไม่ตั้งใจทำงานให้สำเร็จอย่างดีอย่างเลิศ งานการเรื่องที่ทำสิ่งที่ผลิตก็ไม่เต็มคุณภาพ บกพร่องเสียหาย เขาหาทางหาช่องที่จะได้ โดยไม่ต้องทำ ทำน้อยๆ ย่อหย่อน เขาอาจจะทำงานอืดอาดยืดยาดหลบเลี่ยงอ้างเหตุที่ไม่เป็นจริง หลอกลวงผู้จ้าง ตลอดจนทำการทุจริตต่างๆ รวมแล้วก็เป็นการเสียศีลเสียสัมมาชีพ

ในระบบเงื่อนไขของสมมติในสังคมอย่างนี้ จึงต้องตั้งกฎเกณฑ์กติกากฎหมายต่างๆ ตลอดจนจัดระบบการบังคับควบคุมขึ้นมา จนซับซ้อนและสิ้นเปลืองมากมาย แล้วก็ยังเสี่ยงที่อาจจะกลายเป็นระบบ “บาทสิ้น เสือตาย”

อาชีวะในสังคมปัจจุบันนี้ ทุกคนจะต้องเอาใจใส่ช่วยกันพัฒนา โดยเฉพาะแก้ไขจุดอ่อนข้อด้อยของระบบเงื่อนไข ซึ่งเสี่ยงต่อการเกิดมีสภาพ “งานก็ด้อยผล คนก็เป็นทุกข์” แล้วก็เสียศีลบกพร่องในสัมมาชีพพร้อมไปในตัว

สาเหตุของปัญหา อยู่ที่**ตัณหา**ขึ้นมาใหญ่เป็นตัวนำ ให้เงื่อนไขกำหนดคน และบังคับคนให้จำใจฝืนใจทำ นี่คือ อย่างที่ว่าแล้ว คนอยากได้ค่าจ้างรางวัล ทั้งที่ไม่ได้อยากทำงาน ก็จำใจต้องทำงาน

ทางแก้ปัญหาสู่การสร้างสรรค์ อยู่ที่**ฉันทะ**ขึ้นมาใหญ่เป็นตัวนำ ให้คนพอใจใฝ่รักเห็นคุณค่าแห่งผลสำเร็จของงาน จึงเต็มใจอยากทำงานให้สำเร็จอย่างดีที่สุด โดยมองเห็นเงินค่าจ้างรางวัลเป็นทรัพย์เครื่องอิ่มใจอุ่นใจ (วิตตะ) ว่ามีหลักประกันชีวิตแห่งการทำงานนั้น ที่จะเป็นอยู่ดีอย่างมั่นคงได้ในปัจจุบันและสืบต่อไป

ต้องมีการศึกษาที่จะให้คนพัฒนามี**ฉันทะ**ขึ้นมา ที่จะให้เขาอยากทำงานให้สำเร็จอย่างดี โดยรู้เท่าทันค่าจ้างรางวัลเงินเดือนผลตอบแทนที่เป็นเครื่องอิ่มใจอุ่นใจให้มั่นใจในความมั่นคงของชีวิต ที่จะทำงานอันเป็นความดีงามได้อย่างเต็มที่ โดยรู้เท่าทันระบบเงื่อนไขที่ว่านั้น ว่าเป็นเพียงเรื่องของสมมติ ในสังคมของมนุษย์ที่เจริญขึ้นมา มีปัญญาตกลงจัดแต่งระบบของมนุษย์ซ้อนขึ้นมาบนธรรมดาของธรรมชาติ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ที่มุ่งหมาย

เป็นอันว่า คนที่พัฒนาแล้ว อยู่อย่างรู้เท่าทัน ไม่หลงไปตามสมมติ เข้าใจความสัมพันธ์ของตน ทั้งกับงาน และกับเงิน

ไม่ตกเป็นทาสของ***ตัณหา*** ที่ทำงานแค่พอเป็นเงื่อนไขให้ได้เงิน

เขาไม่กังวลกับเงินซึ่งมีแน่ตามเงื่อนไข ได้แต่มุ่งมั่น***ฉันทะ*** ทำงานให้ดีเลิศ

เมื่อสามารถพัฒนาคนขึ้นมาให้มีฉันทะพร้อมด้วยปัญญาอย่างที่ว่านี้ คนก็มีความเต็มใจตั้งใจทำงานให้สำเร็จอย่างดี ตัวคนผู้ทำงานก็มีใจสดชื่นแจ่มใสเบิกบาน ฝึกตนฝึกทักษะเต็มที่ แถมทำงานด้วยความสุข มีสุขภาพจิตดี เรียกว่า “งานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข”

ทีนี้ เมื่อทำงานที่ดีอย่างจริงจังตั้งใจโดยเต็มใจอย่างนี้ ความประพฤติก็เป็นสุจริต ตัวเขาเองก็พัฒนาทั้งทางกายทางวาจา และพัฒนาคุณสมบัตินานาในจิตใจ จนถึงปัญญา อย่างที่ว่ามาแล้ว ความสัมพันธ์กับผู้ร่วมงานและคนข้างเคียงก็เป็นไปด้วยดีในไมตรี งานที่ทำสำเร็จออกมา ก็เป็นชั้นเลิศอย่างดี ออกผลรวมมาพาให้ชุมชนจนถึงสังคมเจริญงอกงามมั่นคงมีความสงบสุขยั่งยืนนาน

ที่ว่ามาทั้งหมดนี้ ก็คือภาวะของความมีศีลในอาชีพ ที่เรียกเป็นหลักการว่าสัมมาอาชีวะ

พัฒนาการทางจิตใจ ดูได้ ๓ ด้าน ข้อสำคัญให้มีจิตดี เป็นที่พัฒนาปัญญา

๓. จิตตภาวนา (พัฒนาจิตใจ) มีความหมายกว้างๆ คลุมๆ ว่า พัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสติ มีสมาธิ เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตากรุณา และสดชื่น เบิกบาน ผ่องใส มีความสุข

จิตตภาวนานี้ เป็นการพัฒนาที่ มโนทวาร ซึ่งเป็นจุดรวมที่บรรจบของ "**ทวาร**" ทั้ง ๒ ชุด (ผัสสทวาร และกรรมทวาร) ซึ่งเป็นที่ทำงานของภาวนา ๒ ข้อก่อนที่พูดมาแล้ว คือ **กายภาวนา** และ**ศีลภาวนา**

ขอทวนว่า ใน **กายภาวนา** เราพัฒนาการใช้ "**ผัสสทวาร**" **๕** คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายสัมผัส (จักขุทวาร โสต~ ฆาน~ ชิวหา~ และ กายทวาร) ด้วยวิธีฝึกชื่อว่า "**อินทรียสังวร**" คือรู้จักใช้อินทรีย์ ได้แก่ ตา หู ฯลฯ นั้น ดู ฟัง อย่างมีสติ ในจิตที่สมดุล ไม่เอียงไปทั้งทางชอบใจ-ไม่ชอบใจ แต่อยู่กับปัญญา ที่พาให้เรียนรู้ ได้กุศลธรรม คิดสร้างสรรค์

ต่อมา ใน **ศีลภาวนา** เราพัฒนาการใช้ "**กรรมทวาร**" **๒** คือ ก) **กายทวาร** (ทางกาย – ช่องทางทำ*กายกรรม*) ให้ละเว้น***กายกรรม*** ชั่วที่เบียดเบียน เช่น ฆ่าฟันทำร้าย ลักขโมย หันไปทำ***กายกรรม*** ดีที่เกื้อกูล เช่น ช่วยเหลือ เสียสละ แบ่งปัน บำเพ็ญประโยชน์ และ ข) **วจีทวาร** (ทางวาจา - ช่องทางทำ*วจีกรรม*) ให้ละเว้น***วจีกรรม*** ชั่วที่เบียดเบียน เช่น พูดเท็จ โกหก หลอกลวง ส่อเสียด ยุยง พูดหยาบคาย ว่าร้าย ข่มขู่ คุกคาม พูดเพ้อเจ้อ หันไปทำ***วจีกรรม*** ดีที่เกื้อกูล เช่น พูดจริง พูดจาสุภาพอ่อนหวาน พูดคำสมานสามัคคี พูดจามีเหตุผล เหมาะควรแก่กาล พูดถ้อยคำที่เป็นประโยชน์

ที่จริงนั้น "**ผัสสทวาร**" มี ๖ แต่ในข้อ ๑ **กายภาวนา** จบแค่ "**ผัสสทวาร**" ที่ ๕ เพราะ "**ผัสสทวาร**" ที่ ๖ มาอยู่ในข้อ ๓ คือ **จิตตภาวนา** นี้ ได้แก่ มโนทวาร

ที่จริงอีกเช่นกัน **กรรมทวาร** มี ๓ แต่ในข้อ ๒ **ศีลภาวนา** จบแค่ **กรรมทวาร** ที่ ๒ เพราะ**กรรมทวาร** ที่ ๓ มาอยู่ในข้อ ๓ คือ **จิตตภาวนา** นี้ ได้แก่ มโนทวาร อีกเหมือนกัน

ดูอีกที ครบทั้ง ๒ ชุด เทียบกัน

"**ผัสสทวาร ๖**": จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร มโนทวาร

"**กรรมทวาร ๓**": กายทวาร วจีทวาร มโนทวาร

มโนทวาร พูดง่ายๆ ว่า "ใจ" เป็นที่บรรจบของ "**ทวาร**" ทั้ง ๒ ชุดนั้น คือ

ในชุดแรก คือ "**ผัสสทวาร**" ที่เป็นภาครับ/ภาคเสพ มโนทวาร อยู่สุดท้ายปลายทาง เมื่อรับรู้ทางตา ก็ตาม ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายสัมผัส ก็ตาม ข้อมูล สิ่งที่รับรู้ ก็ไปลง ไปรวมรู้ ที่ มโนทวาร (แม้แต่ในขณะที่กำลังรับรู้ การเลือกที่จะรับ-ไม่รับ การมีท่าทีอย่างไร จะปฏิบัติ จัดการ เอาอย่างไร กับสิ่งที่รับรู้นั้น ก็เป็นการทำงานที่มโนทวาร คือที่ใจในชุดหลัง เป็น***มโนกรรม*** ออกไปจากใจ)

ในชุดหลัง คือ "**กรรมทวาร**" ที่เป็นภาคแสดง ซึ่งทำงานโดยเป็นช่องทางทำกรรมนั้น มโนทวาร มีชื่อเป็นข้อสุดท้าย แต่ที่จริงเป็นตัวเริ่มงาน

ที่มโนทวารนี้ คนทำ***มโนกรรม***/กรรมทางใจ คือคิด แล้วทำตามที่คิด โดยใช้กายทวาร ทำการต่างๆ ด้วยกาย หรือแสดงออกทางร่างกาย ยืน เดิน ว่ายน้ำ ทุบ ตี อุ้ม กอด แย่งเอา ยกให้ ฯลฯ เรียกรวมว่า***กายกรรม***/กรรมทางกาย หรือใช้วจีทวาร ทำการด้วยวาจา หรือแสดงออกทางวาจา พูดดี พูดร้าย พูดจริง พูดเท็จ ฯลฯ เรียกรวมว่า**วจีกรรม**/กรรมทางวาจา

รวมเป็นการทำกรรม ๓ (ทำ-***กายกรรม*** พูด-***วจีกรรม*** คิด-***มโนกรรม***) ทาง "**กรรมทวาร ๓**" คือ กายทวาร วจีทวาร และ มโนทวาร ดังที่ว่าแล้ว แต่ตัวการริเริ่ม ตัวการ แกนงาน อยู่ที่ มโนทวาร

พึงสังเกตว่า ดังได้บอกข้างต้น ในภาครับ ทางจักขุ โสตะ ฯลฯ คือทางตา ทางหู ฯลฯ นั้น แม้จะรับรู้ด้วยตา ด้วยหู เป็นต้นเหล่านั้น แต่การที่จะเลือกรับข้อมูล/สิ่งเร้า/อารมณ์ อันใดหรือไม่ จะมีท่าทีอย่างไร จะเอาอย่างไร จะจัดการข้อมูลนั้นอย่างไร ทั้งหมดนี้เป็นการทำงานที่มโนทวาร คือที่ใจ

ดังนั้น ในภาครับ "**ผัสสทวาร**" **๕** อย่างแรก จึงทำหน้าที่แค่เป็นทางรับรู้เท่านั้น ไม่มีการทำกรรมที่ทวารเหล่านั้น เช่นไม่มีกรรมทางตา แต่กรรมที่ทำในการรับรู้นั้น ทำที่ใจ ที่มโนทวาร เป็น***มโนกรรม*** มีแค่***มโนกรรม***

เป็นอันว่า มโนทวาร นอกจากมีอยู่ในทวารทั้ง ๒ ชุด คือ ทั้งใน "**ผัสสทวาร ๖**" และใน "**กรรมทวาร ๓**" แล้ว ยังเป็นที่ทำงานสำคัญที่สุด เป็นแกน เป็นศูนย์กลางการทำงานของทวารชุดนั้นๆ ด้วย

ยิ่งกว่านั้น ยังได้บอกข้างต้นว่า มโนทวารเป็นจุดรวมที่บรรจบของ "**ทวาร**" ทั้ง ๒ ชุด เชื่อมประสานการทำงานของทวารทั้ง ๒ ชุดให้ต่อกันเป็นระบบอันเดียว รวมเข้าเป็นวงจรเดียวกัน

ยกตัวอย่างง่ายๆ ตา หู รับรู้โดยเห็น ได้ยินแล้ว ข้อมูลไปที่มโนทวาร เกิดความรู้สึกว่าชอบใจ หรือไม่ชอบใจ แล้วที่มโนทวารนั้น มีการคิดเป็นมโนกรรม ที่จะทำการตอบสนอง ด้วยการใช้กายทวาร ทำ***กายกรรม*** หรือใช้วจีทวารทำ***วจีกรรม*** ต่อตัวเร้านั้นๆ ในทางบวกหรือในทางลบ ตามความต้องการที่คิดและสั่งด้วย***มโนกรรม*** ออกมาทางมโนทวาร

แล้วทีนี้ บางทีต้องการข้อมูลใหม่หรือข้อมูลเพิ่มเติมบางอย่างจาก "**ผัสสทวาร**" ***มโนกรรม***ทางมโนทวาร ก็ให้ "**ผัสสทวาร**" เช่น ตา หู รับรู้ข้อมูลใหม่หรือข้อมูลเพิ่มเติมนั้นๆ เพื่อนำไปใช้คิดการด้วย***มโนกรรม*** แล้วแสดงออก ปฏิบัติ จัดการด้วย***กายกรรม*** ทางกายทวาร และหรือด้วย***วจีกรรม*** ทางวจีทวาร ฯลฯ

เป็นอันว่า ทั้ง "**ผัสสทวาร**" และ "**กรรมทวาร**" ประสานเชื่อมต่อส่งต่องานที่มโนทวาร สืบเนื่องเป็นระบบ เป็นกระบวนการเป็นวงจรเดียวกัน

ทีนี้ ที่มโนทวาร นั้น ตัวการที่เป็นเจ้าของเรื่อง เป็นตัวรับรู้รวบรวมข้อมูลเป็นต้น เป็นเจ้าของความต้องการ และเอาข้อมูลมาใช้ เลือกสรร ปฏิบัติ จัดการ สนองความต้องการ โดยทำ***มโนกรรม*** คือการคิด ที่เป็นต้นทางต่อไปสู่การทำ***กายกรรม*** และ***วจีกรรม*** รวมทั้งใช้ "**ผัสสทวาร**" สนองความต้องการของตัว สภาวะที่เป็นตัวการนั้นเรียกว่า "**จิต/จิตต์**"

ในการใช้พูดกันตามปกติ หรือในภาษาสามัญ "**จิต/จิตต์**" อย่างที่เราพูดว่าจิตใจ เป็นคำพูดรวมๆ หมายถึงสภาวะที่รู้ที่คิดพร้อมทั้งคุณสมบัติ องค์ประกอบ อาการเป็นไป ระบบและกระบวนการทำงานทั้งหมดของมัน

ขอย้ำความสำคัญที่พูดไปแล้วว่า จิตใช้มโนทวาร เป็นช่องทางทำมโนกรรม และไม่เพียงคิดอยู่ในมโนทวารเท่านั้น ยังใช้ "**ผัสสทวาร**" ทั้ง ๕ สนอง***มโนกรรม***ของมันด้วย และเมื่อริเริ่ม***มโนกรรม***ขึ้นแล้ว ก็ขยายงานประสานต่อกับ***กายกรรม*** ทางกายทวาร และ***วจีกรรม*** ทางวจีทวาร ด้วย

บรรดาคุณสมบัติและองค์ประกอบที่มากมายของจิตใจนั้น ในที่นี้ควรรู้จักตัวที่สำคัญยิ่งไว้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาจิตใจสัก ๒-๓ อย่าง

ตัวแรกคือ ***เจตนา*** ได้แก่ ความตั้งใจ หรือเจตจำนง ที่มุ่งว่าจะเอาอะไร จะทำอะไรอย่างไร จะให้เป็นอย่างไร ฯลฯ มันสำคัญนัก เพราะเป็นตัวทำกรรม ที่เกิดเป็น***มโนกรรม*** แล้วก็***วจีกรรม*** และ***กายกรรม*** ทุกอย่าง เราจะให้กรรมเหล่านั้นร้ายหรือดีอย่างไร ก็จัดการที่เจตนานี่เอง แม้กระทั่งตัดสินคนได้ ด้วยเจตนาของเขา

ทีนี้ ***เจตนา*** ที่เป็นตัวก่อการเป็นกรรมขึ้นมานั้น ก็โดยที่ว่ามันเป็นเจ้าการที่เลือกตัดสินใจ แล้วก็เป็นผู้นำ เป็นหัวหน้ากระบวนพาตัวประกอบทั้งหมดมุ่งไปทำการนั้นๆ และในการนี้ มันจะเอาอย่างไร จะเลือกทางไหนอย่างใด จะทำการดีหรือทำการร้าย เป็นกรรมดีหรือเป็นกรรมชั่ว ก็อยู่ที่ว่ามันเข้าข้างหรือตกอยู่ใต้อิทธิพลของคุณสมบัติอันไหนพวกไหน พวกร้ายหรือพวกดี ที่มีอยู่มากมายในจิตใจนั้นเอง

ตัวอย่างสำคัญ ถ้าเจตนามั่วสุมอยู่กับโลภะ กับโทสะ กับโมหะ ตกอยู่ใต้อิทธิพลของตัวร้ายพวกนี้ เจตนาก็ก่อการร้าย ทำกรรมชั่ว แต่ถ้าเจตนาเลือกอยู่กับเมตตากรุณา อยู่กับความมีใจเผื่อแผ่สละให้ (จาคะ) อยู่กับปัญญา มันก็พาไปทำกรรมดีงาม ที่ฉลาด ที่สร้างสรรค์เป็นประโยชน์

ตรงนี้แหละคือเหตุผลสำคัญที่ทำให้ต้องมีการพัฒนาจิตใจ คือ **จิตตภาวนา** นี้ โดยฝึกหัดจัดการพัฒนาคุณสมบัติที่ดีงามเป็นคุณประโยชน์ขึ้นมา และทำให้เข้มข้นแข็งแรง พร้อมกับลดละกำจัดกิเลสโทษทั้งหลาย ตั้งต้นแต่ โลภะ โทสะ โมหะ หรือ ตัณหา (ความอยากเอาอยากได้ให้แก่ตัว) มานะ (ความอยากให้ตัวเป็นใหญ่กดข่มผู้อื่น) ทิฐิ (ความติดตังถือรั้นเอาแต่ความเห็นความเชื่อของตัว) ฯลฯ จนถึงโกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่หวงแหนกีดกัน) ให้เบาบางหมดหายไป

จิตใจที่พัฒนาขึ้นในจิตตภาวนานี้ เมื่อกิเลสโทษลดน้อยลงไป และมีคุณสมบัติเพิ่มพูนขึ้น จะปรากฏคุณลักษณะ ๓ ด้าน ชัดเจนมากขึ้นๆ คือ

ด้านหนึ่ง มีความเจริญงอกงามในคุณธรรม เช่น ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ เมตตา กรุณา จาคะ (คุณภาพจิต)

อีกด้านหนึ่ง ก็มีความเข้มแข็ง มั่นคง อยู่ตัว จิตแน่ว ใจนิ่ง ก้าวแน่วไปในกุศลธรรม ไม่ถดถอย ไม่วอกแวก ไม่หวั่นไหว (สมรรถภาพจิต)

และ*อีกด้านหนึ่ง* มีความสงบ ความเบิกบาน เอิบอิ่ม สดชื่น ผ่องใส เป็นสุข (สุขภาพจิต)

สมาธิสำคัญไฉน จึงเรียกชื่อเป็นตัวแทนของการพัฒนาจิตใจ

ทีนี้ก็มาถึงจุดสำคัญ ในการพัฒนาคุณสมบัติความดีงามในจิตใจ ที่มีมากมายนั้น มีคุณสมบัติตัวเอกที่จะต้องพัฒนาขึ้นมาเป็นหลัก เป็นแกน เป็นที่ตั้ง ให้แก่คุณสมบัติอื่นทั้งหมด คุณสมบัตินี้เรียกว่า “สมาธิ”

สมาธิ แปลกันว่า ความตั้งมั่น คือภาวะที่จิตอยู่ตัว มั่นแน่ว ไม่มีอะไรรบกวนให้ฟุ้งซ่าน วุ่นวาย หรือทำให้ขุ่นมัวได้ เป็นตัวของมันเอง อยู่กับงาน กับเรื่องที่จะทำการ หรืออยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ ได้ที่ โดยพร้อมที่จะใช้งานได้ดีที่สุด ดังที่พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า จิตนั้นเป็น "**กัมมนีย์**" (ควรแก่งาน, เหมาะที่จะใช้การ) เฉพาะอย่างยิ่งงานของปัญญา

จิตที่เป็นสมาธินั้น สงบ นิ่ง อยู่ตัว ได้ที่ เหมือนน้ำในที่เก็บกักหรือภาชนะ ที่ไม่มีอะไรรบกวน ไม่มีใครเขย่าหรือกระแทกกระทุ่มกระทั้นสั่นไหว ไม่กระเพื่อม เป็นจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พลุ่งพล่าน ไม่กระวนกระวาย มีความสุขอยู่ในตัวเอง

จิตเป็นสมาธิ ซึ่งสงบ นิ่ง อยู่ตัวนั้น เหมือนน้ำที่เมื่อสงบนิ่ง ก็จะใส เพราะเศษผงฝุ่นสิ่งปะปนที่เปะปะเลื่อนลอยไหลขึ้นลงเคว้งคว้างบังทางโน้นบังทางนี้ ตกตะกอนลงนอนก้นหมด ไม่มีอะไรกั้นบัง มีอะไรกีดในนั้น ก็มองเห็นได้ชัดเจน และเก็บกวาดกำจัดล้างได้ง่ายทีเดียวหมด

จิตที่เป็นสมาธิ แน่วอยู่แน่วไปกับสิ่งเดียวที่ต้องการ จะมีกำลังแรง เหมือนสายธารกระแสน้ำที่ไหลไปทางเดียว ไม่แตกพร่า มีกำลังแรงมาก สามารถกำจัดหรือผ่านทะลุสิ่งกีดขวางไปได้หมด จึงเอาชนะสิ่งชั่วร้ายล่อเร้าได้สิ้น และทำการที่มุ่งหมายให้สำเร็จโดยไม่ยาก

ในงานลดละอกุศลธรรม ก่อเกิดพัฒนากุศลธรรม จนถึงปัญญาที่เป็นสุดยอดนั้น ***สมาธิ*** มีคุณสมบัติตัวเอกที่ร่วมช่วยงาน ๒ อย่าง คือ *วิริยะ* – ความเพียร (วีริย←วีร = แกล้วกล้าก้าวหน้าไปไม่ระย่อ, โดยมี*ฉันทะ* ช่วยเริ่มงานให้) และ *สติ* - ความระลึกนึกได้ ไม่เผลอ คุมใจไว้กับกิจ กุมจิตไว้ที่เป้าหมายไม่พลาด

เมื่อจิตมีคุณภาพควรแก่งานอย่างนี้ ก็พร้อมที่จะพัฒนาบรรดาคุณสมบัติในจิตใจขึ้นมาได้ จนถึงปัญญา

จิตตภาวนา เป็นการพัฒนาจิตใจ โดยพัฒนาสมาธิเป็นคุณสมบัติหลัก หรือเป็นแกนงานดังว่ามานี้ จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "สมถภาวนา" (***สมถะ***=ความสงบ เป็นไวพจน์คำหนึ่งของ ***สมาธิ***)

เมื่อพัฒนาจิตใจถูกต้อง โดยมีสมาธิที่พัฒนาขึ้นอย่างได้ผลจริง ก็จะมีคุณสมบัติ ๓ ด้าน ที่เรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่า คุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต พัฒนาขึ้นมาด้วย ดังได้กล่าวแล้ว

จิตตภาวนา นี้ แม้จะมีรายละเอียดอีกมาก แต่รวมแล้วก็มุ่งให้เป็นฐานของปัญญาภาวนา คือการพัฒนาปัญญา และในการก้าวสู่ปัญญานั้น มีธรรมบางอย่างที่ควรเน้น ซึ่งขอกล่าวไว้ที่นี่ คือ

ฉันทะ (ความพอใจ ความอยาก ความปรารถนา) เป็นธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง ดังพุทธพจน์ว่า "**ฉนฺทมูลกา...สพฺเพ ธมฺมา**" *(องฺ.ทสก. ๒๔/๕๘/๑๑๔)* แปลว่า ธรรมทั้งปวง มีฉันทะเป็นมูล หรือแปลให้เป็นไทยมากขึ้นว่า ธรรมทั้งปวง มีความต้องการเป็นต้นกำเนิด หรือว่ามีความอยากเป็นที่ตั้งต้น

แต่ก็ต้องทราบว่า ฉันทะนั้นมี ๒ อย่าง คือ

๑. ฉันทะที่เป็นอกุศล ซึ่งนิยมเรียกแยกออกไปว่า "**ตัณหา**"

๒. ฉันทะที่เป็นกุศล เป็นธรรมฉันทะ เรียกสั้นๆ ว่า "**ฉันทะ**"

พูดง่ายๆ จึงว่า

- ปวงธรรมฝ่ายร้ายฝ่ายอกุศล ตั้งต้นจาก**ตัณหา**
- ปวงธรรมฝ่ายดีฝ่ายกุศล ตั้งต้นจาก**ฉันทะ**

พูดให้ง่ายว่า

ตัณหา เป็น*ความอยากเพื่ออัตตา* (เพื่อตัวตนที่ยึดถือขึ้นมา) เกิดเป็นอยากได้ อยากเอา อยากเป็น...ให้แก่ตัวตนนั้น

ส่วน **ฉันทะ** เป็น*ความอยากเพื่อสภาวะ* ของสิ่งนั้นๆ ของคนสัตว์นั้นๆ คือ อยากให้สิ่งให้คนสัตว์นั้นๆ และอยากทำให้สิ่งให้คนสัตว์นั้นๆ เข้าถึงหรืออยู่ในสภาวะที่ดีงาม สมบูรณ์ หรือเต็มเปี่ยมเยี่ยมยอดของเขาของมันนั้นๆ (ไม่มีอัตตา/ตัวตน/ตัวกูเกี่ยวข้อง)

ดังเช่นในสภาพ "รมณีย์"

ผู้มีฉันทะ อย่างอริยชน เดินผ่านไป ได้เห็นดอกไม้งามสะพรั่งมีสีสันสดสวย ก็มีใจรื่นรมย์ชื่นชมอยากให้มันอยู่ดีงดงามเจริญยิ่งขึ้นไปจนเต็มสภาวะของมัน

ต่างจากคนที่มองด้วยตัณหา ซึ่งเห็นดอกไม้สวย ก็อยากได้แล้วก็เด็ด หรือถึงกับหักรานทำลายกิ่งไม้ต้นไม้ เพื่อเอาดอกไม้นั้นมาให้แก่ตัว

ในอรรถกถาบางแห่ง *(เช่น ม.อ.๑/๔๕)* พูดถึงความอยากในชื่อว่าความปรารถนา และบอกว่าความปรารถนา (ปตฺถนา) นั้นมี ๒ อย่าง คือ

๑. ตณฺหาปตฺถนา ความอยากที่เป็น**ตัณหา** คืออยากได้อยากเอาอยากให้ตัวยิ่งใหญ่เด่นโก้ อยากให้อะไรที่ตัวไม่ถูกใจพินาศวอดวาย

๒. ฉนฺทปตฺถนา ความอยากที่เป็น**ฉันทะ** คืออยากเห็นอยากทำให้คนให้สัตว์ให้สิ่งสรรพ์ดีงามหมดจดสดใสสุขสันต์ดีเลิศประเสริฐสมบูรณ์

ตัณหา พึงละโดยไม่ให้มันเกิดขึ้น

ส่วน **ฉันทะ** พึงละด้วยการทำให้สำเร็จตามที่ต้องการหรือตามที่อยากที่ปรารถนานั้น จึงแปลสั้นๆ ว่า "***ความอยากทำ** (ให้มันดีให้มันงามเต็มสภาวะของมัน)*"

เป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่ต้องแยกให้ได้ระหว่างความอยากที่เป็น**ตัณหา** กับความอยากที่เป็น**ฉันทะ** แล้วก็ตั้ง**ฉันทะ**ขึ้นมา เริ่มต้นพัฒนาไป จนกว่าปัญญาจะสมบูรณ์ ลุวิมุตติหลุดพ้นเป็นอิสระ โดยที่ว่าระหว่างนั้นก็พัฒนาคุณสมบัติทั้งหลาย เช่น ให้ฉันทะสำแดงออกมาเป็น เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา (ที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔) ตามควรแก่สถานการณ์นั้นๆ

ศรัทธา (บาลี: สทฺธา) เป็นตัวเชื่อมต่อกับปัจจัยภายนอก เฉพาะอย่างยิ่งกัลยาณมิตร โดยมีข้อกำกับว่าให้ประกอบด้วยปัญญา หรือมีการใช้ปัญญา และนำไปสู่**ปัญญา**

ธรรมชุดหนึ่งก็สำคัญนัก พระพุทธเจ้าตรัสบ่อยมาก มี ๕ ข้อ ใช้วัดผลหรือตรวจสอบการพัฒนา หรือที่เรียกคลุมๆ เป็นการปฏิบัติธรรม ว่าก้าวหน้าไปด้วยดีหรือไม่ ได้แก่สภาพจิตที่เกิดขึ้นตามกันจนถึงสมาธิ รวมเป็น ๕ อย่าง ได้แก่

ปราโมทย์ – ร่าเริง สดชื่น เบิกบาน แจ่มใส ใจโปร่งโล่ง
ปีติ – อิ่มใจ ปลื้มใจ
ปัสสัทธิ – ผ่อนคลาย รื่นสบายกายใจ
สุข – ชื่นฉ่ำใจ
สมาธิ – จิตมั่นแน่ว สงบอยู่ตัว ได้ที่

สมาธิ เป็นตัวปิดท้ายจิตตภาวนา ที่จะให้จิตพร้อมสำหรับการพัฒนาปัญญา

แต่เบื้องต้น ควรจับตัวแรกไว้ให้ได้ คือ ***ปราโมทย์*** ซึ่งควรจะให้เกิดขึ้นเรื่อยๆ บ่อยๆ เสมอๆ จนกระทั่งให้มีอยู่ประจำเป็นพื้นใจทีเดียว จะพาให้ก้าวหน้าในภาวนา/การพัฒนาได้อย่างดี ดังพุทธดำรัสว่า “ตโต ปาโมชฺชพหุโล ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสติ” (แต่นั้น เธอผู้มากด้วยปราโมทย์ จักทำทุกข์ให้จบสิ้น, *ขุ.ธ.๒๕/๓๕/๖๖*)

ปัญญามา ปัญหาหาย ทุกข์มลาย มีสุขในอิสรภาพ

๔. ปัญญาภาวนา (พัฒนาปัญญา) ให้ความหมายอย่างกว้างๆ คลุมๆ ว่า คือการพัฒนาปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันโลกและชีวิต เห็นแจ้งชัดสรรพสังขารตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

ปัญญา เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งอยู่ในจิต แต่เป็นคุณสมบัติที่สำคัญยวดยิ่ง และมีลักษณะพิเศษยิ่งใหญ่ที่ต่างจากคุณสมบัติอย่างอื่นทั้งหมด มีระบบและกระบวนการพัฒนาที่แตกต่าง ต้องแยกออกมาตั้งเป็นข้อใหญ่ต่างหาก และเป็นส่วนยอดสุด

ปัญญาสำคัญแค่ไหน มีพุทธพจน์ว่า “ปญฺญุตฺตรา สพฺเพ ธมฺมา” (ธรรมทั้งปวง มีปัญญาเป็นยอดยิ่ง, *เช่น องฺ.ทสก.๒๔/๕๘/๑๑๔*)

ด้วยปัญญาจึงลุจุดหมายที่พุทธธรรมบอกให้ ถึงความหลุดพ้น เป็นอิสระ

คุณสมบัติอย่างอื่นของจิตแม้ที่สุดประณีต ก็ยังติดอยู่กับจิต ยังอยู่ในข้างของความรู้สึก เมื่อขาดปัญญา ไม่รู้ความจริง จิตจะเก่งดีมีคุณสมบัติอื่นแค่ไหน ก็อยู่แค่ระดับรู้สึก ชีวิตของตัวและโลกที่ตัวอยู่อาศัย เป็นไปต่างๆ ถ้าถูกใจ ก็ชอบใจ เป็นสุข ถ้าไม่ถูกใจ ก็ไม่ชอบใจ เป็นทุกข์ แล้วแต่มัน ขึ้นต่อมัน

แต่พอมีปัญญา รู้จักตัวเอง รู้จักโลก เข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายแล้ว ก็ปฏิบัติจัดการโลกและชีวิตได้ จัดปรับแก้ไขวางจิตของตัวให้เข้าที่ถูกทาง กระทั่งเป็นอิสระได้

ปัญญาเป็นตัวปลดปล่อย แก้ไข ทำให้หลุดพ้นเป็นอิสระเรื่อยขึ้นไปในทุกขั้น

ตั้งแต่ขั้น *กายภาวนา* ในระดับของการรับรู้ทางผัสสทวาร มองเห็น ได้ยิน ฯลฯ แล้ว ไม่ติดกับดักของความรู้สึกชอบใจ-ไม่ชอบใจ ปัญญาพาขึ้นเหนือความชอบใจ-ไม่ชอบใจไปเป็นการเรียนรู้ แก้ไขความรู้สึกขัดเคืองให้กลายเป็นความเข้าใจ สงสารเห็นใจได้ พบเรื่องร้าย มองเห็นมุมดี หรือแง่ที่จะใช้ประโยชน์

ต่อไป ในขั้น*ศีลภาวนา* เมื่อพฤติกรรมติดขัดติดตัน ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร พอปัญญาเกิดขึ้นมา ก็ปลดปล่อยพฤติกรรมให้มีทางออกที่จะเดินหน้า และทำอะไรๆ ได้สำเร็จ

แม้ในขั้น*จิตตภาวนา* จิตใจถูกบีบคั้นด้วยปัญหา หาทางออกไม่ได้ ถูกกดถูกอัดด้วยความทุกข์ แต่พอปัญญามา หรือปัญญาเกิดขึ้น ก็รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จับเหตุของทุกข์ได้ มองเห็นทางแก้ไข ปัญญามา ปัญหาก็หมด ทุกข์ก็หายไป หลุดพ้นไปได้ เป็นอิสระ มีความสุขที่แท้ในอิสรภาพ

ตัวจริงของพุทธธรรม อยู่ที่ปัญญา ที่พัฒนาขึ้นไปได้ จนเป็น "โพธิ" ที่มักเรียกกันยาวหน่อยว่าโพธิญาณ ซึ่งทำให้เป็นพุทธะ ผู้รู้ทั่วตลอดระบบจบกระบวนของอริยสัจทั้ง ๔

ปัญญาใช้จิตสมาธิเป็นที่ทำงาน โดยการเริ่มงานของสติ สติเป็นเหมือนมือที่จับที่ดึงเรื่องหรือสิ่งที่ประสงค์ไว้ให้ดวงตาคือปัญญาได้ตรวจพิจารณาดูเห็นให้รู้ชัดเจนตลอดทั่ว หรือคล้ายนายประตูที่กักที่กั้นหรือจับคนที่ผ่านจะเข้าผ่านจะออกไว้ ให้ปัญญาพินิจตรวจตราดูให้รู้แน่ชัดว่าใครเป็นใคร วินิจฉัยได้ว่าต้องจับไว้หรือปล่อยผ่านไปได้

ในการฝึกตนให้ปัญญาพัฒนาขึ้นไปนั้น ต้องรู้จักแยกได้แต่ต้น ระหว่าง ความรู้สึก ความคิดเห็น และความรู้

ความรู้สึกและความคิดเห็นเป็นเรื่องส่วนตัวของคนนั้นๆ ที่เกิดมีขึ้นมาโดยขึ้นต่อตัวเขา แต่ความรู้ขึ้นต่อความจริงของสิ่งหรือสภาวะ ที่มันเป็นของมันอย่างนั้นๆ ที่คนจะต้องรู้มันตามที่มันเป็น

คนพึงฝึกคิดเห็นไม่ให้ขึ้นต่อความรู้สึก แต่คิดให้สอดประสานไปกับการรู้ความจริง ให้เป็นการได้และใช้ประโยชน์ที่เป็นธรรมจากความรู้จริง

คนด้อยสัญชาตญาณ ความอยู่ดีเป็นเลิศได้ของเขาอยู่ที่ปัญญา ความรู้ที่พัฒนาขึ้นมา การพยายามเข้าถึงความรู้เป็นหน้าที่ของมนุษย์

โยนิโสมนสิการ "ทำในใจ/มนสิการโดยแยบคาย" เป็นเครื่องมือจัดแจงจิตใจ หรือเดินจิตในทางที่ช่วยให้ปัญญาทำงานได้ดีได้สำเร็จ เป็นปัจจัยภายในตัวนำที่ทำให้เกิดปัญญารู้เข้าใจถูกต้องมองเห็นทางออกทางแก้ไข และพาให้ไปถึงความรู้จริง

โยนิโสมนสิการ ใช้ได้ทุกสถานการณ์ ตั้งต้นแต่ผัสสทวารรับรู้ พบเรื่องร้าย ก็ทำให้เป็นเรื่องดี ปัญหายิ่งมา ปัญญาก็ยิ่งมี ในวิกฤตก็เห็นโอกาส ในวิบัติก็หาช่องวิวัฒน์ได้ ฟังเสียงร้องเพลงหรือเสียงร้องไห้ เลยได้เห็นธรรม ควรเน้นที่จะใช้ให้มาก

การพัฒนาปัญญาเป็นงานเป้าหมายใหญ่ มีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมมาก เมื่อเป็นการพัฒนาปัญญาที่จะให้รู้ชัดถึงความจริงตามสภาวะ บางทีแทนที่จะเรียกกว้างๆ ว่าปัญญาภาวนา ก็เรียกชื่อจำเพาะลงไปว่า "**วิปัสสนาภาวนา**" (***วิปัสสนา*** =ปัญญาเห็นแจ้ง เป็นไวพจน์หนึ่งของ ***ปัญญา*** หมายถึงปัญญาในระดับที่รู้ถึงสภาวะ)

ปัญญาเป็นตัวจริงของพระพุทธศาสนา ปัญญาภาวนาก็เป็นการพัฒนาในขั้นให้ถึงจุดหมายของพุทธธรรม ในที่นี้ มุ่งจะบอกพอให้รู้จักเป็นเค้า จึงเขียนเป็นบทแนะนำไว้เพียงนี้

จบ ๔ ภาวนา เป็นภาวิต ๔

การพัฒนา ๔ แดน เรียกว่า **ภาวนา ๔** สรุปไว้อีกครั้ง ดังนี้

๑. **กายภาวนา** พัฒนากาย คือ มีผัสสทวารกายที่ได้พัฒนา ให้รู้จักรับรู้เรียนรู้ กินใช้เสพบริโภคพอดีสมคุณค่า อยู่อย่างสร้างสรรค์เกื้อกูลในโลกของวัตถุและธรรมชาติ

๒. **ศีลภาวนา** พัฒนาศีล คือ รู้จักสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์อยู่อย่างสร้างสรรค์เกื้อกูลในโลกมนุษย์คือสังคม ที่มีบรรยากาศเอื้อให้จิตใจเจริญงอกงาม

๓. **จิตตภาวนา** พัฒนาจิต คือ มีจิตใจที่เจริญงอกงามในคุณธรรม มีความเข้มแข็งมั่นคง สงบสุขเบิกบานผ่องใส ให้เป็นฐานที่ดีของการพัฒนาปัญญา

๔. **ปัญญาภาวนา** พัฒนาปัญญา คือ มีปรีชารู้คิดเข้าใจ หยั่งเห็นความจริงของกฎธรรมดาแห่งความเปลี่ยนแปลงและระบบสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ที่จะให้เป็นอยู่อย่างมีสติไม่ประมาท สามารถใช้ปัญญาจัดทำดำเนินการทั้งหลาย แก้ไขปัญหาดับทุกข์ภัยสำเร็จ มีสุขเป็นอิสระแท้จริง

บุคคลที่พัฒนาจบครบ **๔ ภาวนา**[๑] ที่ว่ามานี้ เป็น **ภาวิต ๔** คือ

๑. **ภาวิตกาย**	(มีกายที่พัฒนาแล้ว	= มีกายภาวนา)
๒. **ภาวิตศีล**	(มีศีลที่พัฒนาแล้ว	= มีศีลภาวนา)
๓. **ภาวิตจิต**	(มีจิตใจที่พัฒนาแล้ว	= มีจิตตภาวนา)
๔. **ภาวิตปัญญา**	(มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว	= มีปัญญาภาวนา)

---

๑ พึงสังเกตว่า ในภาษาบาลี "**ภาวนา**" หมายถึงการพัฒนาคน ส่วน "**พัฒนา**" เป็นคำที่ใช้ในความหมายทั่วไป แม้แต่พูดว่ากองขยะพัฒนาใหญ่โตขึ้น

อธิบายความตามหลัก พอเป็นแนวความเข้าใจ ดังนี้

๑. **ภาวิตกาย** *มีกายที่พัฒนาแล้ว* (= มีกายภาวนา) คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือโลกแห่งวัตถุและธรรมชาติ ในทางสร้างสรรค์เกื้อกูลเป็นคุณเป็นประโยชน์ รู้จักชื่นชมรมณีย์ รู้จักใช้อินทรีย์รับรู้เรียนรู้ เช่น ดูเป็น ฟังเป็น กินเป็น ใช้เป็น บริโภคด้วยปัญญาที่รู้จักประมาณรู้พอดี ให้ปัจจัย ๔ จนถึงเทคโนโลยี ก่อเกิดผลดีตรงตามคุณค่า

๒. **ภาวิตศีล** *มีศีลที่พัฒนาแล้ว* (= มีศีลภาวนา) คือ มีพฤติกรรมกายวาจาสื่อสารสัมพันธ์ ในทางที่จะร่วมมือ ช่วยเหลือกัน และทำการในทางสร้างสรรค์และเสริมไมตรี ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนเวรภัย รักษาวินัย มีอาชีวะสุจริต เป็นกัลยาณมิตรของประชาชน ร่วมนำสังคมไปในทางแห่งความเจริญงอกงามมั่นคง ให้สังคมเป็นสภาพสัปปายะที่มีบรรยากาศอันเอื้อให้คนทั้งหลายมาสังสรรค์และทำกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาทั้งหลาย เฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาจิตใจและพัฒนาปัญญา

๓. **ภาวิตจิต** *มีจิตที่พัฒนาแล้ว* (= มีจิตตภาวนา) คือ มีจิตใจที่พัฒนาแล้ว อันพร้อมด้วยคุณภาพจิต มีคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา คารวะ สุภาพอ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น พร้อมด้วยสมรรถภาพจิต คือมีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง เพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และพร้อมด้วยสุขภาพจิต คือ มีปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ จิตใจร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เอิบอิ่ม เป็นสุข สงบ ผ่องใส เอื้อต่อการพัฒนาของปัญญา

๔. ภาวิตปัญญา *มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว* (= มีปัญญาภาวนา) คือรู้คิด รู้วิจัย รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา รู้จักจัดทำดำเนินการต่างๆ ด้วยปัญญา ที่มองดูรู้ถึงเหตุปัจจัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง โดยปราศจากอคติและแรงจูงใจแอบแฝง เป็นผู้ที่กิเลสครอบงำบัญชาไม่ได้ เป็นอยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิต เป็นอิสระ ไร้ทุกข์ มีความสุขที่แท้จริง

บุคคลที่เป็น***ภาวิต*** ครบ ๔ ด้านนี้[๑] เป็นผู้ที่พัฒนาแล้วอย่างแท้จริง ตนเองก็ไร้ทุกข์ หมดปัญหา เป็นสุขทุกเวลา และช่วยแก้ปัญหา พาคนอื่นให้มีความสุข เป็นแสงอำไพที่ทำโลกให้สดใส เป็นอริยะหรืออารยชนโดยสมบูรณ์

---

[๑] บุคคลที่เป็นภาวิต ครบ ๔ ด้านนี้ ก็คือพระอรหันต์ หรืออเสขะ; ตามที่รู้กันโดยนิยม ถือเกณฑ์วัดความเป็นอริยะ หรืออารยชน จัดแยกเป็น ๔ ขั้น คือ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ตามลำดับที่ละสังโยชน์ได้ เท่านั้นข้อเท่านี้ข้อ คือข้อนั้นข้อนี้ เมื่อละสังโยชน์หมดสิ้นทั้ง ๑๐ ข้อ ก็เป็นพระอรหันต์ ในที่นี้ จะไม่บอกว่าสังโยชน์ ๑๐ คืออันใดบ้าง แต่พูดสั้นๆ ว่า นั่นเป็นเกณฑ์สำหรับดูในแง่หมด ในที่นี้ พูดในแง่มี คือเป็น ภาวิต ๔ โดยมี ภาวนา ๔ ที่กล่าวมาแล้ว

ผนวก

~ ๑ ~

รมณีย์ ที่ ๓ มูล มาบรรจบ

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเป็นพระโพธิสัตว์เสด็จออกบรรพชาแสวงธรรม ทรงหาถิ่นสถานอันเหมาะที่จะทรงบำเพ็ญเพียร ในที่สุดทรงพบที่เหมาะเช่นนั้น ณ อุรุเวลาเสนานิคม บนฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา และได้ตรัสในวาระนั้นว่า "รมณีโย วต ภูมิภาโค" – "ผืนแผ่นดินถิ่นนี้ รมณีย์จริงหนอ" แล้วตกลงพระทัยประทับอยู่บำเพ็ญเพียรที่นั่นจนได้ตรัสรู้ ที่โพธิรุกขมูล ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา

คำว่า "รมณีย์" มีความหมายที่เป็นจุดบรรจบ ของสภาพที่หมดจดงดงามอุดมสมบูรณ์ของถิ่นสถานภูมิประเทศสิ่งแวดล้อม ข้างนอก กับภาวะสดชื่นรื่นรมย์เอิบอิ่มผ่องใสมีความสุข ข้างในจิตใจ

แม้ว่าข้างนอก ถิ่นที่อุดม แต่ในใจระทมติดใคร่นั่นนี่ขุ่นข้องหมองมัว ก็ไม่รมณีย์
ถึงแม้ข้างใน ใจใสสะอาด แต่ข้างนอกรุงรังรกน่ากลัวฝุ่นควันมืดมัว ก็ไม่รมณีย์

ใจที่สดชื่นรื่นรมย์ชื่นชมรมณีย์ ร่าเริงสดใสโล่งใจเบิกบานนั้น ก็คือ

- มี***ฉันทะ*** ความพอใจชื่นชมยินดีอยากให้เป็นให้มีสภาวะที่ดีงามเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ เป็นเหตุ
- มี***ปีติปราโมทย์*** ความอิ่มใจชื่นใจสดใสปลอดโปร่งโล่งเบาร่าเริงเบิกบาน เป็นผล

ฉันทะ (ธรรมฉันทะ) เป็น**มูล** คือเป็นที่มาต้นกำเนิดของธรรมดีทั้งปวง เช่น เมตตา กรุณา [ฉนฺทมูลกา...สพฺเพ ธมฺมา, *ขง.ทสก.๒๔/๕๘/๑๑๔*]

ปราโมทย์ ธรรมมีปราโมทย์เป็น**มูล** ๙: **ปราโมทย์**→ปิติ→ปัสสัทธิ→สุข→สมาธิ→ยถาภูตญาณทัศนะ→นิพพิทา→วิราคะ→**วิมุตติ** [นว ปามุชฺชมูลกา ธมฺมา, *ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๘๒/๑๒๕*]

ถือเอาโพธิรุกข**มูล** เป็นสัญลักษณ์ของ "**รมณีย์**" มีฉันท**มูล** มีปราโมชช**มูล** มาพร้อม นำไปสู่ผลที่หมายอันประเสริฐเลิศสูงสุด

มี ๓ มูลนี้ ดีแก่ชีวิตทั้งจิตและกาย ดีแก่โลก ทั้งโลกมนุษย์ และโลกธรรมชาติ อย่างไร ตั้งหลักนี้ไว้ให้เป็นที่สังเกต สุดแต่จะขยายความตามโอกาส

ไตรสิกขา - ไตรพิธบุญกิริยา

การศึกษาที่เป็นหลักใหญ่ คือ **ไตรสิกขา: ศีล สมาธิ ปัญญา** ดังที่ทราบกันอยู่ แต่มีพุทธพจน์ที่ตรัสแก่คฤหัสถ์ว่า *(ขุ.ขิ.๒๕/๒๓๘/๒๗๐)*

"ปุญฺญเมว โส สิกฺเขยฺย"

แปลว่า: พึงศึกษาบุญนั่นแล

บุญที่พึงศึกษานั้น ได้แก่ **บุญกิริยาวัตถุ ๓** คือ **ทาน ศีล ภาวนา** ซึ่งเรียกรวมให้เทียบคล้ายไตรสิกขา ว่า **ไตรพิธบุญกิริยา**

การที่ตรัส**ไตรพิธบุญกิริยา** แก่คฤหัสถ์นี้ อธิบายได้ว่า ไตรสิกขาเป็นหลักใหญ่ เป็นการศึกษาเต็มกระบวน ซึ่งบุคคลอย่างพระภิกษุปฏิบัติได้เต็มชีวิต ในชุมชนที่มีวินัยช่วยหนุนเต็มที่ ส่วนไตรพิธบุญกิริยา ตรัสผ่อนเพลาลงมาให้เหมาะกับชีวิตของชาวบ้าน ในสังคมที่มีคนมีกิจกรรมหลากหลายร้ายดีแทบคุมไม่ได้

รวบรัดรวมความว่า การศึกษาที่เป็นปฏิบัติการในการพัฒนาคนนั้น แยกตามสภาพชีวิตและสังคม ๒ พวก เป็น ๒ ระบบใหญ่ คือ

๑. ไตรพิธ**บุญกิริยา** (**บุญกิริยา ๓**) สำหรับผู้ครองเรือน, ชาวบ้าน

๒. ไตร**สิกขา** (**สิกขา/ศึกษา ๓**) สำหรับผู้สละเรือน, พระสงฆ์

ระบบทั้งสองนี้ มีสาระอันเดียวกัน (เป็นระบบใหญ่แห่งการพัฒนามนุษย์ตามสภาวะของธรรมชาติอันหนึ่งอันเดียว) แต่มีแง่ด้านขั้นตอนย่อยแตกต่างกันตามสภาพชีวิตที่ว่า

พวกหนึ่ง เกี่ยวข้องกับวัตถุและกิจกรรมทางกายมาก
อีกพวกหนึ่ง เกี่ยวข้องกับจิตปัญญามาก

พวกหนึ่ง เน้นด้านรูปธรรม
อีกพวกหนึ่ง เน้นด้านนามธรรม

ดังจะเห็นได้ในสาระสำคัญของระบบทั้งสองนั้น ดังนี้

ชาวบ้าน (บุญกิริยา๓): **ทาน** (ให้-ปัน) **ศีล** (มั่นวินัย-ไม่เบียดเบียน) **ภาวนา** → **๑.จิตตภาวนา** (พัฒนาจิตใจ) / **๒.ปัญญาภาวนา** (พัฒนาปัญญา)

[เอาการเอื้ออำนวยวัตถุมานำ ให้คนมีศีลได้ง่ายขึ้น ที่จะอยู่ร่วมสังคมโดยไม่ต้องเบียดเบียนกัน ให้สังคมเป็นสภาพที่เอื้อเกื้อกูลแก่ทุกบุคคล ที่จะได้พัฒนาชีวิตของตน ทั้งทางจิตใจและปัญญา]

พระสงฆ์ (สิกขา ๓): **ศีล** (อยู่ในวินัย) **สมาธิ/จิต** (พัฒนาจิตใจ) **ปัญญา** (พัฒนาปัญญา)

[โดยมีชีวิตที่พึ่งพาวัตถุน้อย ชาวบ้านเลี้ยงง่าย พระสงฆ์ตั้งอยู่ในวินัยที่จัดสภาพชีวิตให้อุทิศตนแก่การพัฒนาจิต-ปัญญา และนำธรรมที่รู้ที่ลุ มาบอกให้สังคมชาวบ้านพัฒนาในบุญกิริยา]

การปฏิบัติใน ๒ ระบบนั้น แม้จะต่างกันตามวิถีชีวิตวิถีสังคม แต่เมื่อดำเนินไปอย่างถูกต้อง ก็จะขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนามนุษย์ ๔ ด้าน ที่เรียกว่า ภาวนา ๔ ให้เดินหน้าไป

ภาวนา – พัฒนา

(Development)

หลัก "**ภาวนา ๔**" เมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษ ก็ใช้คำว่า development จะว่า fourfold development หรือว่า four spheres of development หรือว่า four aspects of development ก็แล้วแต่ ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ชื่อของ development ทั้ง ๔ ด้าน พอดีตรงกับของฝรั่ง เฉพาะอย่างยิ่งที่วงการ progressive education ในอเมริกา มี John Dewey (1859-1952) เป็นผู้เด่นนำ ใช้มา ๑๐๐ กว่าปีแล้ว (ของพุทธศาสนาใช้มา ๒,๐๐๐ กว่าปี)

ทีนี้ ที่ฝรั่งพูดถึง development ที่แปลกันว่า พัฒนาการ ๔ ด้านนั้น ตรงกับพระพุทธศาสนาในด้านศัพท์ แต่ความหมายไม่ตรงกันแท้

ไม่ต้องไปถึงความหมาย แม้แต่คำแปล เมื่อถ่ายทอดมาเป็นภาษาไทย ยิ่งทำให้เกิดความสับสน เป็นปัญหาเรื่อยมายาวนาน ควรจะพูดกันให้ชัด ซึ่งก็ไม่ยากอะไร คือ

1. Physical development **พัฒนาการทางกาย**
2. Mental development **พัฒนาการทางปัญญา**
   (*มักแปลกันพลาดไปเป็น* พัฒนาการทางจิตใจ)
3. Emotional development **พัฒนาการทางจิตใจ**
   (*มักแปลกันตามคำไทยที่เพี้ยนไปว่า* พัฒนาการทางอารมณ์)
4. Social development **พัฒนาการทางสังคม**

ข้อ ๒ บางทีใช้คำ Intellectual development หรือ Cognitive development; (ข้อ ๒ และข้อ ๓ ที่มักได้ยินคำแปลผิดเพี้ยน ได้พูดทำความเข้าใจไว้มากแล้วในหนังสือ *สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ*, ก.ย. ๒๕๔๘, และพิมพ์ครั้งที่ ๓๔, ธ.ค. ๒๕๕๗)

เมื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นกันอย่างนี้แล้ว ก็มาตกลงคำแปลศัพท์ของ **ภาวนา ๔** เป็น Development หรือพัฒนาการ ๔ ด้าน ดังนี้

๑. **กายภาวนา**	การพัฒนากาย	Physical development
๒. **ศีลภาวนา**	การพัฒนาศีล	Moral development (*หรือ* Social development)
๓. **จิตตภาวนา**	การพัฒนาจิตใจ	Emotional (and volitional) development
๔. **ปัญญาภาวนา**	การพัฒนาปัญญา	Cognitive development (*หรือ* Wisdom development)

ขอย้ำ: แม้ว่าชื่อเรียกจะตรงกัน หรือใกล้กันมาก แต่ความหมายไม่ตรงกันแท้ เฉพาะอย่างยิ่ง ข้อ ๑ **กายภาวนา** การพัฒนากาย ในการศึกษาสมัยใหม่ มุ่งที่ความเจริญเติบโตของร่างกายและแข็งแรงมีสุขภาพดีโดยเน้นพลศึกษา รวมทั้งทักษะความชำนาญคล่องกายในกีฬาต่างๆ ตลอดจนฟ้อนรำฝึกทหาร เป็นต้น แต่พุทธธรรมว่าต้องคลุมถึง <u>พัฒนา "เบญจทวารกาย"</u> ในการสัมพันธ์กับโลก คือการรับรู้เรียนรู้สื่อสารกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ดังว่าแล้ว

หลักฐานที่อ้างอิง ของ ภาวนา ๔ – ภาวิต ๔

เกี่ยวกับอาคตสถาน หลักฐาน ที่มา ของ "**ภาวนา ๔**" และ "**ภาวิต ๔**" มีเรื่องน่ารู้มากยิ่ง แต่ที่นี่เหลือเนื้อที่ให้พูดน้อยนัก จึงบอกพอได้เค้า ดังว่าแล้ว ***ภาวนา*** นี้ ท่านมักใช้ในเชิงวัดผล พุทธพจน์ในเรื่องนี้จึงมักเป็น ***ภาวิต*** เช่นที่ตรัสเตือนพระให้ป้องกันอนาคตภัย *(องฺ.ปญฺจก.๒๒/๗๙/๑๒๑)* ซึ่งให้เห็นความสัมพันธ์ของ ***ไตรสิกขา→ภาวนา/ภาวิต***)

อีกแห่งหนึ่งตรัสว่า ผู้ไม่เป็น *๔ ภาวิต* ทำบาปนิด ก็ไปนรก แต่ผู้*ภาวิต* ทำพลาดผิด มีโทษน้อย *(องฺ.ติก.๒๐/๕๔๐/๓๒๐)*

บางคัมภีร์จัดมรรคมีองค์ ๘ เข้ากับ ***ภาวนา ๔*** ว่า ***กายภาวนา*** = องค์ที่ ๔-๕, ***ศีลภาวนา*** = องค์ที่ ๓+๖, ***จิตตภาวนา*** = องค์ที่ ๒+๘, ***ปัญญาภาวนา*** = องค์ที่ ๑+๗ *(เปฏก.๑๒๕/๓๓๓)*

แต่ทั่วไปเป็นทำนองนี้ว่า "ปญฺจทฺวารภาวนาย วา ภาวิตกาโย" *(องฺ.ฉ.๒/๒๒๖)*; *หมดที่นี่คนี้*

นิทานพจน์

(ในการพิมพ์ครั้งแรกเริ่ม)

หนังสือ *บทนำสู่* ***พุทธธรรม:*** *ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติเป็นรมณีย์* นี้ เกิดขึ้นโดยไม่ได้คิดหมาย ไม่ได้ตั้งใจไว้เอง และมิใช่ทำตามคำขอของบุคคลใด เป็นกรณีไม่คาดหมายที่แทรกเข้ามา คือ มีคำถามเกี่ยวกับธรรมจากวงงานกิจการสำคัญอันหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าจำเป็นต้องตอบ จึงได้เขียนตอบอธิบายไป แม้จะไม่ยาวนัก แต่ได้มาเห็นว่า คำตอบอธิบายนั้นเป็นคำสรุปหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา และถ้าเพิ่มเติมขยายความสักหน่อย ก็จะใช้เป็นหนังสือประกอบ หรือพ่วงกับหนังสือ ***พุทธธรรม*** ได้ โดยเป็นคล้ายบทนำ หรือสรุปความแนวหนึ่ง จึงได้จัดปรับเขียนเพิ่มเติมขึ้นเสร็จในเวลาเร่งด่วน

เนื้อความทั้งหมดในหนังสือเล่มนี้ มีอยู่แล้วในหนังสือ ***พุทธธรรม*** *ฉบับปรับขยาย* แต่ผู้อ่านที่ยังใหม่ในการศึกษาธรรมบางทีอาจบอกทำนองว่า การอ่าน ***พุทธธรรม*** *ฉบับปรับขยาย* นั้น เหมือนลงไปในทะเลใหญ่ มองไม่เห็นขอบฟ้า จับอะไรปะติดปะต่อไม่ไหว หรือไม่อาจจัดเรียงเรื่องราวให้เป็นรูปเป็นร่าง หนังสือ *บทนำสู่* ***พุทธธรรม*** เล่มนี้ อาจช่วยได้ ทั้งในแง่เป็นบทนำ ให้มองเห็นเค้าความอย่างน้อยด้านหนึ่ง ที่จะช่วยให้ศึกษาโดยเข้าใจและจับความง่ายขึ้น และในแง่เป็นบทสรุปโดยเฉพาะที่จะนำไปปฏิบัติในชีวิตและสังคมซึ่งมีโลกเป็นที่อาศัยและกำไว้ซึ่งโชคชะตา

อนึ่ง หลายท่านไม่ค่อยสบายกับความเป็นที่ลานตาทางวิชาการ ในหนังสือเล่มน้อยนี้ จึงได้ละเว้นการบอกอาคตสถานที่มาของข้อมูลเสียหลายแห่ง โดยให้มีแต่น้อยสักหน่อย

ในการพิมพ์ ได้อาศัยบัญชีนิตยภัตหลวง เป็นอันให้งานสำเร็จได้ด้วยพระบรมราชูปถัมภ์ที่สืบมาตามราชประเพณี จึงถือหนังสือธรรมทานนี้ เป็นการถวายพระพรอนุโมทนาพระราชกุศล เช่นเดียวกับในครั้งจัดหาอุปกรณ์ในงานจัดทำหนังสือ ***พุทธธรรม*** *ฉบับปรับขยาย* ใน พ.ศ. ๒๕๕๕

บัดนี้ ในวาระลุปริโยสานแห่งงานธรรมทานครั้งนี้ ขอทุกท่านที่เกื้อหนุนในบุญการ จงเจริญด้วยความเกษมสันต์และสรรพกุศล ขอสัทธรรมจงรุ่งเรืองแผ่ไพศาล เพื่อความเจริญไพบูลย์แห่งประโยชน์สุขของปวงประชา ตลอดกาลยืนนาน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๓ เมษายน ๒๕๕๙